

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2017

Lucie Švecová

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra primární pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Šikana na prvním stupni základní školy
Bullying in the lower grades of Elementary school

Lucie Švecová

Vedoucí práce: PhDr. Jana Stará, Ph.D.
Studijní program: Učitelství pro základní školy
Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň základní školy

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Šikana na prvním stupni základní školy vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 11. 7. 2017

.....

podpis

Tímto bych chtěla moc poděkovat paní PhDr. Staré, PhD za veškerou pomoc, cenné rady a věnovaný čas odbornému vedení této práce. Dále mé poděkování patří všem paním učitelkám, které se ochotně podílely na výzkumu a poskytly mi své neocenitelné zkušenosti. Práce by nemohla vzniknout bez pomoci dvou překladatelů, kteří pomohli výzkum zrealizovat, tímto tedy děkuji Santiagu Peiranovi a Asifu Guliyevovi. A v neposlední řadě děkuji mé rodině za podporu po celou dobu mého studia.

ABSTRAKT

Diplomová práce se věnuje problematice šikany v dětském kolektivu na prvním stupni základní školy, a to z pohledu učitelů, kteří mají s tímto fenoménem osobní zkušenost. Práce má teoreticko-výzkumný charakter.

Teoretická část přináší aktuální poznatky zahraniční i tuzemské odborné literatury. Jsou zde popsány a diskutovány poznatky o příčinách, formách, aktérech šikany a porovnána různá doporučená řešení problematiky a v neposlední řadě taktéž široká škála preventivních metod.

Empirická část je založena na případových studiích řešení šikany na 1. stupni ZŠ, které jsou realizovány formou polostrukturovaného rozhovoru s pěti učitelkami z různých prostředí a zemí, které v minulosti problematiku šikany ve třídě řešili. Výsledky přináší pohled na odlišné postupy, které zainteresovaní lidé volili, co efektivnímu řešení problematiky pomáhalo a co mu naopak bránilo, jak se s překážkami v řešení problému potýkali, jaká následná opatření byla ve třídě zavedena, a jaké způsoby prevence učitelé ve svých třídách využívají. Práce taktéž obsahuje srovnání situace a způsobů řešení šikany v českých a dvou zahraničních školách.

KLÍČOVÁ SLOVA

šikana v dětském kolektivu, primární škola, agresivita, oběť, agresor, zkušenosti učitele, diagnostika, intervence, prevence

ABSTRACT

The thesis deals with the issue of bullying at the primary level of the elementary schools from the point of view of the experienced teachers that have encountered this kind of situations in their practice. The thesis consists of a theoretical and empirical part.

The theoretical part brings latest news from the foreign and local bibliography. It describes causes, forms, participants of bullying, and there is a comparison of different kinds of solutions. Last but not least it proposes a wide range of preventive methods.

The practical part is based on case studies of the interventions of bullying in the primary school which are realized through semi-structured interviews with five teachers from different countries with different backgrounds who dealt with bullying in their practise. The results present different techniques which involved people in the intervention use to efectively solve the cases and on the other hand what slows the proces of healing down and how to overcome these obstacles. Which steps were done in the classroom and which methods of prevention teachers use. This paper includes a discussion about the difference of dealing with bullying in Czech and foreign schools.

KEYWORDS

bullying among children, primary school, aggression, victim, aggressor, teacher's experience, diagnostics, intervention, prevention,

Obsah

1	Úvod	9
	Teoretická část	11
2	Vymezení pojmu	11
3	Typy šikany	13
3.1	Kyberšikana	14
4	Četnost a závažnost šikany	16
4.1	Studie mapující četnost výskytu šikany	16
4.2	Studie mapující závažnost šikany	16
5	Příčiny šikany	18
6	Vývojové stupně šikanování	21
6.1	Ostrakismus	21
6.2	Fyzická agrese a psychická manipulace	21
6.3	Vytvoření jádra	22
6.4	Vytváření norem	22
6.5	Totalita	23
7	Charakteristika účastníků šikany	24
7.1	Agresor	24
7.1.1	Typické rysy agresora	24
7.1.2	Typologie Agresorů	25
7.2	Oběti	27
7.2.1	Typické rysy oběti	27
7.2.2	Typologie obětí	28
7.3	Oběť stávající se agresorem	29
7.4	Ostatní přihlížející/mlčící většina	30

8	Diagnostika a řešení šikany	31
8.1	Diagnostika	31
8.1.1	Způsoby zjištění.....	31
8.1.2	Metody diagnózy šikany.....	35
8.2	Řešení šikany	38
9	Prevence.....	46
9.1	Školní úroveň.....	46
9.2	Třídní úroveň	47
9.3	Úroveň jednotlivců	48
10	Závěr.....	50
	Empirická část	52
11	Úvod	52
12	Cíl výzkumu a výzkumné otázky:	53
13	Typ výzkumu a metoda sběru dat.....	54
14	Výzkumný vzorek	55
15	Analýza dat.....	57
16	Výsledky.....	58
16.1	Kategorie: Osobní zkušenost se šikanou.....	58
16.1.1	Podkategorie: Projevy šikany	58
16.1.2	Podkategorie: Příčiny šikany	60
16.1.3	Podkategorie: Četnost výskytu	60
16.2	Kategorie: Diagnostika šikany	61
16.3	Kategorie: Intervence	63
16.3.1	Podkategorie: Rozhovor s celou třídou	63
16.3.2	Podkategorie: Rozhovor s hlavními aktéry	64

16.3.3	Podkategorie: Rozhovor s rodiči	65
16.3.4	Podkategorie: Spolupráce s dalšími pracovníky školy a mimoškolními organizacemi.....	67
16.3.5	Podkategorie: Rizikové faktory	68
16.3.6	Podkategorie: Zavedení nových opatření	71
16.4	Role učitele.....	73
16.4.1	Podkategorie: Přístup.....	74
16.4.2	Podkategorie: Odborná způsobilost.....	74
16.5	Role školy.....	75
16.6	Prevence	76
16.6.1	Podkategorie: Školní úroveň	76
16.6.2	Podkategorie: Třídní úroveň.....	78
17	Shrnutí výsledků	82
18	Závěr.....	86
19	Seznam použitých informačních zdrojů	88
20	Seznam příloh:.....	92

1 Úvod

Šikana je komplikovaný a závažný celospolečenský problém, který se právě asi nejčastěji vyskytuje ve školách, a to napříč všemi stupni. Lidská společnost je jistým způsobem rozvrstvená podle různých kritérií, mezi které patří i mocenská struktura, podobné principy platí i v dětské skupině. S tímto vyvstává problém zneužívání moci určitými jedinci ve skupině, který může být pro ty slabší velmi zraňující. Šikana je typ agresivního chování v různých podobách.

Tato práce se zabývá šikanou v dětském kolektivu na prvním stupni základní školy, kde je ohrožena skupina těch nejmenších dětí, pro které mohou případné následky mít dramatický dopad v budoucím životě. Hrozí, že tento typ patologického chování přijmou jako normu, tudíž by se mohlo stát, že oběti si nechají v budoucím životě opakovaně ubližovat a pro agresory se stane ubližování taktéž přirozenou součástí chování ve skupině. Tento jev má dopad samozřejmě na celou skupinu, která je součástí veškerého dění ve třídě bez ohledu na míru zapojení. Lidská osobnost se na základní škole teprve vyvíjí, tudíž ji může silný negativní zážitek poznamenat po zbytek života a následně ovlivnit v různých sférách.

Je zásadní se věnovat prevenci šikany a předcházet jejímu výskytu. Ideálním přístupem je samozřejmě nezveličování banálních incidentů mezi dětmi, ale zároveň by pedagogičtí pracovníci neměli ani zlehčovat či přecházet jisté projevy, které jsou již na hranici s přijatelnou formou chování. Včasné utnutí je pro zdárné vyřešení šikany zásadní.

Většina výzkumů se zabývá množstvím výskytu šikany ve školách, jejímu procentuálnímu zachycení, popisu účastníků šikany, ale méně z nich se zbývá rolí učitele a jeho úkolem v procesu šikany. Učitelé jsou většinou ti, co potřebují pomoc tento jev řešit, protože jim chybí odborné znalosti v této oblasti a zároveň jsou zásadní postavou, která se se šikanou ve škole potýká.

Teoretická část této práce má dvě podoby: ryze teoretickou, která se věnuje charakteristice šikany, jejím typům, vývoji a účastníkům, ale i prakticky využitelnou, která předkládá možné způsoby diagnostiky, následné řešení šikany, či způsoby prevence. Tyto poznatky jsou čerpány především ze zahraniční literatury v kombinaci s českými autory. Empirická část diplomové práce se věnuje konkrétním případům šikany a především zkušenostem, dle

mého názoru, kvalitních pedagogů, kteří mají k této problematice, co říci. Cílem výzkumu je zmapovat zkušenosti učitelů z rozdílného prostředí s šikanou a shromáždit doporučené způsoby jejího řešení. Charakter šikany je ale tak individuální s každým případem, že je obtížné najít její univerzální řešení. Domnívám se, že v případě řešení šikany je sdílení osobních zkušeností zásadní a učitelé by se od sebe měli vzájemně učit. Právě proto výzkum přináší pohled na šikanu učitelů z rozmanitých prostředí.

Teoretická část

2 Vymezení pojmu

Definovat šikanu a charakteristiky s ní spojené není úplně snadné. Dříve se za šikanu považovaly primárně fyzické útoky, obtěžování a týrání. V dnešní době je problematika šikany pojímána mnohem komplexněji s důrazem více na psychickou stránku, především posledních pár let s rozvojem kyberšikany. V pedagogické veřejnosti často dochází k záměně dvou termínů: teasing (škádlení) a šikany, měli bychom si tedy být vědomi rozdílu mezi nimi. V případě teasingu se jedná jen o nevinné škádlení mezi žáky, které může šikanu připomínat, ale jen velmi vzdáleně. Na rozdíl od toho šikanu řadíme mezi patologické formy mezilidského soužití a samotné ¹slovo šikana je odvozeno z francouzského slova „chicane“, což znamená zlomyslné týrání, obtěžování, sužování.

Mezi prvními přišel s definicí pojmu šikana skandinávský odborník této problematiky Dan Olweus, který definici v průběhu let upravoval a veškeré jeho poznatky jsou citovány mnoha dalšími odborníky. „Člověk je šikanován, pokud je opakovaně a dlouhodobě vystaven negativním činům ze strany jednotlivce či více osob a obtížně se proti tomuto jednání sám brání.“ (Olweus, 2010, s. 22)

Čeští odborníci vidí definici šikany například jako: „Šikana je úmyslné a opakované fyzické i psychické ubližování slabšímu jedinci (skupině) silnějším jedincem (skupinou).“ (Vágnerová, 2009, s. 11), či „Šikana: jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá spolužáka nebo spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci.“ (Martínek, 2015, s. 129).

Podstatně rozsáhlejší charakteristiku udává ministerstvo školství: „Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu

---

¹ Pavel Říčan (1995, s. 25)

sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. (Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy č. j. 22294/2013-1 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení).

Přední čeští odborníci v oblasti šikany se ve většině případů na jednotné definici úplně neshodují a ve svých publikacích uvádí svou vlastní, či v některých případech citují Michala Koláře. V zahraničních mnou prostudovaných publikacích je nejčastěji citována v různých podobách právě ta od Dana Olweuse. Nicméně všechny analyzované zdroje se shodují na společných rysech šikany, kterými jsou především **úmyslnost** agresorova jednání, agrese není prostředkem, nýbrž samotný cíl, radost ze zásahu lidské důstojnosti. To automaticky vede k **nepoměru sil** mezi agresorem a obětí, a to v jakékoli podobě, samozřejmě nemusí jít jen o převahu fyzickou, ve většině případů je to naopak dominance po psychické stránce. V každém případě oběť se potýká s potížemi se sama bránit.

Zdeněk Martínek (2015) uvádí hned několik typů nerovnováhy sil, která se může týkat početní převahy, kdy na sebe skupina nabaluje další a další členy a stojí proti jedinci či početně slabší skupině. Ve školním prostředí se velice často jedná o mentální převahu, kdy intelektově silnější jedinec sužuje slabšího, taková šikana je často dobře skrytá před zraky dospělých a dá se hůře vypátrat. V dětském kolektivu je také větší náchylnost k projevům ekonomické síly, žáci z movitějších rodin mohou taktéž dávat najevo svou převahu.

Smith, del Barrio a Tokunaga (2012) uvádějí rozsáhlejší seznam kritérií nepoměru sil. Patří sem: fyzické oslabení, snížená plynulost mluveného slova, nižší sebevědomí a sebehodnocení, početní převaha, nedostatek přátel a sociální podpory, nízký společenský status ve skupině vrstevníků.

Třetím zásadním rysem je **opakovanost**, ve většině případů se jedná o jev dlouhodobějšího charakteru s různou mírou intenzity, taktéž v závislosti na stádiu šikany. Martínek (2015) ale zdůrazňuje, že ne ve všech případech se jedná o jev opakovaný, výjimečně může jít o ojedinělý úkaz, které bychom neměli podceňovat, ale zároveň ani přeceňovat bezvýznamné šarvátky mezi dětmi.

3 Typy šikany

Stejně jako neexistuje jednotná definice šikany, tak tomu není jinak ani u její typologie, různí autoři uvádí různé. U většiny odborníků figurují 4 základní typy, které někteří člení ještě podrobněji na základě odlišných charakteristik, tyto čtyři základní okruhy jsou slovní, psychická, vztahová a fyzická šikana. Mnohé výzkumy se shodují, že právě slovní šikana je nejrozšířenějším typem po celém světě a mezi všemi věkovými kategoriemi, na rozdíl od fyzické, která se častěji objevuje spíše u dětí školkového a mladšího školního věku. Nejmladší typ a v dnešní době také nejrychleji se šířící je kyberšikana, která je často řazena samostatně pro svou specifčnost.

Jednoduché rozdělení spočívající na čtyřech základních typech předkládá Evelyn M. Fieldová (2009). **Škádlení** je verbální forma šikanování. Jedná se o nejdéle probíhající a tím i nejnebezpečnější typ. Záměrem agresorových poznámek, které se mohou týkat vzhledu, sexuality nebo vybavení, je zesměšnění a zranění oběti před kolektivem. Obsahem poznámek mohou být: nadávky, posměšky, urážení, rýpání, slovní požadavky či hrozby, vydávání urážlivých zvuků. Ale může se tak dít i nepřímo pomocí mobilních telefonů či internetu.

Vylučování ze skupiny neboli ostrakismus, je formou vztahové šikany, založenou na společenské manipulaci, může být vyjádřena otevřeně, nebo nepřímo přes pomluvy, řeč těla nebo odmítavé chování. Útočník může manipulovat celou skupinou, která pod jeho vedením jedná v jeho zájmu, a sám přímo nezasahovat. Členi dobře podmaněné skupiny ví, že pokud by se pokusili oběť chránit, mohou být oni další na řadě. Učitel si nemusí vůbec ničeho všimnout, pokud je skupina dobře koordinovaná. Agresor může používat tyto strategie: předstírá přátelství k oběti, ale občas se obrací proti ní, skupina si oběti záměrně nevšímá, ignoruje ji, uchyluje se k výhružným postojům a gestům.

Fyzické napadání spočívá v pravidelném napadání slabší oběti. Opět může jít o přímou i nepřímou formu. Přímá se projevuje vrážením, bitím, pliváním, trháním oblečení, a nepřímá krádežemi majetku např. učebnice, oblečení, jídlo nebo poškozováním věcí či posunováním židle, na kterou se chce oběť posadit.

Obtěžování většinou zahrnuje opakované útoky týkající se sexu, pohlaví, rasy, náboženství nebo národnosti. Může se jednat o osahávání intimních partií, stahování kalhot v přítomnosti obecnosti, sexuální návrhy, pronásledování nebo poznámky o sexuální orientaci.

Na problematiku typologie šikany vznikají především v posledních letech mnohé studie, autoři se většinou pomocí dotazníků snaží zmapovat početnost, ale taktéž hodnocení závažnosti jednotlivých typů, ať už z pohledu učitelů, či častěji z pohledu dětí.

3.1 Kyberšikana

Jak již bylo zmíněno, šikana je speciálním typem šikany, který většina odborníků uvádí samostatně pro její specifčnost. Se zaznamenaným zvyšujícím se výskytem mezi žáky, roste i počet výzkumů na toto téma a snaha zmapovat situaci. Kyberšikana může probíhat 24 hodin denně a je o to mocnější, že dítě se před ní nemůže schovat ani doma, nemá kam utéci. Agresor není s obětí v přímém fyzickém kontaktu, je zde zachován odstup, což agresorovi poskytuje anonymitu a pocit bezpečí, že nebude lehce odhalen, zároveň jelikož nemusí znát identitu oběti, je pro něj lehčí své činy bagatelizovat, či zapomenout, protože není svědkem následků svých činů. Přirozeně je tedy ve virtuálním světě nepočteně větší množství agresorů, obětí, ale především i přihlížejících. V posledních letech kyberšikana zasahuje v mnohem větší míře i žáky prvního stupně českých škol. Téměř každé dítě má doma či ve škole přístup k internetu, vlastní svůj mobilní telefon, jehož prostřednictvím se dostávají do tohoto světa.

Často užívanou definici kyberšikany nabízí Price a Dalglish (2010, s. 51): „*Kyberšikana je kolektivní označení forem šikany prostřednictvím elektronických médií, jako je internet a mobilní telefony, které slouží k agresivnímu a záměrnému poškození uživatele těchto médií. Stejně jako tradiční šikana zahrnuje i kyberšikana opakované chování i nepoměr sil mezi agresorem i obětí.*“ Jak je z definice zřejmé pro kyberšikanu platí stejné zásadní charakteristiky jako pro tradiční pojetí šikany, tedy nepoměr sil mezi účastníky, opakovanost a záměrnost obtěžujících útoků, které jsou pro oběť nepříjemné. Stejně je tomu i u účastníků, objevuje se zde taktéž základní rozdělení na agresora, oběť a přihlížející.

S neustálým rozvojem elektronického světa vznikají nové způsoby a místa, kde k takovým projevům může docházet, v poslední době se tak děje především na sociálních sítích. Jak

uvádí Vanessa Rogers (2010) sociální sítě nejsou jediným místem kyberšikany, stejně tak se objevuje prostřednictvím emailů, chatovacích místností, fotografiemi a videi pořízených z mobilních telefonů, textovými zprávami a telefonáty z mobilních telefonů, internetových stránek a diskuzí.

Dle Černé (2013) se za nejčastější projevy kyberšikany, se kterými se setkáme, se považuje **vydávání se za někoho jiného**, většinou prostřednictvím sociálních sítí a vytvoření fiktivního profilu, či krádeží hesla stávajícího. Dalším projevem může být **ostrakizace a vyloučení** většinou z nějaké skupiny, do které by oběť chtěla patřit, což je pro teenagery velmi bolestivé. **Flaming** označuje plamennou výměnu názorů, hádku, která probíhá ve virtuálním světě. Hůře se dá určit, zda se jedná o kyberšikanu, nicméně zásadním faktorem bývá úmysl agresora ublížit a poškodit druhou stranu. V případě **kyberharašení a kyberstalkingu** se jedná o časté zasílání ze strany agresora, jde tedy o jednostrannou komunikaci, kterou se oběť často snaží ukončit a považují ze nepříjemnou a obtěžující. Naprosto běžným projevem je **pomlouvání**, které se v kyberprostoru šíří podstatně rychleji a často i mezi větší skupinu lidí. Mezi teenagery také často dochází k **odhalení** a zneužití například fotografií či dalších intimních záležitostí mezi ty, jimž tyto informace nebyly určeny. Pro **Happy slapping**, který vznikl původně v britském metru, prozatím neexistuje český ekvivalent. Jedná se o fyzické napadení neznámých kolemjdoucích a jejich zfackování, zatímco celou situaci někdo natáčí na mobilní telefon a následně zveřejní na internetu.

U tohoto typu šikany hrají velkou roli rodiče, jejichž míra informovanosti o různých prostředcích internetu může ovlivnit i výskyt kyberšikany u jejich dítěte, protože mnohdy děti ovládají ICT technologie obratněji než oni sami. Proto o prevenci z jejich strany v některých případech nemůže být ani řeč. Rizika, která si rodiče většinou uvědomují, jsou především spojena se stránkami s nevhodným obsahem pro děti nebo vyjádřením osobních údajů pochybným osobám staršího věku, však riziku kyberšikany nevěnují tak velkou pozornost. Mnozí rodiče nevědí, jak jejich děti tráví čas na internetu, a zda právě oni jeho prostřednictvím netyranizují někoho dalšího. Což je právě i důvod toho, proč by se jim děti nesvěřily v případě zasažení kyberšikanou, protože by rodiče mohli zjistit, že podnikaly na internetu kroky, které by neměly, což dokazují mnohé výzkumy.

4 Četnost a závažnost šikany

4.1 Studie mapující četnost výskytu šikany

Bowen a Holcom typologie

Jasnou studii založenou na sedmi typech předkládá Bowen Holcom (2010). Výzkum byl cílený na žáky mladšího školního věku, tedy mezi lety 6-10. Bylo zde zadáno kritérium, že k šikaně muselo docházet alespoň dvakrát nebo třikrát do měsíce. Jako nejčastější typ, což dokazuje i předešlé tvrzení, se zde ukazuje šikana v podobě hanlivých přezdivek. Následující dva typy odkazují spíše na vztahovou šikanu a jsou jimi šíření pomluv a vyloučení ze skupiny až naprosté ignorování. Dále je zde uvedeno užívání vulgárních přezdivek, komentářů či gest se sexuálním podtextem, poté fyzická šikana ve formě uhození, kopání a strkání. Nejméně početnými typy jsou výhrůžky a nucení k činům, jež by oběť dobrovolně neudělala a na závěr krádeže peněz a majetku oběti. Výzkum je rozdělen na dvě věkové kategorie, na 6 a 10 let. Obě kategorie vykazují stejné výsledky seznamu jednotlivých typů, avšak celkový počet výskytu se s věkem snižuje, a to ve většině typů o polovinu. Těžko říci, zda je to tím, že se s věkem šikana vytrácí, či na ní mladší žáci reagují citlivěji, nebo zde chybí některé další typy, které by starší žáci uvedli. Takové závěry výzkum neuvádí.

Del Barrio (2008) s kolegy na základě svých rozsáhlých dotazníkových výzkumů ve španělských školách vytvořil typologii ještě podrobnější a to o 13 různých typech. Uvádím ji ve sledu podle nejčastějšího výskytu. Nejčastějším je tedy šíření nelichotivých pomluv, urážení, počastování urážlivými jmény/přezdívkami, schovávání věcí, záměrná ignorace, zamezení možnosti se účastnit skupinových aktivit, vyhrožování a zastrasování, okrádání, kyberšikana skrze telefon či internet, fyzické napadání, ničení věcí, sexuální obtěžování, vydírání, vyhrožování se zbraní.

4.2 Studie mapující závažnost šikany

Vnímání závažnosti jednotlivých typů se mezi pedagogickými pracovníky a žáky poměrně liší. Četnost výskytu samozřejmě automaticky neurčuje také závažnost šikany, ale pokud se projevy objeví více než sedmkrát, považuje se šikana většinou již za závažnou. Krutost šikany je mezi školním personálem nejvážněji shledávána ve formě fyzické a verbální a mnohem méně ve formě vztahové, která není tak viditelná a explicitní, proto se dá i hůře

odhalit a zasáhnout. I mezi žáky mladšího školního věku byla sociální vyloučenost vnímána jako nejméně závažná, nejvíce naopak fyzická šikana a vyhrožování. Na druhém stupni se pohled žáků mění, jelikož pro ně začínají být sociální vazby s vrstevníky důležitější, tak i vztahovou šikanu hodnotili za nejzávažnější. Dalším rozdílem se ukazuje být i hodnocení kyberšikany, kterou taktéž starší žáci hodnotí za velmi závažnou oproti mladším pravděpodobně kvůli nižšímu užívání moderní techniky.

5 Příčiny šikany

Šikanu můžeme charakterizovat jako odchylku od normy v oblasti socializace, představuje tedy poruchu chování. Za jejím vznikem většinou nestojí jen jeden faktor, ale celá řada, ať už se jedná o biologické či sociální. Za nejběžnější příčinu šikanování se považuje sklon k agresivnímu chování, který ještě může být podporován nevhodným způsobem výchovy, což vše jen umocňuje.

Peter K. Smith (2014) rozděluje faktory do sedmi skupin:

1. Individuální úroveň – genetika, temperament, osobnost

Genetický aspekt byl posuzován skrze mnohé dlouhodobé studie (např. Ball 2008, Brendgren 2008...) na jednovaječných dvojčatech, které hodnotily právě i genetický vliv a jeho poměr na výskytu šikany v porovnání s dalšími faktory, jako je odlišné prostředí atd. Tím se jedná o generalizaci projevů chování populace dvojčat vztaženou na celkovou populaci. Nicméně se vliv vrozených genetických faktorů, na to být agresorem či obětí šikany potvrdil, Ball (2008) dokonce udává až 73 % genetický vliv v poměru s odlišným prostředím. Taktéž se zdá, že jedinci mladšího školního věku s rizikovou genetickou výbavou častěji podléhají patologickému chování, než starší žáci a středoškoláci. Samozřejmě nelze říci, že by existoval gen pro šikanu, spíše řada vrozených mechanismů, které ovlivňují případné ohrožení stát se jedním z hlavních účastníků šikany. Jedním z těchto zásadních mechanismů je impulzivnost, výbušná a nepřátelsky laděná povaha vůči ostatním. Velmi rizikovým aspektem se u mladších žáků jeví Machiavellismus, který Andreou (2004) popsal ve čtyřech základních dimenzích jako nedostatek víry v lidskou přirozenost, manipulace, nepoctivost a nedůvěřivost. Nedostatek víry v lidskou přirozenost a nedůvěřivost je charakteristický pro oběti i agresory, zatímco tendence k manipulaci pouze pro agresory, a to především pro šikanu mezi dívkami. Dalšími charakteristickými aspekty a projevy, které spojujeme s aktéry šikany, jsou: emocionální stabilita, schopnost empatie, přátelské nastavení, míra sebevědomí, sociální schopnosti, akademické úspěchy, úzkosti a deprese.

2. Rodinná úroveň – povaha rodičů a vztahy sourozenců

Mnohé studie byly na téma vlivu rodiny ve vztahu k šikaně napsány a shodují se, že rodinné zázemí je jedním z důležitých faktorů, jelikož účastníci šikany jsou zde formováni a osvojují si mnohé návyky. Tsiantis (2012, s. 61) vyslovuje pozitivní myšlenku: „*Má to, co dělat s rodiči, s rodinou. Pokud je vaše rodinné zázemí dobré, rodiče s vámi mluví, radí vám, důvěřují, pak tedy věřím, že se se šikanou nezapletete.*“ Ve studii od autorů Bibou-Nakou, Tsiantis, Assimopolous a Chatzilambou (2012) se vyskytly tři základní témata spojená se šikanou: problémové rodinné zázemí, přílišný protekcionismus či kontrola a zneužívání. Tyto tři jevy nejčastěji a nejvýznamněji ovlivňují negativním způsobem děti, které se stávají jak agresory, tak oběťmi. Téma sourozeneckých vztahů ve spojení se šikanou není příliš prozkoumáno, ale z pramenů, které existují, vyplývá, že žáci, kteří se stávají agresory ve škole, jsou jimi často i doma vůči svým sourozencům. Tedy šikana v rodinném prostředí jedince poměrně předurčuje stát se agresorem, obětí či kombinací obojího i v prostředí školním.

3. Úroveň vrstevnické skupiny – povaha a kvalita vztahů a přátelství, sociometrický status

Je pochopitelné, že u žáků s osobnostními či rodinnými problémy je vyšší pravděpodobnost stát se hlavním aktérem šikany. Tento fakt je ovšem zásadně ovlivněn vztahy ve vrstevnické skupině a jejím fungováním, a to především sociometrickým statutem žáka a množstvím kamarádkých vztahů a jejich povahy. I žák s osobnostní zátěží může být šikaně uchráněn, pokud má dostatek přátel, kteří by ho před případným ohrožením ochránili, může se jednat taktéž o jednoho kamaráda, který má ve třídě důležité postavení a je oblíben.

Hnacím motorem agresorů bývá často touha po dominantnějším postavení ve skupině vrstevníků, ale i když ho dosáhnout, neznamená to automaticky, že jsou i oblíbení.

4. Třídní úroveň – třídní normy, pravidla, postoje a hledání viníků

Školní třída poskytuje žákům sociální jednotku, kde se formují mnohá přátelství, kde ale také platí specifické normy především o tom, jaké chování je skupinou přijímáno.

Dětská skupina přistupuje k dodržování takovýchto pravidel velmi striktně a výrazné odchylky často nemilosrdně trestá. A právě takoví žáci, kteří nejsou schopni se všeobecným normám přizpůsobit, jsou vyčleněni na okraj společenství. Velmi záleží, jakým způsobem je třída nastavená, pokud je zde zásadní utužování a obhajování norem, vyskytují se zde právě takoví agresori, kteří jsou zmíněni výše, tedy ti, kteří se ženou za dominantním postavením. Pokud ale je ve třídě větší zastoupení žáků, kteří jsou tolerantní k různým odchylkám a zastávají se jich, tak se zde jevy jako šikana budou objevovat méně. Takovéto nastavení třídy z velké části ovlivňuje učitel a jeho působení, který rovněž neodmyslitelně patří k utváření vztahů mezi žáky.

5. Školní úroveň – školní klima, kvalita učitelů a vztahy mezi žáky

Nedá se říci, že by tento faktor byl zásadní pro vznik šikany, ale celkové klima školy, která zastává jistou filosofii a hodnoty, mezi nimi třeba i program na minimalizaci šikany, určitě má dopad i na menší složky, tedy na jednotlivé třídy. Je jen na škole, jakým způsobem klade důraz na dodržování určitých zásad, protože tím nutí i učitele, aby dále působili ve stejném duchu na své žáky, kteří tak jasně dostávají signál, jaké chování už rozhodně není tolerováno a nachází se za hranicí. Nicméně to, jak se žáci ve škole cítí, není důležité jen v souvislosti šikanou.

6. Komunitní úroveň – bezpečnost ve čtvrti, socioekonomické podmínky

„Dá se předpokládat, že úroveň násilí a antisociálního chování v sousedství nebo komunitě, ovlivní šikanu na úrovni školy.“ (Smith 20014, s. 136). Děti, které pochází z komunit, kde je násilí vnímáno jako součástí běžného života a jsou jeho svědky, bývají častěji samy agresory či oběťmi ve škole.

7. Společenská úroveň – zobrazení násilí a zneužití moci v médiích

Nelze s určitostí říci, jak přesně agrese v médiích působí na děti, výzkumy se v tomto ohledu poměrně rozcházejí na dva zásadní proudy. První zastává názor, že agrese v dětech podporují a druhý, že napomáhá k její absorpci a vybití skrze různé hry.

6 Vývojové stupně šikanování

„Šikanování se postupně stává kolektivní zábavou, nabaluje na sebe další a další aktéry, ať už z jejich strachu z neuposlechnutí nebo z jejich sympatie k trápení druhého. Šikana se vyvíjí, nátlak agresorů se časem stupňuje. Šikana je tedy onemocnění celé skupiny, není jen záležitostí agresora a oběti.“ (Bendl 2003, s. 29). K nutnosti vytvoření systému vývojových stupňů šikany vede autory snaha léčit skupinu adekvátním způsobem, který není přirozeně stejný ve všech stádiích. V publikacích českých autorů se nejčastěji využívá pětistupňové rozdělení vývoje šikany a znázornění toho, jak tento jev ovlivňuje vývoj skupiny. Při samotném úsilí eliminovat existující projevy, je znalost vývojových stádií žádoucí, pro efektivní zákrok a vyvarování se zbytečných chyb a případné zhoršení situace. Zdeněk Martínek (2015) charakterizuje jednotlivé stupně tímto způsobem:

6.1 Ostrakismus

Jedná se o prvotní fázi, kdy je oběti ubližováno především psychicky, a to například skrze nepříjemné poznámky a nadávky, pomlouvání, neochotu s ní spolupracovat, ústrky při běžných činnostech či obědě atd. Dítě se pomalu dostává na okraj skupiny a poznává, že s ním nechce mít nikdo nic společného. Oběť se mnohdy snaží bránit často i stejně agresivním způsobem, později když pochopí, v jaké situaci se nachází, začne se stahovat do sebe a stranit se kolektivu. Ten se ve většině případů rozdělí na tři hlavní části: na ty, jež sympatizují s agresorem, na druhé straně oběti a poslední skupinou je neutrální jádro, které se nepřiklání ani k jedné ze stran. Žáků z neutrálního jádra je vhodné se ptát na informace o probíhajících událostech, protože jsou schopni podat nejobjektivnější informace. Pokud ale agresori vidí, že jejich činnost funguje, své chování naopak stupňují a přitvrzují, čímž se dostávají do další fáze.

6.2 Fyzická agrese a psychická manipulace

„Během několika týdnů, ale spíše dříve, rozezná agresor v outsiderovi snadnou kořist... Outsider bude od agresora napadán urážkami i ranami stále častěji a stále surověji, a nenajde-li způsob, jak se ubránit, ztratí postupně i ty dobré vztahy s ostatními dětmi, které dosud získal.“ (Říčan, Janošová, 2010, s. 14) Nejčastěji k vývoji situace dochází v době, kdy se třída dostává do nějaké stresové situace např. před třídními schůzkami, v době

uzavírání klasifikace atd. a oběť se tak stává vhodným kompenzačním prostředkem. Tento vývoj nemusí být zapříčiněný žádnými vnějšími okolnostmi, ale jen pouhou nudou agresora, který se takto baví a třeba si kompenzuje své nižší sebevědomí či pocity neúspěchu. V tomto stádiu se útoky přitvrzují, nadávky jsou hrubší a může docházet i k drobnějšímu fyzickému napadání, ničení majetku a využívání oběti k různým služebnickým úkonům. Neutrální jádro se diferencuje na ty, kteří sympatizují s agresorem a na ty, kteří se zastávají oběti. Pokud je skupina zastánců dostatečně silná, může dojít k zastavení útoků ze strany agresora, to je však méně běžné.

6.3 Vytvoření jádra

Pokud se patologické chování nepodařilo odhalit v předchozích stádiích a podchytit, agresori si uvědomují svou převahu a skupina se dále negativním způsobem vyvíjí a mocensky strukturuje, vzniká tzv. pyramida šikanování v čele s hlavními agresory, kteří řídí činnost skupiny a zbytek přívrženců. Oběti se nacházejí na samém dnu společenství a dřívější zastánci se stávají nenápadnými ze strachu, aby také nepřišli do hledáčku agresorů a nerozšířili tak řadu obětí. Fyzické ataky se stupňují a přitvrzují, běžné je bití pěstí, plivání do oběda, ponižující posluhování a vykonávání činností za agresory. Vyšší stádium samozřejmě znamená, že projevy se stávají skrytějšími a organizovanějšími už jen z hlediska zapojení více žáků, kdy jeden z nich může například hlídkovat, aby včasné zachytil příchod učitele.

6.4 Vytváření norem

Typickým znakem čtvrtého stádia je, že ti, co byli původně součástí neutrálního jádra a jen šikaně přihlíželi, se taktéž stávají agresory a podílejí se na trýznění oběti, ať už v aktivní či pasivní formě. Toto chování se stává ve třídě naprosto normálním a pro agresory až formou závislosti, která je vyjádřena formou nadřazenosti. Proto je nepřípustné v případě odhalení, agresory jen přesunout do jiné třídy, jelikož by si zde rychle našli oběť novou, stejně tak je tomu i u oběti, která by taktéž mohla podlehnout tendenci nechat si znovu ubližovat. I nadále se agresivní chování stupňuje do fáze, kdy je obětí vyhrožováno zabitím, jsou svlékány, škrceny, ostříhány a jinak mučeny.

6.5 Totalita

Jedná se o konečné stádium šikany, které je neřešitelné, skupina je jednoznačně rozdělena na vládnoucí a poddané a ovládána absolutní mocí agresorů, kteří řídí její fungování. Oběti jsou na svou roli zvyklé a se samozřejmostí přijímají zneužívání a ubližování, proti kterému nejsou schopny se bránit a také na obranu rezignovali. Agrese postoupila až do takových rozměrů, že jsou oběti vyhazovány z oken, páleny rozžhavenými kovy a mohou přijít k závažným a trvalým poraněním v krajním případě až k usmrcení.

Na prvním stupni základní školy se šikana dostává v krajních případech až do třetího stupně. Běžně se spíše setkáváme s prvním či druhým, které jsou stále poměrně dobře řešitelné.

7 Charakteristika účastníků šikany

Osob, jichž se případná problematika šikany může týkat, je mnoho, nejedná se pouze o třídu a hlavní aktéry zde, ale i další, kteří jsou následně vtaženi do procesu léčení. Ve středu dění se nachází celá skupina žáků, pochopitelně v různých rolích. Hlavními a naprosto zřejmými účastníky jsou agresori a oběti, dále se tu nachází nejpočetnější skupina ostatních přihlížejících žáků, která je často nazývána jako mlčící většina a mezi nimi také svědci. Mezi další rozhodně patří učitel a jiní pedagogičtí pracovníci (ředitel, výchovný poradce, družinář...), kteří se podílejí na řešení problému spolu s rodiči agresorů a obětí. V různých stádiích šikany se jednotlivé role účastníků proměňují a vzájemně na sebe působí, což mnohdy celý proces komplikuje, stejně tak jako jejich prolínání. V zahraničních publikacích je například jako jeden z hlavních aktérů charakterizován také agresor/oběť, který je osobnostně nejkomplikovanější a prolínají se u něj charakteristiky agresorů i obětí. S naprostou samozřejmostí se nedá určit, kdo se stane agresorem či obětí, za určitých podmínek se do těchto rolí může dostat snad kdokoli, ale platí tu jisté obecné prvky, které lze vysledovat.

7.1 Agresor

Jsou ti, co vedou a organizují záměrné ubližování někomu slabšímu a nachází v tom zalíbení. Pro učitele je mnohdy těžké pochopit chování agresora a jednat s ním správným způsobem, ale měl by si především uvědomit, že jeho chování má nějakou příčinu, vydat se jí na stopu a pracovat s ní. Důvodem tohoto jednání může být vrozená zvýšená míra agresivity, ale i oni jsou často ve svých životech nešťastní a v určitém smyslu strádají, což může vyústit v tento typ patologického chování. Většina odborníků hledá odůvodnění v rodině, která pachatele formovala. „*Myslím, že základní příčina je vždy v rodině. Za své praxe jsem se nesetkal s případem, kdy by v rodinné atmosféře u agresora bylo naprosto vše v pořádku.*“ (Martínek 2015, s. 161) „*Ačkoliv existují děti, které se s psychopatickými sklony rodí, většina agresorů se násilnickému, agresivnímu chování učí od svých vzorů ve škole a doma.*“ (Fieldová, 2009, s. 60)

7.1.1 Typické rysy agresora:

- Převaha a touha po moci: agresor nad svou obětí má v určitém směru převahu, ať

už se jedná o věk, intelektové schopnosti, fyzickou sílu atd. a na základě této převahy si oběť podmaňuje. Většina agresorů touží po moci, v něčem vynikat, chtějí být milováni a obdivováni, jak svými rodiči, tak přáteli a v neposlední řadě mít svůj život pod kontrolou.

- Vysoké sebevědomí či nízké: někteří agresori mají pocit, že mají právo šikanovat a řídit ostatní, protože lepší než oni, tudíž jen vykonávají to, k čemu jsou předurčeni bez ohledu na následky. Avšak většina agresorů se naopak na svých obětech vybíjí a kompenzují své nedostatky a nižší sebevědomí, které může mít kořeny v rodině. Aby nemuseli řešit své problémy, ubližují ostatní, aby tak přehlušili vlastní bolesti.
- Snížená schopnost empatie: je typická pro různé typy agresorů, kteří se tak méně dokáží vcítit do své oběti a odhadnout tak následky své činnosti. Ale samozřejmě tomu není až tak, že by vůbec netušili, že konají něco špatného, jejich činy jsou záměrné.
- Rodina: jak již bylo několikrát řečeno původcem patologického chování, jsou i nedostatečné rodinné vazby. Jedinci pochází z rodin, kde nějakým způsobem strádají, psychicky, fyzicky, materiálně. Může se jednat, jak o rodiny, které praktikují příliš autoritářský výchovný styl, či se až samy na dětech dopouštějí násilí a tím předávají i určitý vzorec chování, ale také o rodiny příliš benevolentní, kde neexistují jasné hranice. Nemusí jít zásadně o rodiny, které děti nějakým způsobem zanedbávají, ale třeba o těžší rodinnou situaci, se kterou se dítě těžko či vůbec neumí vyrovnat a nahromaděnou agresi projevuje tímto způsobem.

7.1.2 Typologie Agresorů

Michal Kolář (2011, s. 141) mluví o třech základních typech agresorů:

„Drsňák – hrubý, primitivní, impulzivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy – narušený vztah k autoritě, někdy zapojený do gangů páchajících trestnou činností.

- *Vnější forma šikanování: Šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních.*

- *Specifika rodinné výchovy: Častý výskyt agrese a brutality rodičů – jako by agresori násilí vraceli nebo ho napodobovali. “*

„Slušňák – velmi slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu.

- *Vnější formy šikanování: Násilí a mučení je cílené a rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků.*
- *Specifika rodinné výchovy: Časté uplatňování důsledného a náročného přístupu, někdy až vojenského drilu bez lásky. “*

„Srandista – „srandista“, optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídka oblíbený a vlivný.

- *Vnější formy šikanování: Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. Patrná snaha zdůraznit „humorné“ a „zábavné“ stránky.*
- *Specifika rodinné výchovy: Nejsou zaznamenána významná specifika. Pouze v obecnější rovině je přítomna citová subdeprivace a absence duchovních a mravních hodnot v rodině. “*

Zdeněk Martínek (2015) uvádí ještě čtvrtý typ, kterým je agresor vyvolávající ekonomickou šikanu. Tyto děti nepocítují stav touhy po materiálních předmětech, protože jejich potřeby jsou v tomto směru naplňovány předčasně či okamžitě, jsou zahrnovány spoustou věcí. Ze strany rodičů může jít o uplácení z důvodu nedostatku času. Žáci navazují a třídí vztahy ve třídě na základě jejich majetku, například mobilního telefonu, značkového oblečení atd.

Dan Olweus uvádí ve svých knihách dva typy agresorů. Prvním typem jsou ti, co sami zažili šikanu, ať už doma či ve škole. V kolektivu jsou většinou méně oblíbení, příliš nezapadají. Druhou skupinou jsou oblíbení tyrani, ti bývají častější. Oplývají sebedůvěrou a ve skupině jsou oblíbeni.

Žádný z Olweusových výzkumů nepotvrdil, že by agresori měli nízké sebedůvěrou, ba právě naopak. Toto tvrzení potvrdily i mnohé další výzkumy, které dále ukázaly, že agresori patřili mezi nejoblíbenější žáky (Davis S. And Davis J. 2007).

Tyto poznatky by mohly vyznít tak, že všechny oblíbené děti tyranizují ostatní, tak tomu však také není. *Podle psychologů existují dva velmi rozdílné druhy oblíbených dětí:*

- *Velmi oblíbení: jsou považováni za důvěryhodné, milé, pozorné a přátelské*
- *Ti, co jsou vnímáni jako oblíbení: tyto děti jsou společensky významné, obdivované a často jim ostatní závidí. Budí dojem, že jsou silné, talentované, hezké, jdou jim sporty a mají vliv na druhé, ale ne nutně v pozitivním slova smyslu. Jejich spolužáci je nazvali „arrogantními“ nebo „nafoukanými.“ (Matthews 2011, s. 50)*

Jedinci z druhé skupiny se častěji dopouštějí šikany a stejně jako ti, co šikanu sami zažili, postrádají schopnost soucitu se svými oběťmi, proto je také většina tyranů se svým chováním spokojená.

7.2 Oběti

Za určitých podmínek se může stát obětí každý, záleží na souhře více okolností. Bohužel je tomu tak, že ve většině případů se jí stane dítě s nějakým handicapem, jelikož je snadnějším terčem pro svou odlišnost, ať už fyzickou, psychickou či materiální. Dvěma nejdůležitějšími jevy při vytváření a vývoji skupiny jsou selekce a socializace. Selekce se týká tendence sdružovat se s jedinci, kteří zastávají stejné postoje a vzorec chování. Socializace naopak poukazuje na efekt ovlivnění jedincova chování, které se mění tak, aby lépe zapadl do společenské skupiny. A obě tyto sféry jsou sníženy jak u agresorů, tak u obětí, pro ně to však má fatální dopad, jelikož následkem bývá, že se jich při útoku nikdo nezastane a z celého procesu vychází více poznamenané. Když oběť neprojevuje výrazné známky poškození, tak se na ní lehce zapomíná, protože rodiče jsou rádi, že je už vše úspěšně za nimi a učitel se věnuje spíše problémovým žákům. Je obtížné postihnout typické oběti, protože každý kolektiv si vždy najde menší oběť, aniž by šlo přímo o šikanu, tudíž to většinou záleží na složení kolektivu, ve kterém se dítě nachází.

7.2.1 Typické rysy obětí

Jinakost hraje v problematice šikanování hlavní úlohu. Obětí šikany jsou většinou děti, které se nějakým způsobem odlišují. Jedním z důvodů, proč jsou právě odlišní jedinci terčem šikany je, že dětská skupina vyžaduje konformitu, a naopak není tolerantní vůči odlišnostem.

- Vzhled: odlišnost se může projevovat např. v tom, že dítě nosí brýle, má jinou barvu pleti, je obézní, má nějakou výraznější kosmetickou či tělesnou vadu.
- Mentální a sociální schopnosti: děti jsou mnohdy sociálně neohrabané, mají problémy s navazováním a vytvářením přátelských vztahů s vrstevníky, proto patří k neoblíbeným v kolektivu a dostávají se na okraj. Uvádí se, že ohroženy jsou děti s vysokou inteligencí, kterým ostatní nerozumí a jsou za svou výjimečnost trestány. Stejně je tomu tak i u dětí s výrazně nižšími mentálními dovednostmi, které se kvůli mohou stát terčem posměchu.
- Nízké sebevědomí: u obětí se často objevují pocity méněcennosti a sebekritičnosti až do té míry, že se samy vinní z toho, co se jim stalo. Na základě toho jsou bojácné a objevuje se u nich slabá reaktivita v zátěžových situacích
- Rodina: Říčan a Janošová (2010, s. 62-63) uvádí rodinné faktory, které mohou napomoci k tomu, aby se dítě stalo obětí, těmi jsou: hyperprotektivní matka, jedináčkovská výchova, rodina s problematickým vztahem k násilí, rodina sociálně izolovaná, rodina s mimořádně prudérní sexuální výchovou. Jiní autoři naopak uvádějí příliš autoritativní výchovu dítěte, chybějící mužský vzor či nedostatečné materiální zázemí

7.2.2 Typologie obětí

Zdeněk Martínek (2015, s. 164-166) vyděluje čtyři základní typy:

Oběť na první pohled

Mluvíme o dětech, které dávají okolí svým projevem jasně najevo slabost, i jejich fyziognomie může tento dojem podporovat. Často tráví čas ve škole osamoceně a v případě počátečních legrácek neumí zareagovat, rozplácou se a utíkají, čímž vzbudí větší pozornost a potvrdí tak svou slabost a povzbudí k dalším útokům.

Oběti vychovávané příliš protektivně

„Tyto děti setrvávají dlouhou dobu pod ochrannými křídly matek nebo babiček. Jde o děti, jejichž rodiče (především matky a babičky) si nedokáží připustit, že jejich ratolest dozrává do určité fáze svého vývoje a stává se samostatnou.“ Rodiče dělají z dětí nesamostatné jedince a mají tendence za ně vše vyřizovat. Ostatní žáci naopak mají pocit, že už velcí, v čemž jsou povzbuzováni i rodiči a toto chování jim tak připadá směšné a slabošské.

Handicapované děti

Jedná se o děti, jejichž odlišnost je patrná okamžitě a sávjí se tak snadnými obětmi.

Učitelské děti

„Jedny z nejčastějších obětí, především v případě, že rodič učitel učí na stejné škole, kam chodí jeho dítě (v horším případě ho sám učí). Pozice učitelského dítěte v této škole je nevýhodná z několika pohledů. [...] Ostatní děti nikdy učitelskému dítěti neuvěří, že jim matka či otec neřeknou, kdy budou zkoušeni, co bude v písemné práci. Toto dítě má v jejich očích vždy výhodu.“

Michal Kolář (2011, s. 144) nabízí rozdělení jiné:

1. oběti „slabé“ s tělesným a psychickým handicapem
2. oběti „silné“ a nahodilé
3. oběti „deviantní“ a nekonformní
4. šikanovaní žáci s životním scénářem obětí“

7.3 Oběť stávající se agresorem

Tato skupina zatím není tolik probádaná, ale zaručeně se jedná o nejohroženější jedince s největším dopadem na psychiku. Může se jednat o děti, které byly primárně šikanovány v rodině a na základě toho své pocity ventilují dále šikanou jiného jedince třeba právě ve školním prostředí. Taktéž může jít o žáka, který je šikanován ve třídě vrstevníky a on se

naopak vybíjí na žákovi z nižšího ročníku. Těchto variant je spousta, důležité je nepodcenit dopad událostí na tohoto jedince a zapojit odborníky z řad dětských psychologů či psychiatrů.

7.4 Ostatní přihlížející/mlčící většina

Blíže charakterizovat tuto skupinu účastníků je problematické, protože se neustále proměňuje s vývojem stádia šikany ve třídě a konkrétním složením třídy. Mlčící většina obsahuje, jak žáky, kterých se šikana zdánlivě vůbec nedotýká, tak ty, kteří se pro ti ní nějakým způsobem zásadně vymezují, ať už ve prospěch oběti či agresora. V některých třídách jsou součástí skupiny velmi silně charakterově založené děti, které mají zároveň i důležité postavení ve třídě a skrze ně se dojde k potlačení samotné šikany, bez vnějšího zásahu dospělých. Při řešení šikany učitelem je tato skupina velmi nápomocna, protože jsou zde žáci, kteří se o celou situaci příliš nezajímají, a právě ti jsou poměrně objektivními svědky událostí a jejich výpovědi mohou být směřodonné. Skupina přihlížejících nebyla v souvislosti s následnými riziky příliš zkoumána, výzkumy se touto skupinou příliš nezabývají. Bylo by ale naivní si myslet, že přihlížející jsou absolutně neposkvrnění, objevují se u nich poruchy spojené se stresem a pocitem strachu, proto by učitel měl věnovat čas také nápravě kolektivu.

8 Diagnostika a řešení šikany

8.1 Diagnostika

Všechny výše zmíněné teoretické poznatky o šikaně, jejích formách, projevech a protagonistech by měly vést k úspěšnějšímu odhalení šikany. Jak již bylo zmíněno, ani na základě těchto znalostí samotné rozpoznání patologického chování není snadné, protože se stává, že dítě, jež se stalo obětí, samo nic nenahlásí, jelikož: „*Přiznání, že je šikanováno, že ho někdo ponižuje, bývá těžké. Znamená to připustit si, že je slabé a nedokáže se bránit.*“ (Vágnerová, 2009, s. 15) Často také má pocit, že by zklamalo své rodiče, kdyby se dozvěděli, že se nedokáže samo bránit, taktéž může mít velkou obavu z agresora, že by své chování ještě přitvrdil, možných příčin je mnoho. Učitel má ztíženou práci v tom, že: „*Neexistuje nějaká přesná, jednoznačná hranice mezi nevinným škádlením a šikanou.*“ (Bendl, 2003, s. 24) Proto hlavním úkolem učitele je: „*[...] v první řadě více se dívat kolem sebe, více si všímat dění ve třídě, o přestávkách a chování jednotlivých žáků.*“ (Bendl 2003, s. 87)

8.1.1 Způsoby zjištění

Možností způsobu zjištění šikany ve třídě je několik, hodně záleží na skladbě žáků, jejich vztazích a důvěře k dospělým, se kterými jsou v kontaktu ve třídě i doma. Existují čtyři základní cesty zjištění šikany skrze osoby, které nevhodné chování nahlásí a těmi jsou: oběť, spolužák, rodič a pracovník školy, většinou učitel.

Nahlášení ze strany oběti

Pokud oběť šikanu nahlásí nějaké dospělé osobě, znamená to, že v ní má velkou důvěru a věří, že skutečně může pomoci a situaci zlepšit. Taktéž si oběť uvědomuje, že je jí ubližováno neprávem, a i když se třeba sama nedokáže úplně bránit, věří, že s pomocí vše překoná. Tedy skupina ještě není absolutně ovládnutá agresorem. V případně přiznání samotné oběti se jedná o opodstatněný zdroj informací, protože jedinec ví nejlépe, jak mu takové chování ubližuje, jak často se děje, a jak probíhá. Nevýhoda je v tom, že se nejedná o objektivní zprávu o situaci, je tedy nutné zajistit další svědky, protože oběť samozřejmě vnímá události ze své strany a může jít zkreslený pohled

zvláště, pokud se jedná o dítě ve skupině nepříliš oblíbené. Každopádně by měl dospělý projevit účast, podporu a snahu o vyřešení situace.

Nahlášení ze strany spolužáka

Pokud je šikana stále ještě v jednom z počátečních stádií, je běžné, že agresivní chování vůči oběti nahlásí některý ze spolužáků, často kamarád oběti, který má v kolektivu stabilní postavení a nemusí se tak obávat, že by se stal obětí také. Jedná se o poměrně spolehlivý informace o událostech, pokud dítě se dítě přímo neúčastní na šikaně a je jen přihlížejícím a případně zastáncem. V tomto případě je nejlepší doplnit obrázek o situaci tvrzením ještě pár dalších svědků a na základě toho vytvořit následné kroky.

Nahlášení ze strany rodičů

Rodič, který zná dítě v jiném prostředí než ve škole a je s ním v mnohem užším kontaktu než dospělí ve škole, by teoreticky mohl být úspěšnější v zpozorování změn v chování u svého dítěte. Ale dítě se doma může chovat naprosto standardně a nemusí nic dát najevo, protože nechce své rodiče zatěžovat či zklamat. Rodiče taktéž asi taktéž příliš neuvažují nad tím, že by jejich dítě mohlo být šikanováno, když se zdá spokojené a dostává se mu adekvátní péče. Kolář (2011, s. 227-228) předkládá seznam projevů, kterým by rodiče měli věnovat zvýšenou pozornost:

- *„Za dítětem nedochází domů žádný spolužák, zdá se, že nemá žádné kamarády.*
- *Dítě je zaražené, posmutnělé, až depresivní, nemluví o tom, co se děje ve škole.*
- *Špatně usíná, má poruchy spánku, zdají se mu hrůzostrašné sny.*
- *Dojde k výraznému zhoršení prospěchu, je nesoustředěné, bez zájmu.*
- *Často ho před odchodem do školy nebo po příchodu pobolívá hlava, břicho apod.*
- *Dítě často navštěvuje lékaře, znenadání se objeví neomluvená absence.*
- *Dítě chodí do školy nebo ze školy oklikami.*

- *Přichází domů s potrháním oblečením, poškozenými školními pomůckami nebo bez nich.*
- *Často mu nevychází kapesné, ztrácí ho, požaduje další peníze.*
- *Dítě přichází domů vyhladovělé, i když dostává svačiny a obědy má zajištěny.*
- *Nedokáže uspokojivě vysvětlit svá zranění – „monokl“, odřeniny, modřiny, lehký otřes mozku, naraženou kost nebo zlomeninu, popáleniny na ruce apod.*
- *Vyhrožuje sebevraždou, nebo se o ni dokonce pokusí.*“

Pokud se rodič o šikaně dozví jeho zásadním úkolem je dítě podpořit a problém nebagatelizovat, ale na druhou stranu však také nezveličovat. Pokud k šikaně dochází ve škole, je nejlepší vše začít řešit s třídním učitelem případně později i s ředitelem a nebrat spravedlnost do svých rukou, protože by se tak vše mohlo akorát zhoršit, jelikož rodič agresora by nemusel mít pochopení.

Matthews (2011, s. 49) uvádí naopak seznam projevů agresora, kterých by si rodič mohl všimnout, pokud jejich dítě:

- *„má problém najít si přátele*
- *neřeší pocity jiných dětí*
- *často některé děti záměrně vyloučí ze hry*
- *bylo svědkem pravidelného slovního nebo fyzického násilí doma nebo*
- *z ničeho nic chodí domů s hračkami nebo oblečením, které jste mu nekoupili nebo penězi, které jste mu nedali [...]*

Pro rodiče agresorů je náročnější přijmout fakt, že jejich dítě se podílí, či je zdrojem ubližování někomu jinému. Každopádně by se měli vyvarovat nepřiměřeným reakcím a dítě podpořit v tom, že zapracují na jeho chování a společně vše vyřeší, ale taktéž dát adekvátně najevo, že jeho chování je v tomto ohledu rozhodně nepřijatelné, musí se

změnit a nějakým způsobem oběť odškodnit. Taktéž by měl následovat trest, který je přísnější než tresty běžné, aby si dítě uvědomilo závažnost svých činů.

Nahlášení ze strany pracovníka školy

Zaměstnanci školy, většinou třídní učitelé, se mohou o šikaně dozvědět různými způsoby, a to například nahlášením šikany obětí či spolužákem, nebo zpozorováním některých nestandardních a alarmujících projevů chování ve skupině, které dále vyšetřuje. V neposlední řadě také úplně náhodně při přistižení agresora v akci, což vyžaduje od učitele vhodnou reakci, ale získává tak částečný vhled do situace, která se děje a případné hledání svědků by mohlo být jednodušší. Kolář (2011, s. 174) uvádí dva typy varovných signálů, kterých by si měl učitel všimnout:

Skryté volání o pomoc

- *„Žák vchází s učitelem do třídy, nenápadně postává o přestávce u kabinetu, přichází pozdě do hodiny, vždy chodí všude jako poslední.*
- *Projevy outsidera. Dítě je osamocené, s nikým se nebaví, nemá kamaráda.*
- *Nepříznivý emoční stav. Dítě je stísněné, má smutnou náladu, působí nešťastně a ustrašeně.*
- *Žákovi se náhle zhorší prospěch, nesoustředí se při vyučování.*

Subtilní násilí a manipulace

- *Žák je okázale přehlížen, odmítán a izolován.*
- *Projevy nerovnoprávnosti: Dítě dostává povýšené příkazy a snaží se jim vyhovět, bývá ostatními komandováno a okřikováno.*
- *„Přátelské“ vtipy a kanadské žertíky. Někteří žáci vyndávají spolužákovi náplň z tužky před písemkou, schovávají a ničí mu školní pomůcky, oblečení, obuv.*
- *Ponižování a zesměšňování. Třída se směje při neúspěchu žáka před tabulí, častuje ho zahanbující nebo negativně zabarvenou přezdívkou...*
- *Objevuje se nápadně jednostranné strkání, pošťuchování, lehké pohlavkování apod.*
- *Žák „dobrovolně“ dává svačiny kamarádovi.“*

Cílem prvotní diagnostiky je, aby vyšetřující zmapoval situaci a zjistil, o jak rozsáhlou formu šikany se jedná, jaká část skupiny je zapojena, a zda je pod naprostým vlivem agresora. Taktéž by měl zajistit vhodné svědky, kteří nejsou pod vlivem ani jedné strany a jsou schopni poskytnout objektivnější informace. Podle zjištěných informací a stádia šikany se odvíjejí následné kroky řešení.

8.1.2 Metody diagnózy šikany

Existuje poměrně velký výběr metod k diagnostice šikany, ze kterých může učitel volit dle svého uvážení a potřeb. Některé z nich se dají využívat preventivně k získání přehledu o skupině a jejím dění.

Dotazník

Dotazník se hodí pro zmapování situace ve větší skupině osob, můžeme ho využít i pro jednotlivé třídy v případě, že máme podezření na výskyt šikany, ale i preventivně. Výhoda dotazníku spočívá v tom, že poskytuje objektivní informace, jelikož všichni žáci odpovídají na stejné otázky a především anonymně, tudíž by částečně oběť mohla mít pocit většího bezpečí. Zároveň se ale prostřednictvím dotazníku nedostaneme tak do hloubky, jak by tomu mohlo být v případě použití jiných metod například rozhovoru. Díky dotazníku se můžeme dozvědět nejen o šikaně a její četnosti výskytu, ale i místě, kde probíhá a tím tak do budoucna zavést jistá opatření, která jevu předejdou. Množství a podrobnost informací záleží na tom, jak je dotazník navržen, a jaké otázky obsahuje. Platí však jisté zásady, které by měly být dodrženy a těmi je především již zmíněná naprostá anonymita, která žákům zajistit větší počet bezpečí a je větší pravděpodobnost, že se ve svých odpovědích více otevrou. Dále je zásadní, jakým způsobem je žákům pojem šikana vysvětlen, zda je v dotazníku uvedena definice, či je pojem vysvětlen skrze případy nebo dotazník přímo žádné definování nenabízí a předpokládá, že žáci jsou již se vším seznámeni nebo budou před vyplněním ze strany zadavatele. To stejné platí i při případném uvedení typů a účastníků šikany. Měl by být zvolen jazyk srozumitelný pro danou věkovou skupinu a jasně položené otázky, ať už uzavřené či otevřené, které dávají respondentům větší prostor pro specifikaci zážitků. Dotazník by měl být navržen tak,

aby doba vyplňování nepřesáhla třicet minut. Taktéž by měla být vhodně zvoleno období školního roku, kdy bude dotazník zadán, nemělo by tak tomu být na konci pololetí či po delších prázdninách, určitou roli může sehrát i roční období, což už je hodně individuálně specifické.

Existují dva základní typy dotazníků, první je založen na předložení **definice** pojmu šikany, druhým typem je dotazník, který šikanu vysvětluje pomocí **charakteristického chování a jevů** jako je například urážení, vyhrožování, fyzické napadání atd. Příkladem prvního typu je například dotazník Dana Olweuse, který byl přeložen do mnoha jazyků a využíván po celém světě, do češtiny však přeložen nebyl, ale vychází z něj dotazník vytvořený Michalem Kolářem, který je naopak používán poměrně hojně. Druhý typ se v české podobě veřejně nevyskytuje, je možné, že školy či učitelé si ho samostatně vytvořili, nicméně v zahraničí jich existuje několik, a to například The Reynolds Bully-Victimization Scale nebo The School Life Survey.

V případě této metody je nutné uvážit věk respondentů, Kolář udává, že dotazník jím vytvořený je dobré zadávat až od 5. ročníku. Taktéž nemůžeme získaná data brát jako stoprocentní, jelikož může dojít k chybnému výkladu a porozumění otázky a jiným dalším způsobům zkreslení výsledků

Rozdělení rolí

Při této metodě je jedinec požádán, aby přiřadil spolužákům ve třídě určité role související se šikanou jako například následovník agresora, zastánce oběti, přihlížející atd. včetně rolí agresora a oběti. Může to být pojato jako celoskupinová aktivita, kdy žáci píší rozřazení na papír, či vše může probíhat jednotlivě a v soukromí ve formě rozhovoru. Každopádně v obou případech by měla být zachována diskrétnost, celoskupinová práce může být i naprosto anonymní. Žák by měl taktéž přidělit roli i sám sobě. Tato metoda přináší celkem objektivní a spolehlivé výsledky v určení rolí a vztahů ve třídě, ve kterých se učitel dobře zorientuje a poskytne mu to možnost zaměřit se na ohrožené žáky. V případě, že se šikana při této metodě prokáže, nezískáme více informací o formě či četnosti výskytu, což nicméně můžeme zjistit dále použitím jiných metod.

Rozhovory

Rozhovor pochopitelně podává nejkonkrétnější informace o celé probíhající situaci. Někteří učitelé ve svých třídách praktikují každodenní rozhovor s jedním žákem o běžných věcech, co žáka trápí, z čeho má radost a o dalších událostech jeho života. Takto se minimálně jednou za měsíc dostane na každého, pořadí může být předem dané, ale taktéž je dobré ho měnit podle aktuální potřeby. Prostřednictvím těchto rozhovorů učitel získává ucelenější představu o žákovi, jeho životě a chování a je větší pravděpodobnost, že by si jisté změny v chování mohl spíše všimnout, taktéž žák s učitelem navazuje bližší kontakt, který může navodit pocit bezpečí a opory. Pochopitelně takováto praktika je pro některé učitele nepřijatelná už jen kvůli časové náročnosti, i když tím zabere několik minut z jedné přestávky. Starší děti mohou mít taktéž pocit, že je učitel tímto jen okrádá o jejich volný čas.

Nemusí se jednat jen o takovéto preventivní rozhovory, ale přímo o diagnostické, které jsou vedeny za účelem získání podrobnějších informací. V tomto případě velmi záleží, za jakých okolností a s kým k němu došlo. Pokud se jedná o oběť nebo svědka šikany, jež sami přišli za učitelem s oznámením, je důležité, aby učitel projevil účast, nebagatelizoval událost, ale zároveň nepřeháněl. Jeho úkolem je především ujistit žáka, že vše prošetří a situaci se společně pokusí napravit a to neprodleně, jelikož přílišným oddalováním by oběť v něj ztratila důvěru. Pokud je rozhovor veden z učitelovy strany musí počítat s jistými překážkami, a to například zapírání oběti i agresora o probíhajícím problému. Oběť by tedy měl ujistit, že problém je řešitelný a agresorovi dát najevo, že jeho chování je nepřijatelné a je nutné, aby se podílel na řešení situace.

Skupinové diskuze

Ve skupině s nižším počtem dětí se diskutují různá témata například i šikana a skrze diskuzi, sdílení názorů a jejich konfrontaci může učitel zaznamenat zajímavá zjištění, která by se při rozhovoru s jednotlivci neobjevila. Může ale dojít k tomu, že v diskuzi se projevuje jen pár žáků, a naopak třeba ti, kteří jsou šikanováni, zůstávají v tichosti.

Pozorování

Přímé pozorování je časově náročné a měl by ho dělat někdo, kdo je k němu odborně vyškolen, i tak ale nemusí přinést valné výsledky, protože žáci vědí, že jsou aktuálně pod dozorem a patologické chování umí skrýt. Pokud by se jednalo o fyzickou šikanu, pozorující by ho mohl snadněji zachytit, ale v případě verbální formy například šíření pomluv, jsou už šance mnohem nižší. Škola může na místa s možným zvýšeným výskytem šikany instalovat nahrávací zařízení a skrze ně taktéž žáky pozorovat a případně zakročit.

Dětské deníky, zápisy a malby

Tato metoda se dá využít mnoha způsoby, žáci sem mohou volně zapisovat události ze svého života nebo i řízeně, například každý týden jednou jako shrnutí. Mohou jim být zadány různé úkoly, o čem tentokrát napsat, například přímé otázky zaměřené na šikanu, jak se cítí ve škole, jaké mají vztahy se spolužáky atd. Nemusí jít jen o psanou formou, ale i o kresby, či kombinaci obojího. Záleží na tom, co vyhovuje dětem a učitel, a jak si vše nastaví.

8.2 Řešení šikany

Po odhalení šikany a provedení základní diagnostiky by měla přirozeně následovat snaha o její řešení a následná náprava vztahů ve třídě. Zvolení správného způsobu řešení se také odvíjí od závažnosti případu. Pokud se jedná o rozvinutější formu šikany, je vhodné, aby si třídní učitel přizval na pomoc odborníka, například výchovného poradce, nebo psychologa, který by v případných nesnázích poradil, navrhl vhodný postup a sám by se na řešení podílel. K úspěšnému řešení je třeba, aby všechny zapojené strany společně spolupracovali k dosažení stejného cíle, a to tedy k uzdravení kolektivu. V případě udělení sankcí by je měl učitel za každou cenu dodržet a informovat o nich všechny děti ve třídě, ale i rodiče agresora a oběti.

Smith (2014) navrhuje několik dimenzí, jak se vůči šikaně postavit a řešit ji:

Zásah na individuální úrovni

V určitém bodě života se asi každý setká s tím, že ho bude někdo provokovat či urážet, to vyvolá reakci, která určí následný vývoj situace. Pokud to bude reakce typu, že dotyčný začne plakat či uteče, je pravděpodobnější, že se urážky budou opakovat. Proto by se při řešení šikany měli dospělý zaměřit na oběti i v tom smyslu, aby si osvojili účinnější vzorce chování pro vypořádání se se šikanou. Jak již bylo zmíněno, pláč a útěk nejsou efektivní reakce proti utiskujícímu chování a stejně tak nevhodné je agresivní jednání. Z různých výzkumů, které zjišťovaly strategie přímo od dětí, se jako nejúčinnější jeví asertivní jednání, kdy oběť agresorovi řekne, aby ji nechal na pokoji, či ho úplně ignoruje. Stejně tak vhodné je požádat ostatní kamarády o zastání se. Matthews (2011, s. 62-63) radí obětem v podobném duchu, seřadil strategie takto:

- 1) Svěř se jednomu z rodičů nebo jakémukoli dospělému doma [...]*
- 2) Svěř se kamarádovi [...]*
- 3) Svěř se dospělému ve škole [...]*
- 4) Udělej si ze šikany legraci [...]*
- 5) Připomeň si, že to není tvoje vina [...]*
- 6) Předstírej, že ti to vůbec nevadí [...]*
- 7) Odejdi [...]*
- 8) Ignoruj je [...]*

Zásah rodičů

Jak už bylo několikrát zmíněno, rodinné prostředí je zásadní z mnoha pohledů a je tomu tak i při řešení šikany. Zásadní je, aby rodiče o problému s dětmi mluvili a společně se dobrali k nějakému postupu, který povede k řešení situace. Neméně důležité je udělat si více času než obvykle, aby děti mohly pocítit skutečnou podporu a to, že jsou svými rodiči stále milováni. Rodiče by bezpodmínečně měli navázat spolupráci se školou a

nejednat na vlastní pěst, protože by tak situaci mohli jen zhoršit. Měli by se u učitele či odborníka informovat o tom, co mohou pro úspěšné vyřešení situace udělat, protože když budou spolupracovat všechny strany, je to i viditelná známka pro děti, že šikana je druh chování, které si ve třídě nikdo nepřeje, ale zároveň je dospělí ve změně podpoří.

Zásah školy

Jakým způsobem se učitel a celá škola staví k problematice šikany je jasný indikátor toho, jak ji případně bude řešit a jak se věnuje její prevenci. Rozhodně neexistuje univerzální metoda nebo postup, podle kterého lze šikanu stoprocentně eliminovat ku prospěchu všech zúčastněných, zvolení adekvátních kroků závisí na konkrétním případě, filozofii školy a situaci ve třídě. Existuje řada různých metod, které se liší svou striktností při řešení od těch založených na sankcích po ty, které se nesnaží najít viníka. Thompson a Smith (2011) hodnotí tyto metody:

- Udělení sankce

Důvod, proč učitelé a vedení školy tuto metodu užívá, je ten, že dává jasný signál všem žáků, že chování jako šikana, má na škole nulovou toleranci a urychluje tak její zastavení. Často tomu je i tak, že se k sankcím učitelé uchýlí, jelikož nic jiného předtím nezabralo a toto vidí jako poslední možnost. Samozřejmě je zde celá škála sankcí od těch nejprísnejších, tedy vyloučení, přes pomocné práce ve škole, až po udělení důtky, omezení různých privilegií a formálních schůzkách s rodiči a vedením. V českých školách dočasné vyloučení není běžné, ale v zahraničí je tomu naopak, školy taková to opatření mají zapsána i v řádu. Dle výzkumů je tato metoda méně úspěšná než další níže uvedené. Je pravděpodobně dobré uvést možné sankce jako následek případných činů ve školním řádě, což slouží jako rámec při řešení šikany a žáci tak i předem vědí, co mohou očekávat.

- Školní tribunál/soud

Ve školním tribunále zasedají žáci, kteří byli předem zvoleni, v případě že dojde k šikaně či jinému problematickému projevu chování. Při setkání probíhají rozhovory s účastníky

a svědky a po projednání tribunál rozhoduje o následcích a případném trestu, který je vhodný. V tribunálu jsou samozřejmě přítomni i učitelé, kteří mají vše pod dohledem, ale o výsledku by měli rozhodnout, alespoň v teoretické rovině, zvolení žáci. Věková skladba tribunálu by měla být různorodá, ale je vhodné, aby zde byli zastoupeni starší žáci, kteří podají pomocnou ruku mladším. Tento přístup se zřídka vyskytuje ve světě a v českých školách asi vůbec, především proto, že není příliš oblíben mezi učiteli, kteří v takovémto případě neradi svěřují tak velkou moc do rukou žáků. U žáků se naopak s úspěchem setkává, a i přes velmi nízký počet škol kde se tak děje, se prokázala vyšší úspěšnost při řešení šikany než v případě předchozí metody.

- Nápravný přístup

Cílem nápravného přístupu je především zlepšení vztahů ve třídě a navrácení do rovnováhy než udělení trestu. „*Zásadní princip je vyřešit konflikt a odčinit bolest soustředěním se na pachatele, který by si měl uvědomit pocity oběti a dopad svých činů, taktéž by mu měla být dána šance vše napravit. Ti, co trpěli, mají možnost, aby jejich újma či ztráta byla uznána a odškodněna.*“ (Smith 2014, s. 149) Nápravný přístup je především na prvním stupni hojně využíván pro svou flexibilitu v přístupu k jednotlivým případům. Základem je neformální setkání a diskuze všech přímo zúčastněných žáků, kde se probírá celá událost a újma způsobená obětí, následně jsou pachatelé vyzváni k návrhu, jak své chování odčinit, celé setkání je vedeno zkušeným a vyškoleným pracovníkem. Mohlo by se zdát, že tato setkání jsou podobná těm, která se konají v rámci první zmíněné metody, ale úplně tomu tak není. V prvním případě je cílem dát agresorovi najevo, že jeho chování je nepřijatelné a okamžitě skončí, při těchto setkáních je cílem dovést pachatele k uvědomění si svých činů, následnému pokání a návrhu, jak vynahradit oběti své činy, dospělý je zde tedy jakýmsi průvodcem žáka k sebeuvědomění si závažnosti. Při komplikovanějších případech šikany je svolána formální a větší konference, kde se schází hlavní účastníci s rodiči, vedení školy a školení pracovníci, ale i další žáci třídy, kteří napomáhají objasnění a vyřešení situace. Této větší schůzi by měly předcházet rozhovory s jednotlivými zúčastněnými, aby se ověřilo, zda jsou k tomuto kroku připraveni. Připravenost je zásadní faktor, žáci musí být ochotni mluvit o svých pocitech a vztahových problémech, lze toho docílit skrze praktikování komunitních kruhů důvěry

při běžné výuce a sdílení. Pokud by tomu tak nebylo, žáci by byli uměle přinuceni sdílet něco, co nechťejí, a to pravděpodobně s nevalným výsledkem. Cílem setkání je vytvořit a uzavřít určitou úmluvu, na které se všichni shodnou a zaváží se ji dodržovat. Nápravný přístup se zdá být při řešení šikany úspěšný, a to především v případě sociální. Zásadní ale je, aby celý vývoj vedl školený personál, jinak by se mohlo stát, že pachatel jen využije toho, že unikne důraznějšímu trestu a oběť nabyde pocitu o bezvýchodnosti situace. V případě, že agresor odmítne jednat podle úmluvy či znovu překračuje meze, stále se může přejít k důraznějším opatřením v podobě sankcí.

- *Sdílená obava nebo Pikasova metoda*

Tento přístup vyvinul švédský psycholog Anatol Pikas, jedná se o metodu, která je založena na poradenství agresorům a obětem, více než na udělení trestu. Jestliže vše probíhá, jak má a pachatelé spolupracují, tak důsledek za jejich chování v podobě trestu nenásleduje. Celý proces řídí vyškolený pracovník, který není učitelem této třídy a dříve s žáky v užší interakci nebyl. Po zběžné diagnostice následují rozhovory s agresory a oběťmi, které se odvíjí podle předem jasně daných kroků.

- Prvním krokem je **rozhovor s pachateli**, a to samostatně a sestupně od hlavního iniciátora dále. Agresor je požádán, aby se pokusil vcítit se do oběti a identifikovat její pocity a emocionální újmu a poté přijít s návrhem, jak situaci zlepšit, rozhodně není okamžitě nařčen z nevhodného chování atd.
- Následuje **rozhovor s oběťmi**, kdy se poradce snaží zjistit, zda oběť šikaně svým chování taktéž nenapomáhá např. agresivními projevy, či provokací. V případě, že ano, je taktéž vyzvána, aby navrhla, jak své chování změnit. Pokud ne, poradce ji ujistí, že se situace řeší, a že s agresory předběžně dojednali určitou úmluvu a navrhne, zda by se na utvrzení dohody nepodílela také.
- Poradce se tentokrát sejde se všemi pachateli najednou, kde sdílí své návrhy na změnu jejich chování a společně se dohodnou, co dále a jak oběť pozitivně podpoří.

- Dále je přizvána i oběť a sezení je zahájeno tím, že pachatelé řeknou oběti něco pozitivního, na čem se dohodli předtím. Společně se dohodnou na následných krocích, které budou dodržovat a poradce jim sdělí, že v určitém časovém období se vrátí, aby vše zkontroloval.
- Závěrečnou etapou je zmíněné kontrolní ověření následné situace, zda se odvíjí v kýženém duchu.

Pikasova metoda je všeobecně hodnocena jako úspěšná v řešení šikany, a to ze strany učitelů, tak i žáků. Nicméně její kritika spočívá v tom, že pro pachatele z jejich chování neplynou žádné vážné následky a nejsou tak dány najevo jasné mantinely vhodného chování ve škole, které jsou ukotveny ve školním řádu. Stejně tak se výtky dotýkají téměř nulového zapojení rodičů.

- Metoda podpory skupiny (Přístup o sedmi krocích)

Tato metoda má s předchozím přístupem společné to, že se taktéž nesnaží pachatele direktivně potrestat a taktéž se snaží dobrat konstruktivnímu řešení. V tomto případě ale společně s celou skupinou spolužáků, nejen s hlavními účastníky šikany. Metoda spočívá v sedmi návazných krocích (Smith 2014, s. 153):

1. *„Facilitátor individuálně mluví s obětí, která s ním sdílí svá trápení.*
2. *Zorganizuje se skupinové sezení s šesti až osmi žáky, z nichž někteří jsou navrhnutí obětí, ovšem bez její přítomnosti.*
3. *Facilitátor vysvětlí skupině problém oběti, bez popisu incidentů, které se udály.*
4. *Facilitátor ujistí skupinu, že nebude udělen žádný trest, na místo toho musí všichni účastníci převzít zodpovědnost za povzbuzení oběti a poskytnutí jí pocitu radosti a bezpečí.*
5. *Každý člen skupiny sdílí své nápady o tom, jak oběti pomoci.*

6. *Facilitátor ukončí sezení s tím, že zodpovědnost za zlepšení pozice oběti, nese tato skupina.*
7. *Následují individuální sezení s členy skupiny po jednom týdnu od předchozího setkání za účelem stanovení, jak úspěšná intervence byla.*

Tato metoda je vhodná na prvním stupni základních škol, protože se snaží upravit a navázat hlubší vztahy mezi žáky, a především se dá dobře využít při náznacích a počínajících stádiích šikany. Stejně tak jako předchozí metoda je kritizována z nízké míry zapojení rodičů a absolutního nepotrestání agresora. Taktéž tento přístup vyžaduje zkušeného a školeného pracovníka, který navodí mezi žáky správnou atmosféru.

Michal Kolář (2001, s. 114) popisuje strategii o pěti krocích, která složí jako univerzální první pomoc v každém stádiu šikany a za všech podmínek. Jednotlivé kroky jsou následující:

1. *„Rozhovor s informátory a oběťmi.*
2. *Nalezení vhodných svědků.*
3. *Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikoliv však konfrontace obětí a agresorů!)*
4. *Zajištění ochrany obětem*
5. *Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi.*

Po této úvodní spíše vyšetřovací fázi navrhuje dvě základní metody řešení:

a) Metoda vnějšího nátlaku

„Záměr je prostý – přinutit trestem a strachem viníky k zastavení agresivního chování a k dodržování oficiálních norem.“ Aby metoda splnila svůj účel, musí obsahovat tři kroky – „individuální nebo komisionální pohovor, oznámení o potrestání agresorů před celou třídou, ochranu oběti.“ (Kolář 2001, s. 121)

b) Metoda usmíření

„Je zde akcentováno řešení problému, tedy změna, „rozmrazení“ agresivního postoje, domluva a usmíření mezi aktéry šikanování. Potrestání se nekoná, místo toho nastupuje řízené společné hledání nápravy v neformální atmosféře. O změnu se usiluje prostřednictvím sdílení odlišných pocitů jednotlivých aktérů a podporování schopnosti agresora vcítit se do oběti, mít s ní soucit a pochopit její utrpení.“

9 Prevence

Dostatečnou a důkladnou prevencí můžeme do budoucna předejít závažnějším problémům, samozřejmě existuje spousta možností a zvolení toho pravého přístupu souvisí s klimatem školy a konkrétní třídy, stejně tak osobností učitele. Nemusí se vždy jednat o metody primárně zaměřené na prevenci šikany, ale na budování zdravých vztahů mezi žáky. Stejně tak jako se dají rozdělit přístupy řešení šikany, tak je tomu i u prevence, kterou taktéž můžeme rozdělit na několik úrovní.

9.1 Školní úroveň

- Školní řád

Ve školním řádě by měly být obsaženy body zabývající se problematikou šikany a tedy chováním, které už není školou tolerované. Taktéž by zde měly být obsaženy případné následky pro účastníky šikany a celou třídu a v neposlední řadě doporučení, na koho se ve škole obrátit.

- Školní program proti šikaně

Školní program proti šikaně by měl být zveřejněn na webových stránkách školy, jelikož tím škola dává jasně najevo žákům, ale i široké veřejnosti, svoje stanovisko vůči šikaně. Záleží jen na škole samotné, jaké body program obsahuje, ale minimálně se neobejde bez vysvětlení pojmu, ideálně i na příkladech, pro snazší porozumění žáků. Velmi často program uvádí také způsoby řešení šikany, prevenci a míru zapojení pedagogických pracovníků, jiných organizací a rodičů.

Michal Kolář se podílí na projektu, který do českých škol zavádí právě program proti šikanování a společně s kolegy uvádí 13 základních pilířů, kterých by se programy měly dotýkat:

- *Společné vzdělávání a supervize*
- *Užší realizační tým*
- *Zmapování situace a motivování pedagogů pro změnu*
- *Společný postup při řešení šikanování*

- *Prevence v třídních hodinách*
- *Prevence ve výuce*
- *Prevence ve školním životě mimo vyučování*
- *Ochranný režim*
- *Spolupráce s rodiči*
- *Školní poradenské služby*
- *Spolupráce se specializovanými zařízeními*
- *Vztahy se školami v okolí*
- *Evaluace (Školní program proti šikanování*

http://www.kapezet.cz/admin/data/articleFiles/33/soubor_9070568.doc

- Zvýšený dozor na místech s vyšším rizikem výskytu šikany

Může se jednat o chodby, toalety, hřiště, jídelny atd., tedy o místa, kde se děti snáze ztratí z dohledu dospělých a hrozí riziko nepřijatelného chování. Toto riziko lze snížit zvýšeným dozorem, ale i pestřejší nabídkou aktivit, které žáci mají možnost během volného času o přestávkách využívat, čímž se redukuje pocity nudy a může se tak předejít případné šikaně.

- Specializovaní školní pracovníci a možnost účasti na vzdělávacích kurzech
- Spolupráce se specializovanými organizacemi (Dětské krizové centrum, Odyssea, Společenství proti šikaně)

9.2 Třídní úroveň

Tento oddíl je velmi specifický a závisí především na učitelích, co ve svých hodinách do výuky zapojují a jak se žáky pracují po vztahové stránce, na což je v dnešní době kladen stále větší důraz, a to nejen z důvodu případné šikany. Samozřejmě míra různých prostředků zaměřujících se přímo na prevenci šikany se liší podle potřeb dané třídy. Zde je nabídka různých prvků, které se v běžné výuce dají využít:

- Pravidla třídy
- Debatní kruhy a kruhy důvěry

- Filmy, prvky dramatické výchovy – hra v roli
- Webové stránky zaměřeny na problematiku šikany
- Hodiny osobnostní a sociální výchovy / etická výchova
- Kooperativní práce ve skupinách
- Trénink asertivity
- Dotazníky
- Školní akce a zážitkové výjezdy
- Spolupráce s rodiči

Základem je s dětmi o problematice šikany otevřeně mluvit a debatovat o různých jejích aspektech, ať se jedná o to, co tento termín konkrétně znamená a o jaké chování se jedná, tak přes různé možné následky pro účastníky a celou skupinu. Dobré je se s dětmi bavit o tom, jak by případný problém řešily, na koho by se obrátily, či jaké sankce by udělily. Snad ještě důležitější, než samotné debaty je, prožitek, dovést děti nějakým způsobem k tomu, aby se staly šikany součástí a měly možnost si samy uvědomit, jak člověka může zasáhnout. A to vše nejlépe ještě při společném sdílení s ostatními kamarády. Vzájemným užším vztahům mezi žáky a učitelem prospívají mimoškolní zážitkové pobyty, kde mají žáci poznat pedagoga v jiné roli, mohou zde být začleněni i rodiče, aby se překonala určitá bariéra, která je ve škole automaticky nastavena.

9.3 Úroveň jednotlivců

- Pravidelné rozhovory s jednotlivci

Pravidelné rozhovory jsou poměrně časově náročné pro žáky, ale především učitele, protože by jim měl obětovat čas během přestávky či po vyučování každý den. Rozhovory by neměly být příliš dlouhé a nemusí být jasně stanoveny, čeho by se měly týkat, záleží podle aktuální potřeby, ale především je dobré mluvit o běžném dění ve třídě a životě žáků. Pořadí by mělo být více méně jasně stanoveny, aby se žáci střídali všichni, ale opět záleží na aktuálním dění, je možné pořadí změnit, ale poté je nutné to jiným žákům

vynahradit. Učitel má tak možnost s žáky navázat hlubší vztah a větší možnost všimnout si změn v chování určitých jedinců.

Limber (2004, 2006) se ve svých výzkumech zabývá otázkou prevence a odhalování šikany a výše uvedené body shrnuje do 10 užitečných kroků:

1. Soustředění se na sociální prostředí a klima školy ve smyslu budování bezpečného prostředí pro žáky a zaměstnance školy
2. Stanovení zhodnocení, zda se jedná o šikanu, především anonymními dotazníky pro studenty, ale i komunikace se školním personálem a rodiči, čímž se zvýší i jejich povědomí o problematice.
3. Vyhledání podporu při prevenci šikany ze strany veškerého personálu školy, školní rady, rodičů atd.
4. Zkoordinování a integrace preventivních opatření, tak aby o něm všechny již zmíněné složky měly povědomí.
5. Poskytnutí školení v prevenci a případnému zakročení proti šikaně všem, kteří jsou ve škole ve styku se žáky.
6. Vytvoření a vymáhání dodržování jasných zásad proti šikaně, na jejichž vytvoření by se mohli podílet i žáci či jejich rodiče, minimálně by s nimi měly být prodiskutovány.
7. Zvýšení dohledu dospělých na místech, kde by k šikaně mohlo docházet.
8. Důsledná a vhodná reakce v případě, že se šikana vyskytne. Dospělý by měl neprodleně zasáhnout a vyslechnout všechny zúčastněné a posléze i rodiče, případně dále vyhledat další odbornou pomoc, například dětského psychologa.
9. Věnování času diskuzím o šikaně se žáky nejlépe v menších skupinách. Žáci by se měli dozvědět o rizicích a následcích, způsobech obrany, na koho se obrátit. Toto probíhá nejlépe skrze příběhy a sdílení vlastních zkušeností a názorů s vrstevníky.
10. Nadále pokračovat v tomto úsilí a hledat nové cesty.

Cílem veškerých preventivních metod je dosáhnout pozitivních vztahů mezi žáky a podpořit přátelství mezi nimi, pochopitelně je normální, že se žáci někdy provokují a škádlí, ale měl by zde být vždy zachován respekt k druhé osobě a neměla by být překročena určitá hraniční mez.

10 Závěr

Zpracování teoretické části předcházelo prostudování mnoha odborných publikací, článků a webových stránek, jak zahraničních, tak od českých autorů, které mi určitě rozšířily obzory v problematice šikany. Tyto poznatky ukazují, jak komplexní a komplikovaný jev šikana je, proto není vůbec jednoduché se s ní uspokojujícím způsobem vypořádat. Na učitele tak čeká spousta nástrah, na které nemusí být vůbec připraven, a proto jsou v teoretické části podrobně diskutovány charakteristiky šikany z různých pohledů.

První kapitoly se věnují jevu šikany jako takovému, tedy vymezení tohoto pojmu a základním charakteristikám, které šikanu odlišují od běžných incidentů mezi dětmi. Těmito jevy jsou záměrnost, nepoměr sil a opakovanost. Většina autorů, s menšími odchylkami, popisuje obdobnou typologii šikany, zde jsou uvedeny 4 základní typy dle Evelyn M. Fieldové (2009). Další kapitola je věnována příčinám šikany, které mohou být různorodého charakteru od problematické osobnosti jedince, dysfunkce rodiny, komplikovaných vztahů se spolužáky, klimatu ve škole a komunitě, až po sociometrické podmínky a toleranci násilí ve společnosti. Tato práce čerpá ze sedmi základních faktorů podle Petera K. Smithe (2014). Šikana se od prvních incidentů samozřejmě vyvíjí a k nutnosti vytvoření systému vývojových stupňů šikany vede autory snaha léčit skupinu adekvátním způsobem, který není přirozeně stejný ve všech stádiích. Práce předkládá pětistupňové rozdělení vývoje šikany a znázornění toho, jak tento jev ovlivňuje vývoj skupiny. V dalším oddíle jsou diskutovány charakteristiky a typologie hlavních účastníků šikany, a to tedy agresora a oběti. Tyto navrhované rysy mohou v některých případech učiteli usnadnit práci s diagnostikou šikany, které je věnována následující kapitola. Všechny teoretické poznatky o šikaně, jejích formách, projevech a protagonistech by měly vést k úspěšnějšímu odhalení šikany, ale ani tak není úspěch zaručen. Učitel by měl být k žákům vnímavý a nepodceňovat alarmující jevy.

Po odhalení šikany a provedení základní diagnostiky by měla přirozeně následovat snaha o její řešení a následná náprava vztahů ve třídě. Zvolení správného způsobu řešení se také odvíjí od závažnosti případu. Pokud se jedná o rozvinutější formu šikany, je vhodné, aby si třídní učitel přizval na pomoc odborníka, například výchovného poradce, nebo psychologa, který by v případných nesnázích poradil, navrhl vhodný postup a sám by se na řešení podílel.

K úspěšnému řešení je třeba, aby všechny zapojené strany společně spolupracovali k dosažení stejného cíle, a to tedy k uzdravení kolektivu. Z uvedených zdrojů vyplývá, že při řešení šikany je zásadní komunikace a empatický přístup k oběti, agresorovi a celé třídě. Základním prvním krokem jsou rozhovory právě s hlavními účastníky za účelem zorientování se v nastalém problému a získat nezbytné informace k zahájení dalších kroků řešení a následné prevence. Nezbytným krokem je taktéž informování a zapojení rodičů do celého procesu. Jak bylo zmíněno, šikana postihuje celý kolektiv dětí, proto je tedy nezbytné i celý kolektiv léčit a nadále se ve zvýšené míře věnovat budování vztahů mezi žáky a navození bezpečného klimatu, kde se děti nebojí mezi s sebou a s učitelem sdílet své myšlenky a pocity. To by mělo být i předmětem prevence, jíž se zabývá závěrečný oddíl. Je zde navržena poměrně široká škála preventivních metod rozdělena do tří základních kategorií: úroveň školy, třídy a jednotlivce. Učitelé tedy mají z čeho vybírat a každý si může zvolit, co mu sedí nejlépe.

Empirická část

11 Úvod

Komplikované a problematické vztahy, které přerůstají až v šikanu, jsou v kolektivu naprosto běžné, a to nejen v dětském, nejinak je tomu v prostředí školy. Jedná se o společenský problém, který se ve výsledku promítá do života všech zúčastněných, nejintenzivněji pak pochopitelně na oběti a agresorovi. Řešení šikany je velmi náročný proces, jež by měl vést člověk erudovaný v této oblasti, který ví, co dělá, jinak je možné napáchat ještě větší škody, než byly do té doby způsobeny. Ve škole pak připadá řešení šikany na hlavu učitele, jehož zkušenosti a znalosti mohou být nedostatečné.

Výzkum, který dokazuje, zda se ve školách šikana nachází, mi přijde zbytečný, protože se přirozeně v každé škole v menší či větší míře nachází. Proto bych se v praktické části diplomové práce chtěla věnovat vnímání šikany učitelem, který již zkušenosti s řešením šikany má, protože předpokládám, že právě on může poskytnout v této problematice praktické a užitečné postřehy. Velice mě zajímalo, jak se k šikaně staví učitelé z jiných států, a to především těch jižně situovaných, proto se část této práce bude zabývat i řešením šikany v tureckých a ekvádorských základních školách.

12 Cíl výzkumu a výzkumné otázky:

Cílem výzkumu bylo zmapovat zkušenosti učitelů z rozdílného prostředí s šikanou a shromáždit doporučené způsoby jejího řešení od učitelů, kteří se s ní za dobu svého působení ve školách setkali a jsou, dle mého názoru, ukázkou dobré praxe. Chtěla bych také poskytnout pohled na to, jak se s touto problematikou vypořádávají učitelé ve školách v zahraničí, a to konkrétně v Turecku a Ekvádoru.

Stanovení výzkumného problému:

Před samotnou formulací výzkumného problému jsem se zaměřila na zmapování oblasti skrze studium odborných pramenů a jiných publikací, které se zabývají problematikou šikany a vztahů v kolektivu. Těchto materiálů a vůbec výzkumů existuje nepřehledné množství, které zkoumají problém z různých úhlů. Já jsem se rozhodla sledovat postavu, která má v celém procesu klíčovou roli – učitele. Stanovila jsem si tedy výzkumný problém jako: *Vhodné způsoby řešení šikany z pohledu učitele, jenž má v této oblasti zkušenosti.*

Výzkumné otázky:

Před samotným provedením výzkumu jsem si formulovala otázky, na které bych chtěla v jeho průběhu nalézt odpovědi. Tyto otázky se odvíjí od stanoveného výzkumného problému.

- *Jaké metody a strategie řešení šikany volí učitel se zkušenostmi se šikanou?*
- *Jak rozpozná zkušený učitel hranici mezi šikanou a škádlením?*
- *Jak zkušený učitel nahlíží na prevenci šikany?*

13 Typ výzkumu a metoda sběru dat

Zvolila jsem kvalitativní přístup, jelikož mě zajímají osobní příběhy učitelů, jež zkušenosti s řešením šikany mají a jsou schopni poskytnout užitečné postřehy, které mohou další učitelé v podobných situacích využít a čerpat z nich. Prostředkem výzkumu se stal polostrukturovaný rozhovor, který poskytuje poměrně velkou míru volnosti a možnost přizpůsobit otázky a vývoj konkrétnímu respondentovi. Úskalím může být navázání příjemné a otevřené atmosféry s adresátem, čímž jsem z části předešla tím, že jsem rozhovor dělala se dvěma učitelkami, které osobně znám a navázat kontakt, tak nebyl problém. Dalším dvěma učitelkám jsem se snažila maximálně vyjít vstříc zvoleným prostorem a časem, rozhovory tedy probíhaly u nich ve třídě. Komplikace nastaly před rozhovorem v Turecku, který měl původně probíhat na jiné škole s jiným pedagogem, ale jelikož to bylo v období po sérii teroristických útoků, školy zavedly ochranná opatření a do školy nikoho nepouštěly. Nakonec se mi tedy podařilo získat rozhovor s paní učitelkou z menší školy za pomoci tlumočnicka. Rozhovor byl na rozdíl od ostatních strukturovaný a do jeho průběhu jsem neměla možnost zasahovat.

Otázky jsem zformulovala na základě stanoveného výzkumného problému s oporou načerpaných znalostí z odborné literatury. Byly vytvořeny tak, aby skrze ně bylo odpovězeno na výzkumné otázky, tedy v oblasti zkušeností pedagogů prvního stupně základních škol s problematikou šikany.

14 Výzkumný vzorek

Respondenti byli vybráni cíleně na základě mé vlastní zkušenosti s nimi či doporučení. Snažila jsem se vybrat, co nejrozmanitější vzorek pedagogů z typově odlišných škol, kteří zároveň splňují kritérium osobních zkušeností s řešením šikany. Bohužel se mi nepodařilo získat k rozhovoru žádného učitele muže. Rozhovor jsem tedy uskutečnila se čtyřmi ženami rozdílného věku a různou délkou praxe, nechtěla jsem se omezovat jen na pedagogy, jež učí po dlouhou dobu, protože si nemyslím, že jsou zaručeně předavateli těch nejlepších poznatků, naopak si myslím, že i mladí učitelé mají, co říci a mohou nabídnout zajímavý pohled a přístup.

Učitelka A

Tato paní učitelka působí na jedné z pražských fakultních škol, kde učí již řadu let. V praxi se celkově pohybuje kolem 15 let. Aktuálně je třídní učitelkou v 5. ročníku. Měla jsem možnost v její třídě strávit více než měsíc, a proto jsem ji oslovila k rozhovoru, jelikož považuji její přístup a práci se žáky z pohledu budování vztahů za inspirativní.

Učitelka B

Od letošního školního roku působí jako učitelka cizinců, kterým poskytuje soukromé lekce poté, co opustila jednu z menších pražských základních škol, která má třídy jen do prvního stupně. V předchozích letech učila na školách mimo Prahu, kde zastávala i funkci zástupkyně ředitele. Taktéž působila na jedné z českých univerzit. V praxi se pohybuje celkem třicet let. Opět jsem měla možnost pobýt ve třídě této paní učitelky a ověřit si tak její způsob vedení třídy. Největší důraz klade na budování vztahů mezi žáky a individuální přístup ke všem žákům. V její poslední třídě se nacházelo několik dětí se specifickým nárokem na výuku a při počtu třiceti dětí ve třídě skupina fungovala perfektně. Paní učitelka taktéž zastává poměrně netradiční názor na příčiny šikany.

Učitelka C

Učí na jedné z pražských škol s bilingvním programem, působí zde jako anglicky mluvící třídní učitel. Pochází z Kanady a celkem působí ve školství šest let, z toho dva roky v České republice. I když se v praxi nepohybuje příliš dlouho, má již za sebou zkušenosti s řešením poměrně vážných případů, které řešila velmi citlivým způsobem.

Učitelka D

Tato paní učitelka učí v turecké základní škole ve městě Antalya, kde vyučuje jazyk a dějepis. Ve zdejších školách na prvním stupni není zvykem, že by měli jednoho třídního učitele, který učí všechny předměty, jako je tomu u nás. Systém je srovnatelný s naším, který funguje na druhém stupni základní školy. Stejně jako předešlé učitelky má zkušenosti s řešením šikany.

Učitelka E

Poslední rozhovor proběhl v Ekvádoru na zdejší běžné, státní základní škole. Adresovaná v současné době působí jako inspektorka, má za sebou však dlouholetou učitelskou praxi. Tato paní učitelka se žákům věnuje na místní poměry nadprůměrně, jelikož se zabývá klimatem ve třídě, což zde není příliš běžné. Ekvádorské základní školy se od českých poměrně liší: v počtu ročníků (10), počtu hodin (všechny ročníky mají denně 7 hodin), během dne mají žáci jen jednu půlhodinovou přestávku, škola funguje na dvě směny – ranní (7:00 - 12:15) a odpolední (13:00 – 18:15) atd. Sama jsem v této škole vyučovala angličtinu po dobu deseti měsíců, tudíž jsem poměrně dobře obeznámena s místní mentalitou, pedagogickým sborem a celkovým fungováním školy.

15 Analýza dat

Jednotlivé rozhovory byly nahrávány na diktafon a následně přepsány, rozhovory se zahraničními učitelkami byly následně taktéž přeloženy do českého jazyka. Následovalo jejich mnohonásobné čtení s přiřazováním hesel podle techniky otevřeného kódování (Švaříček, Šed'ová, s. 211, 2007). Na základě těchto vyplynulých hesel byla získaná data z rozhovorů rozčleněna do jednotlivých kategorií dle tematické analýzy. *„Znamená to, že provedeme otevřené kódování veškerého materiálu, ale další analytický postup držíme v rámci jednotlivých případů. Tematické kódování se hodí především v případě, kdy je cílem výzkumu popsat, jak jsou sociálně distribuovány různé pohledy na určitý jev.“* (Švaříček, Šed'ová, s. 229, 2007). Výchozí kategorie byly zvoleny podle četnosti výskytu v poskytnutých rozhovorech a dále rozděleny na užší úseky – podkategorie.

16 Výsledky

Získané výsledky po analýze dat z rozhovorů jsem rozřadila do následujících základních kategorií: osobní zkušenost se šikanou, diagnostika šikany, intervence, role učitele, role školy, prevence.

16.1 Kategorie: Osobní zkušenost se šikanou

Tato kategorie obsahuje popis zkušeností se šikanou: projevy, jejich případné spouštějící motivy a dále pak četnost. Všichni oslovení respondenti zkušenost se šikanou samozřejmě mají, na základě toho byli osloveni. Jejich zkušenosti s konkrétními projevy se ale liší, někteří řešili rozsáhlejší případy, jiní jen případy méně závažné, které se pravděpodobně podařilo zarazit včas, ještě v jejich zárodku. Většina českých učitelek uvedla zkušenosti zejména s psychickou šikanou, ať se jednalo o nadávky, šíření pomluv, či ostrakismus. Fyzické útoky se odehrály spíše v podobě jednorázových incidentů. Na druhé straně učitelé ze zahraničí jako časté zmínili právě fyzickou podobu šikany. Některé respondenty také uvedly výskyt kyberšikany, jednalo se ale jen o zprostředkovanou zkušenost skrze jiné učitele ze stejné školy, tudíž se s jejím řešením nemusely potýkat osobně.

Jednotlivá výše zmíněná témata jsou rozřazena do následujících podkategorií:

16.1.1 Podkategorie: Projevy šikany

Všechny zmíněné zkušenosti s projevy by se daly rozřadit do tří základních skupin: a to na šikanu fyzickou, psychickou a kyberšikanu.

a) Šikana psychická

Do této skupiny paní učitelky uváděly všechny možné verbální útoky, většinou se jednalo o sprosté nadávky, urážky, oslovování posměšnými jmény. Dále pak zesměšňování jedinců před zbytkem kolektivu pro pobavení ostatních. „*Já jsem se setkala s tím, že agresorem byl třídní klaun, který potřeboval pozornost a udělal by pro ni v podstatě cokoli, zesměšňoval ostatní slabší žáky, někteří z nich se neuměli bránit...*“ Často se také objevuje ostrakismus, a to zejména ve vyšších ročnících prvního stupně, kdy začíná hrát roli vzhled žáků či hodnota jejich osobních předmětů. Učitelka B uvedla trochu jiný pohled na formu psychické šikany. Uvedla, že ona se ve své praxi velmi často

setkala se šikanou ze strany učitele vůči žákům. „*Tam je opravdu obrovský prostor pro ty špatnosti, protože děti jsou někdy od rána ponižovaný, zesměšňovaný a učitel se na ně nezasměje a z nich ty děti, co jsou něčím jiný, ty jsou samozřejmě nejvíc terčem, obětí.*“ „*My si je dostaneme, kam chceme to dítě, i to sebelepší můžeme ponížit u tabule při zkoušení, prostě dožadování autority tím nejprimitivnějším způsobem, tou mocí.*“ Toto neprofesionální chování učitelů v podobě zneužívání moci se pak následně přenáší mezi žáky, kteří ho mohou napodobit. „*Já jako učitel nemůžu ty děti naučit něco, co sama nedělám. Jestli já se takhle chovám, tak to přirozeně přenáším na ně a oni se pak takhle chovají mezi sebou. A pak když je tam nějaký ten nejslabší článek, nejslabší oběť, ať už je to prostě dítě zrzavý, silný, hubený, cizinců nebo něčím jiný, tak se stává obětí a je nešťastný*“

b) Šikana fyzická

Většina dotazovaných zmínila i zkušenost s fyzickou šikanou, především pak všechny zahraniční učitelky. Učitelka D uvedla: „*V průběhu své kariéry jsem se setkala s případy fyzické šikany. Projevovala se: kousáním, strkáním, popichováním, ničením majetku, ale třeba i pliváním.*“ Fyzické útoky bývají stejně tak běžné v ekvádorských školách. Dle mé zkušenosti je to tím, že lidé jsou temperamentnější a častým řešením problému je pro ně fyzické násilí, které je běžné k vidění kdekoli i na ulicích. Děti poté nemají daleko k nápodobě stejného vzoru chování, které vidí kolem sebe. To potvrzuje i zkušenost učitelky C, která se ve své třídě potýkala s chlapcem s problematickým rodinným zázemím. „*Táta nebyl poblíž a jeho máma se trochu potýkala s rodičovstvím, nebylo to pro ni lehké a on byl svědkem fyzického týrání mezi jeho matkou a jejím přítelem. Takže to s sebou přinesl do třídy, kde se stalo to, že se snažil ochránit holčičku, co měl rád...*“ „*Takže ona si hrála s jinou holčičkou a on ji kopnul a srazil k zemi a nechtěl ji nechat se zvednout. Takže jsem o tom s ním mluvila, a i s matkou, už předtím se odehrály jiné incidenty, kdy byl velmi tvrdý a nebyl schopný zvládnout nějakou sociální atmosféru na hřišti...*“

Respondentky zmínily, že pokud se nejedná o fyzickou šikanu, která ohrožuje někoho na zdraví či životě, považují psychickou šikanu za horší. Míní, že může člověku ublížit více a je mnohem složitější ji odhalit a zabránit jejímu šíření.

16.1.2 Podkategorie: Příčiny šikany

Příčiny šikany respondentky většinou uváděly ve spojitosti s pachatelem a jeho určitým chorobným chováním. Často se jedná o nějakou vnitřní nejistotu, která se přeměňuje v potřebu ponížit ostatní a tím si tak dodat sebejistoty a vlastního utvrzení. „...řekla bych, že agresori jsou často ve skutečnosti křehcí a něco řeší, takže většinou oni potřebují pomoc.“

Důvod nejistoty je různý. Mohou pramenit z rodiny, kde se jim nedostává vše potřebné, nebo „která klade na děti nepřiměřený tlak a ty pak mají tendenci selhávat.“ Mezi ně patří různé dysfunkční rodiny. „Táta nebyl poblíž a jeho máma se trochu potýkala s rodičovstvím, nebylo to pro ni lehké a on byl svědkem fyzického týrání mezi jeho matkou a jejím přítelem.“

Jedinci, kteří se dopouštějí šikany se velmi často snaží odvrátit pozornost od svých chyb a nedostatečného sebevědomí. „Myslím si, že částečně šikanování pochází z nedostatečného sebevědomí, sebejistoty a výskytu problému se sebou samým, že nejsi sám něčeho schopný. Takže například v mojí třídě, když si žáci dělají srandu z ostatních, tak je to obvykle proto, že nejsou zapojení a oni sami mají problém se zachycením a porozuměním kontextu... Studenti, kteří si nejsou jistí odpovědí, jsou obvykle ti první, co se smějí někomu jinému za chybnou odpověď. Takže oni sami chtějí přitáhnout pozornost na někoho jiného než na sebe.“

Někteří žáci se na sebe snaží upoutat pozornost za každou cenu, příčinou opět může být potřeba dokázat si vlastní hodnotu. „...agresorem byl třídní klaun, který potřeboval pozornost a udělal by pro ni v podstatě cokoli.“

Učitelka E uvedla jako jeden z důvodů i „...pocit nadřazení vůči ostatním spolužákům.“

16.1.3 Podkategorie: Četnost výskytu

Podle odpovědí se šikana objevuje velmi často, a to na českých školách, tak i školách v zahraničí, nejedná se tedy o problém určité kultury a rozdíl není v četnosti jako spíše v

projevech, jak bylo již výše zmíněno. „...spíš bych řekla, že často.“ „Asi bych řekla, že i víc, než si většina lidí připouští, jako hlavně učitelů.“

16.2 Kategorie: Diagnostika šikany

V této kategorii jsou uvedeny všechny projevy a znaky, které vedou pedagogy k identifikaci problému ve skupině a odhalení šikany. Dotázané učitelky se shodují na tom, že diagnostika šikany není vůbec snadná. „...určitě i záleží na tom, jestli je učitel vůbec schopen to vnímat, že se něco děje, jestli je dostatečně empatický a všimne si vůbec něčeho. Myslím si, že taky spousta z nás často nic nepozná.“

Jeden z dotazů, na který měly paní učitelky odpovědět se zabýval otázkou hranice mezi obyčejným škádlením mezi dětmi a chováním, které ukazuje na šikanu. Často mezi odpověďmi zaznělo, že nejlépe se výskyt šikany pozná na oběti, která se nějakým způsobem projevuje odlišně, než tomu bylo doposud. „To je taková tenká hranice. (...) musí to být vidět, kdy se nějaké dítě začne vyčleňovat, chovat se jinak, straní se kolektivu, prostě se chová divně. Nebo i v té třídě. Podle mě to musí být znát, buď na tom konkrétním dítěti, že se mu něco děje, nebo na třídě, že něco tuší a ví. Ale pozná se to podle toho, že to dítě, co se mu něco děje, se změní: chování, fyzicky to asi nebude hned vidět, nemám s tím takovou zkušenost (...). I třeba se můžou známky zhoršit, nebo třeba nechodí do školy a objevují se takové ty stížnosti jako bolení břicha a tak.“ (...) „je třeba moc aktivní, nebo že třeba chce být furt s učitelem, odnáší věci, aby nebyl v tom kolektivu.“ „...kdyby přišel rodič do školy, tak to je taky jasný signál, že je něco špatně a musí se to řešit, to se nedá ignorovat.“ „Když se postižená osoba začne cítit opravdu špatně a ublíženě, dojde k překročení určité meze.“

Mezi odpověďmi také zaznělo, že hranice mezi šikanou je pro každé dítě různá. „On ten mezník bude u každého taky dost individuální, závisí na konkrétních dětech, někdo je k různým projevům citlivější než jiný.“

Všechny dotázané uvedly různé definice šikany, podle svého vlastního vnímání tohoto problému. „Myslím si, že šikanování je, že někdo opakovaně způsobuje, že se někdo cítí sám se sebou nespokojen a špatně. Takže, jestli je to jen jednorázová událost a někdo řekne něco zlého, tak to není šikana, je to jen zlý incident. Ale když v tom pokračují další dny, týdny, pak

je to šikana. To si někdo něco dokazuje a uspokojuje se tím, že někomu ubližuje a on se cítí špatně. Takže opakované příhody, často ze strany jednoho jedince, ale ne vždy. “

Na základě těchto definic vyplynuly 3 základní jevy, které šikany charakterizují: záměrnost, opakovanost a dlouhodobost, nerovnováha sil.

a) Záměrnost

Jedním z hlavních rysů šikany je záměr šikany ze strany agresora, či skupiny agresorů. Tito jedinci si uvědomují, že někomu ubližují, a že dělají něco, co není správné, a i přes to ve svém jednání pokračují. „...*je to něco, kdy někdo dělá někomu něco nepříjemného, co mu ubližuje, je tam ten úmysl zranit.*“ Záměr agresora může být různého charakteru, například za účelem sebepotvrzení, pobavení zbytku kolektivu atd.

b) Opakovanost a dlouhodobost

V případě šikany se nejedná jen o jednorázový incident, ale naopak o opakované a dlouhodobé akty. „*Takže, jestli je to jen jednorázová událost a někdo řekne něco zlého, tak to není šikana, je to jen zlý incident. Ale když v tom pokračují další dny, týdny, pak je to šikana.*“

c) Nerovnováha sil

Agresor má vůči oběti nějakým způsobem navrch, ať fyzicky, psychicky či se nachází výše společenském žebříčku třídy. Má určitý „...*pocit nadřazení vůči ostatním spolužákům.*“

d) Stádium šikany

Jedním z důležitých ukazatelů je stádium dané šikany ve třídě, s tím samozřejmě souvisí následný způsob volby kroků jejího řešení. „*Taky závisí na počtu dětí, když on má dost nohsledů a nikdo s nima nic nedělá, tak pokračuje dál a zkoušej to, a to je pak pro ostatní těžší jim odolat.*“ „*Ale protože ostatní přihlížející často mají strach z agresora, tak nic nedělají.*“ „*Ale určitě je důležitý počet dětí, co je do toho zapojených, když v tom jede celá třída, tak se toho moc neudělá.*“

16.3 Kategorie: Intervence

Intervence se stala hlavním tématem všech rozhovorů, protože když už se ve třídě vyskytne takový jev, je třeba ho adekvátně řešit. Během rozhovorů několikrát zaznělo, že je zásadní problém nepřehlížet a věnovat mu veškerou pozornost po všech stránkách a zavést určitá opatření, a především jednat okamžitě. „*No, tak já bych v první řadě, jakmile bych viděla, že se něco děje, tak bych to zastavila, vzala bych je na koberec a řešila to s nima.*“ „*Jako já bych zasáhla okamžitě, když bych něco viděla, dost často to některé děti ani nechápou, že dělají něco špatně a stačí si to jen říct.*“

Všechny respondentky uvedly, že jako první krok by volily rozhovor okamžitě ve chvíli, kdy si všimnou nějakého mimořádného chování, které vybočuje z normálu, a to ve většině případů s celou třídou, poté případně s jednotlivci atd.

16.3.1 Podkategorie: Rozhovor s celou třídou

Většinou prvním krokem při intervenci šikany bývá rozhovor s celou skupinou žáků, a to v okamžiku zpozorovaného problému. Tento způsob učitelé volí, aby si zmapovali situaci a zorientovali se, zda se děje něco vážného, či se jedná jen o běžný incident. Dalším důvodem použití této techniky je zapojení celého kolektivu dětí, který se podílí na řešení problému společně, protože celá třída je toho součástí. Všichni jsou si tak i vědomi nastalé situace, případných následků a zároveň mají šanci podpořit hlavní aktéry šikany. „*No, tak já bych v první řadě, jakmile bych viděla, že se něco děje, tak bych to zastavila, vzala bych je na koberec a řešila to s nima. Já to s nima takhle mám, že když se něco děje, tak o tom mluvíme. Jako nemusí hned jít o šikanu nebo tak, ale prostě si myslím, že je důležité to s nima projít. A pak třeba i něco dál, ale často tohle funguje, oni si to vyřikají. Důležitý je říct, něco se stalo a mi se to teď pokusíme vyřešit.*“ „*Jako nijak jim nevyhrožuju nebo tak, spíš to probíráme, proč a tak.*“ (...) „*...takže jim na to třeba řeknu svůj pohled a většinou jsou ty třídy nastaveny tak, že to tam probíhá automaticky, že si to vysvětlují mezi sebou. Já se jich snažím ptát, aby mi řekli, i sobě vzájemně, proč se tohle děje, a co s tím teda budeme dělat. Ale ukážu jim, že takhle to dál nejde.*“ „*Snažím se pracovat s celou tou třídou, to si myslím, že pro nějaký konečný efekt je zásadní.*“ „*No a myslím si, že je dobrý, aby celý ten kolektiv věděl, co se děje a podpořit v nich takovou tu soudružnost a potřebu to řešit a pomáhat si*

vzájemně. Protože oni mezi s sebou právě strašně zmůžou.“ „A pro ostatní je důležité, aby pochopili, že nemůžou podpořit špatné chování versus dobré. Takže také musíme říct přihlížejícím, že jsou součástí toho problém, když nijak nepomáhají. Prostě jen musí něco říct.“

16.3.2 Podkategorie: Rozhovor s hlavními aktéry

Pokud se ukáže, že problém je vážnějšího charakteru, jako jeden z dalších kroků část dotazovaných učitelů přechází k individuálním rozhovorům s ústředními aktéry šikany – obětí a agresorem. *„Jakmile si učitel uvědomí vzniklý problém ve třídě, měl by se žáky o něm mluvit, jen obecně, bez jakéhokoli ukazování prstem na někoho. Pokud to nepomáhá, tak by si měl promluvit se zapojenými stranami odděleně od zbytku třídy.“*

Většina z nich nemá jasně stanoveno, zda by rozhovor probíhal s oběma najednou či separátně. Záleží na konkrétním případě a křehkosti případných jedinců. *„Mluvit s obětí a agresorem dohromady. Myslím si, že je to lepší než zvlášť, kdy je tam ta prodleva mezi rozhovory. A mám pocit, že se to vyřeší snáz, že tam není prostor k tomu, aby si někdo něco přibarvoval a přeháněl a snáz se dojde k tomu, co se stalo, a jak to vyřešit. I když si zase říkám, že já bych jako oběť měla možná taky zábrany se před někým k něčemu svěřit. Je to těžký, asi hodně záleží na dané situaci a dětech...“*

a) Oběť

Ať už učitel mluví s obětí samostatně, nebo za přítomnosti jiných, je zásadní jedinci vyjádřit podporu a dát najevo, že to, co se děje, není normální a s jeho pomocí se bude situace řešit. *„Hlavně dát najevo tomu dítěti, co se to děje, že se to změní a zapracujeme na tom, ale i třeba, že ono se na tom taky bude muset podílet a možná samo něco změnit, to strašně záleží na tom případě, co se přesně dělo, a proč.“ „Je důležité, aby oběť věděla, že má jistou moc, že by se neměla cítit špatně.“*

b) Agresor

Stejně tak jako v případě oběti je důležité podpořit i agresora, protože se často jedná o děti zraněné a s různými problémy. Rozhodně nepomáhá křik a výčitky. Samozřejmě je nutné zavést jistá opatření a dát dítěti jasně najevo, že chování tohoto charakteru je

nepřijatelné, ale společně třeba i s ostatními dětmi můžeme na jeho obtížích zapracovat. A to například tím, že mu zprostředkujeme odlišný pohled na věc, ze strany oběti. „*No a tomu, co někomu ubližuje taky vyjádřit podporu a nenechat ho v tom, jako neudělat z něj za každou cenu nejhorší dítě na světě, ale taky bych mu to zase nijak strašně neulehčovala, jako taky si z toho musí něco odnést.*“ „*Takže jim ukázat, co si třeba ani neuvědomují, že dělají, teda myslím si, že o tom ani nemusí vědět. Ale ukázat jim druhý pohled jako, jestli by chtěli, aby se tohle dělo jim, být na druhé straně. Myslím si, že aby tohle fungovalo, tak je třeba, aby studenti chtěli spolupracovat, nicméně si myslím, že to je dobrý první krok, zprostředkovat jim jiný pohled na věc, z jiného úhlu.*“ „*...nejdůležitější je s obětí a pachatelem jednat empatickým a konstruktivním způsobem a nastolit tak atmosféru, ze které žáci ucítí vůli spolupracovat a řešit vzniklým problém. Obviňování a trestání většinou způsobí jen další škody.*“

16.3.3 Podkategorie: Rozhovor s rodiči

Pokud se šikana ve třídě vyskytne, je nezbytné o událostech informovat rodiče, což jistě v mnohých případech nemusí být vůbec snadné. „*Dojde-li k šikaně v průběhu vyučování, s ním souvisejících činností anebo poskytování školských služeb, má škola povinnost tuto skutečnost oznámit zákonnému zástupci jak žáka, který byl útočníkem, tak žáka, který byl obětí. Tato povinnost vyplývá ze školského zákona (§ 21 odst. 2 školského zákona, dle něhož mají zákonní zástupci dětí a nezletilých žáků právo mj. na informace o průběhu a výsledcích vzdělávání dítěte či žáka a právo vyjadřovat se ke všem rozhodnutím týkajícím se podstatných záležitostí jejich vzdělávání). Skutečnost, že dítě někoho šikanovalo nebo bylo šikanováno, lze chápat jako významnou skutečnost, která v průběhu vzdělávání nastala.*“ (Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy č. j. 22294/2013-1 k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení). V každém případě se jedná o nepříjemné sdělení, které rodiče neslyší rádi, a proto o to víc záleží na způsobu komunikace. Rodiče oběti i agresora by se měli cítit do procesu intervence zapojeni a pokud je to možné, tak by se na řešení problému měli taktéž podílet. „*Tak je určitě zásadní rodičům říct, co se děje. Ten otevřený vztah s nimi je taky nesmírně důležitý, a když s nimi tak jednáš vždy, tak oni ví, co od tebe čekat, a že neutočíš na ně a nekritizuješ je, jen se ve spolupráci s nimi snažíš situaci řešit ve prospěch dětí a v podstatě všech.*“ (...) „*To je všechno jen o*

komunikaci, a když chceš něco vyřešit a zlepšit, tak si společnou řeč vždycky najdete, fakt je to jen o tom chtít a nesnažit se problém házet jen na rodinu a hledat ho, kde není.“ „Je důležité spolupracovat s rodiči, aby si byli vědomi, co se děje a ujistit se, že pracujete jako tým, aby cítili podporu a ne, že jsou na obtíž, či v opozici.“ „...nikdo nechce slyšet, že jeho dítě je součástí šikany. Takže, když bych s nimi mluvila, tak bych nikdy nepoužila slovo šikana, protože si myslím, že tento pojem je dnes vnímán velmi negativně a drsně. (...) Ale ohledně těchto záležitostí je nutné být s rodiči na jedné straně, ve shodě. Myslím si, že je nutné, aby rodiče byli v takových případech důslední, protože je těžké, když se to průběžně mění.“

Respondentky, především učitelka D, zdůraznily, že by pedagogové rozhodně neměli rodičům nic vyčítat, ale například podotknout, že tento typ chování se u dětí objevuje běžně. Na druhé straně by se situace neměla ani zlehčovat. *„Rodinám bych doporučila taktéž vysokou míru trpělivosti. Především pokud se jedná o šikanu mezi vrstevníky, protože děti jsou přirozeně energičtější a mezi spolužáky se snadněji dopustí impulsivně agresivního chování.“*

Učitelka A preferuje v případě rozhovoru s rodiči i přítomnost zainteresovaného dítěte, a to především během prvního setkání. Dítě tak má šanci svým rodičům vysvětlit problém ze své strany za přítomnosti učitele, který má případné nesrovnalosti doplní. *„No proberu to nejdřív s těma dětma a řeknu jim, že bych byla ráda, aby to ty rodiče slyšeli a případně jim to řekli sami. No a rodičům to řeknu opatrně, nebo opatrně, chci, aby to to dítě řeklo samo, a když to neřekne samo, tak řeknu, jak tu situaci vidím. Stávají se takovéhle věci atd. jako popis té situace. A pak řešíme, proč to to dítě dělá, aby to ty rodiče řešili, proč to dělá. Ale nejdřív to řeším s tím dítětem, aby vědělo, co se bude dít a ví o tom.“*

Většina učitelů ale jedná s rodiči bez přítomnosti žáků. *„Ale je nutné si promluvit o tom, jak se jejich dítě chová v interakci s dalšími studenty.“*

Učitelka B zmínila, že velmi spoléhá na pomoc rodičů a zároveň je využívá i jako zdroj k získání více informací o dítěti a odhalení tak příčiny zapojení do šikany. S těmito informacemi je pak snazší šikanu zarazit. *„A často ti taky poradí různé věci, znají svoje děti z jiného pohledu, takže oni sami můžou přijít s tím, co je ten problém.“*

Dotázané učitelky se shodují na tom, že se na pomoc ze strany rodičů při řešení šikany spoléhají a jejich zapojení je k úspěšnému vyřešení problému nezbytné. *“Rodiče by tedy taktéž měli s dětmi mluvit trpělivě bez obviňování a zaměřit se na společné vyřešení problému.”* „Ale rozhodně to s dětmi musí řešit i rodiče, musí vědět, o co se jedná, mezi školou a rodiči by neměly být žádné velké tajnosti, ale mělo by se vyhnout veškerému obviňování, to nikam nevede.“

16.3.4 Podkategorie: Spolupráce s dalšími pracovníky školy a mimoškolními organizacemi

Rozhovory přinesly další možnosti řešení, někteří učitelé se při řešení šikany obracejí pro pomoc na jiné pracovníky školy, ale i mimoškolní organizace. Nejvíce záleží na tom, ke komu mají důvěru, to přirozeně ovlivňuje jejich volbu. *„Hodně záleží na tom, ke komu máš důvěru, s kým o tom vůbec chceš mluvit a rozebírat to a nechat si pomoci. Protože, když budeš mít pocit, že tě někdo akorát soudí, tak to asi nemá význam a situaci to moc nepomůže, takže to záleží.”*

Učitelé předpokládají, že jim osoby mimo třídu poskytnou novou perspektivu na kolektiv, kterou třídní učitel může postrádat. Proto je pomoc zvenčí velmi užitečná. *„Pak si myslím, že je dobré si přizvat někoho zvenčí, protože on ty děti uvidí zase jinak a tenhle objektivní pohled je cenný a určitě přispěje k věci.”*

a) Spolupráce s ostatními pracovníky školy

Většina učitelů by se zeptala na radu a zapojila do intervence ředitele školy, výchovného poradce, či školního psychologa. *„Unás ti vždycky pomůže ředitel ... (...) Jako i výchovná poradkyně ti pomůže. A já se třeba ptám kolegyň, jestli k tomu nemají něco ...”* „Ale je dobrý mluvit o tom s výchovným poradcem a pak třeba i s ředitelem, záleží, co je to za školu a jaký tam jsou lidé.“ „Nicméně, ředitelka by pravděpodobně měla být kontaktována také, pokud se jedná o něco většího.“

Jelikož učitelka C působí jako třídní učitelka anglické sekce v bilingvní považuje za nezbytné spolupracovat s druhým třídním učitelem. *„...protože tady funguje bilingvní*

program, takže bych nejdřív ze všeho mluvila s jejich českým učitelem a společně bychom se to snažili nějak zvládnout a pak by se případně vidělo dál.“

V zahraničních školách je spolupráce s ostatními školskými pracovníky užšího charakteru. Učitelka E uvedla, že v Ekvádoru případ šikany v podstatě řeší školní psycholožka a inspektor, kteří se vypořádávají se všemi typy projevy problematického chování. *„Učitelé by měli nejdřív mluvit s rodiči a případně dalšími učiteli a poté se školním psychologem, který v podstatě celý případ převezme poté, co ho o něm učitel informuje. A ten dále komunikuje s rodiči, inspektorem a zavádí nová opatření, pravidla, která jsou následně uplatněna ve třídě.*“ Učitelka C v Kanadě spolupracuje se školním tutorem. *„Doma bych se zeptala na radu školního tutora, se kterým jsem blíže spolupracovala a mám k němu důvěru.*“

b) Spolupráce s mimoškolními organizacemi

Spolupráce s různými mimoškolními organizacemi a sdruženími není v českých školách příliš běžná. Učitelka A v případě vážných poruch kolektivu spolupracuje se sdružením Odyssea, které pořádá řadu výjezdů zaměřených na konkrétní problém dané třídy. Učitel tedy informuje pracovníky sdružení o tom, co se ve třídě děje a ti následně namodelují aktivity dle získaných informací. S dětmi pracují odborníci na dané téma a učitel má možnost vše pozorovat bez vlastních zásahů. *„No a pak Odyssea, když ten problém je, tak ho umí namodelovat a pracovat s tím, třeba pomocí příběhů, ale když se tam jede teda cíleně na to, tak oni se tě vyptají, co se děje, a jak to chceš nastavit. A jak jsem říkala, vezmou si zvlášť i kluky i holky a celkově s tím kolektivem pracují, oni to fakt umí, a hlavně je důležitý, že to s nima dělá někdo jinej a odborník. Dobrý je, že to můžeš celý jenom pozorovat a oni na toho cizího člověka i úplně jinak reagují, je to úplně jiný než, kdybys to s nima řešila jen ty. (...) oni ti taky poradí spoustu věcí, kdy chceš.*“

16.3.5 Podkategorie: Rizikové faktory

Během intervence šikany mohou vyvstat různé zádrhly, které pokusy o vyřešení případu mohou jen ztížit, případně znemožnit. Učitelé jich uvedli celou řadu.

a) Rodiče

Jednou z největších obtíží jsou rodiče, kteří z nějakého důvodu při řešení šikany ve třídě nespolupracují a situaci jen stěžují. Jedním z důvodů může být, že nejsou schopni přijmout, že by jejich dítě mohlo být nějakým způsobem zapojeno a něčeho se dopustit. *„Co se může stát je, že rodiče nechtějí přijmout, že jejich děti něco udělaly a horlivě to popírají, protože jejich děti by se ničeho takového nedopustily. Minimum rodičů je schopno akceptovat, že jejich děti jsou nevychované.“* „To se můžeš ve škole postavit na hlavu, ale když ono pak přijde domů a tam mu řeknou, že všechno je v pořádku, tak je to pak těžký. (...) někteří rodiče taky požadují nemyslitelný věci.“

Toto je velmi běžné v ekvádorských i tureckých školách, kde mnozí rodiče považují své děti za svaté a viní ostatní spolužáky či učitele. V takovém případě může být užitečné rodičům předložit důkazy o tom, co se děje. *„Nejúčinnější je s rodiči mluvit na základě nějakého důkazu, který můžete předložit, jinak mají tendenci vám nevěřit a případ popřít.“*

b) Žáci

V případě žáků se může stát to stejné jako u rodičů a to, že odmítají spolupracovat na řešení problémů a případně si nepřipouštějí vinu. učitelé zavádějí po odhalení šikany určitá opatření a z toho vyplývají jisté následky pro hlavní aktéry šikany, a někteří žáci odmítají tyto následky nést. *„Jako nejhorší je, když to dítě odmítá přiznat si chybu a za zády má rodiče a ti si to občas nepřipustí už vůbec.“* „Může se stát, že žáci nebudou ochotní čelit následkům svých činů a případným trestům.“

Někteří pachatelé šikany mají obtíž s pochopením toho, čeho se vlastně dopouštěli, pravděpodobně kvůli snížené sociální inteligenci a schopnosti empatie. *„V podstatě většinou agresor ani neví, čeho se na oběti dopouští, neuvědomuje si ten dopad. (...) Samozřejmě cítil, že ne úplně vše je třeba v pořádku, ale zároveň opravdu nechápal, co se druhému člověku děje.“* „Takže jim ukázat, co si třeba ani neuvědomují, že dělají, teda myslím si, že o tom ani nemusí vědět. Ale ukázat jim druhý pohled jako, jestli by chtěli, aby se tohle dělo jim, být na druhé straně.“ „Myslím tím jako, že pro děti by mohlo

být složité pochopit perspektivu druhé strany, protože dítě typicky myslí na sebe, takže to by mohl být zádrhel.“

Jedním z důvodů, že děti nechápou, proč je jejich chování nepřijatelné, že mohly být samy vystaveny psychickému nebo fyzickému týrání, což se pro ně poté stává normálně, tudíž ho nepovažují za špatné. *„A pokud je nějaká komplikace doma, jako třeba, že dítě je svědkem fyzického týrání nebo psychického, tak to rozhodně není snadné. (...) Každopádně nejtěžší asi je, že nemusí porozumět, co dělají špatně zvláště, když takové věci vidí mimo školu, je těžké se něco odnaučit, když to běžně vidíte po dlouho dobu, jako naprosto normální.“*

Obtíže nemusí nastat jen na straně agresora, ale naopak i u oběti. Děti mohou být šikanou natolik zasaženi, že jsou neschopni se zapojit zpět do kolektivu. *„...oběť, ta se může naprosto složit...“*

Pokud je šikana ve třídě v pokročilém stádiu, je možné, že ostatní žáci jsou zastrašeni a nebudou s učitelem příliš spolupracovat na jejím řešení. *„Lidé, když se bojí, tak nic neudělají.“ „...nicméně tam byly i další třídy a studenti z mojí třídy na to nijak nezareagovali a ani nic nikomu neřekli.“*

c) Učitel

Jelikož učitel je ústřední dospělou osobou třídy a ve většině případů je právě na něm, aby šikanu řešil, je přirozené, že z jeho strany mohou taktéž vyvstávat určité obtíže, které brání úspěšné intervenci. Učitel musí jednat se všemi: s dětmi, rodiči, ostatními pracovníky školy, proto má poměrně velké pole působnosti pro děláni chyb.

Ústřední potenciálních oblastí je komunikace. Učitel musí vést rozhovory s dětmi i dospělými a všem vyjádřit podporu a účast. *„...nesnažit se problém házet jen na rodinu a hledat ho, kde není. (...) ale mělo by se vyhnout veškerému obviňování, to nikam nevede.“ „...namísto impulsivních a rozhněvaných reakcí.“*

Jedním z úskalí může být učitelovo nedostatečné vzdělání a neznalost oboru. *„A učitelé samozřejmě dost často nevědí a dělají chyby...“*

Učitelé by kázeňské prohršky žáků neměli zveličovat, ale ani podceňovat, a to zejména v případě šikany, která se při přehlížení může rozšířit do rozměrů, které jsou později neovladatelné. „*Zásadní je, promluvit si s dětmi a řešit ten problém hned od začátku a na nic nečekat, protože se to poté může rozrůst do větších rozměrů.*“

Jedním z prvních základních kroků při intervenci šikany je odhadnout v jakém stádiu rozvoje se třída nachází. Je to nezbytné pro následné vhodné léčení kolektivu a podchycení jakýchkoli nežádoucích jevů. To ovšem pro učitele může být mnohdy až nemožné, zejména v pozdějších fázích vývoje. Stává se tak, že učitel má pocit, že problém vyřešil, přičemž se tak nestalo, jen jsou žáci diskrétnější. „*Tak ono nikdy přesně nevíš, co řešíš, takže i když si myslíš, že jsi na konci, tak si třeba řešila jen povrchovou úroveň. Těžko se dá odhadnout, vypátrat, kam až to sahá, jak velký a rozsáhlý ten pavouk je a vůbec se ti nemusí podařit do toho proniknout, i když máš pocit, že už je to za vámi.*“

Velmi záleží na množství zapojených dětí, protože čím větší skupina žáků je pohlcena, tím menší pravděpodobnost, že učitel chápe a ví o všem, co se ve třídě odehrává. A s postupným rozvojem se tato skupina rozrůstá a pohlcuje další a další. „*Taky závisí na počtu dětí, když on má dost nohsledů a nikdo s nima nic nedělá, tak pokračuje dál a zkoušej to, a to je pak pro ostatní těžší jim odolat.*“

16.3.6 Podkategorie: Zavedení nových opatření

Pokud se ve třídě vyskytne šikana, je nezbytné zavést určitá opatření, aby se zamezilo jejímu případnému šíření a případ se podařilo zdárně vyřešit. Je běžné, že tato opatření nezasáhnou jen postižený kolektiv, ale celou školu, jelikož žáci netráví čas pouze ve třídě. Hlavní aktéři přirozeně nesou jisté následky. Je na učiteli, případně na jiné osobě, která šikanu řeší, aby zvolil vhodný způsob, který povede k řešení problémů, a ne naopak k jeho prohloubení.

a) Tresty

Dotazované učitelky uváděly, že by se k případným trestům stavěly shovívavě, protože jejich účinek bývá kontraproduktivní. Pro učitele je hlavní zavést určitý pořádek ve třídě, který obsahuje dodržování jistých pravidel, a to pro celou třídu. „*A když zvolíš ještě prostředky ke kázní, jako jsou tresty, takže nějaké poznámky atd., tak si myslím, že máš šanci ještě nižší, tím se nic nevyřeší, čím víc jich je a nesmyslnějších, tím menší mají*

smysl. A hlavně děti na to pak už vůbec nereagují a nic si z toho neodnáší. Je to jenom takový krátkodobý efekt, ten moment překvapení, ono to na ně zapůsobí a na chvíli to zabere, ale nic to neřeší.“ „...neudělat z něj za každou cenu nejhorší dítě na světě, ale taky bych mu to zase nijak strašně neulehčovala, jako taky si z toho musí něco odnést.“ „Obviňování a trestání většinou způsobí jen další škody.“

Učitelky v českých školách se shodly na tom, že více než tresty uplatňují domluvu a snaží se o to, aby pachatel pochopil, co dělá a následně s tím přestal, tomu se děje za pomoci celé třídy. „...ale já osobně se snažím jim ukázat jinou perspektivu ne věc a ukázat jim, že oni nejsou tím jediným člověkem, který je zasažen. Takže jim ukázat, co si třeba ani neuvědomují, že dělají, teda myslím si, že o tom ani nemusí vědět. Ale ukázat jim druhý pohled jako, jestli by chtěli, aby se tohle dělo jim, být na druhé straně.“ „To opět zásadně stojí na komunikaci. Pokud to dítě neodejde a zůstane ve třídě, tak o to větší důraz se na ni musí klást. Určitě taky neuškodí zvýšená pozornost učitele, ale hlavně jim musíš ukázat, že jsi tady pro ně a se vším jim pomůžeš a naučíš je, aby si pomáhali i oni mezi sebou. Každý si najde kamaráda a ty je v tom musíš jen podpořit.“

Jinak tomu je v ekvádorských a tureckých školách, kde běžné kázeňské problémy procházejí bez povšimnutí, a to i v případě šikany, pokud se nejedná o její fyzickou podobu. Poté je nejčastěji voleno dočasné vyloučení pachatele, což samozřejmě závisí na závažnosti případu a věku žáků. „A ten dále komunikuje s rodiči, inspektorem a zavádí nová opatření, pravidla, která jsou následně uplatněna ve třídě. Pokud se jedná o závažné případy, žáci jsou ze školy na nějaký čas vyloučeni. V případě lehčích případů se jedná většinou o domluvu a následnou spolupráci s rodiči.“

b) Bezpečnostní opatření

Jak již bylo řečeno výše, šikana nemusí probíhat jen ve třídě daného kolektivu, ale i na chodbách, hřišti či školních toaletách. Proto je důležité tato místa detekovat a zvýšit pedagogický dozor v době přestávek, aby se zamezilo případným dalším útokům. „V případě projevů šikany je zapotřebí zvýšit pedagogický dozor, ale ještě před tím je zásadní zjistit četnost a místo opakování nežádoucího chování.“

V některých případech se musí přejít i ke speciálním opatřením a se žáky pracovat individuálně v době přestávek. „*Takže například během volného času na hřišti zůstával ve třídě, kde s ním mohl být kamarád, zatímco já jsem na ně více méně dohlížela a snažila se mu pomoci v interakci. Neříkám, že vše bylo v pořádku, to ne. Byl v pohodě s tímhle jedním kamarádem, kde za chvíli všechno fungovalo v pořádku...*“

c) Podpora celé třídy

Dotazované uvedly, že když se ve třídě vyskytne šikana, je nezbytné léčit celý kolektiv a zapojit ho do řešení. Protože i když se žáci sami ničeho nedopouští, ale jsou jen svědky, tak se svým způsobem stávají spolupachateli. „*A pro ostatní je důležité, aby pochopili, že nemůžou podpořit špatné chování versus dobré. Takže také musíme říct přihlížejícím, že jsou součástí toho problém, když nijak nepomáhají.*“ „*No a myslím si, že je dobrý, aby celý ten kolektiv věděl, co se děje a podpořit v nich takovou tu soudružnost a potřebu to řešit a pomáhat si vzájemně. Protože oni mezi s sebou právě strašně zmůžou.*“ „*Takže jsem se pak bavila se svou třídou, že to přece nejde, aby nic nedělali a jen sledovali, byla to druhá třída, takže jsem to samozřejmě říkala slovy úměrně k jejich věku. Ale snažila jsem se jim vysvětlit, že přece nemůžou jen stát a sledovat to, aniž by něco neudělali, to je svým způsobem spolupodílení se na tom, což situaci vůbec nepomáhá.*“

d) Soustavná spolupráce s rodiči

Nejen v době intervence ale i následně je důležité být stále v intenzivním kontaktu s rodiči dětí, které se staly obětí a agresorem. „*Je důležité spolupracovat s rodiči, aby si byli vědomi, co se děje a ujistit se, že pracujete jako tým...*“ „*...rodiče, musí vědět, o co se jedná, mezi školou a rodiči by neměly být žádné velké tajnosti...*“

16.4 Role učitele

Jak již bylo několikrát zmíněno, učitel prvního stupně je jednou z ústředních postav, která se se šikanou ve své třídě potýká a musí ji uspokojivým způsobem řešit. To vyžaduje jisté znalosti, a taktéž vstřícný přístup učitele ke všem zúčastněným, kteří by k této osobě měli cítit důvěru, zvláště v těchto těžkých chvílích.

16.4.1 Podkategorie: Přístup

Učitel tráví s dětmi celé dopoledne, jeho přístup k dětem je tedy nesmírně důležitý, jelikož to ovlivňuje i to, jak děti školu vnímají, a jaký si k ní vytvářejí vztah. Ještě zásadnější je jeho jednání v době, kdy se ve třídě vyskytne šikana. V tomto případě vzdělání učitele není vše a spíše záleží na vnitřním nastavení a schopnosti jednat s lidmi, tedy na sociální inteligenci. Z rozhovorů vyplynulo, že pokud učitel musí řešit šikanu ve třídě, empatie je zásadní schopností, kterou by učitel měl oplývat. „*V takovém případě bych rozhodně doporučila klidný, empatický a vstřícný přístup, jednání namísto impulsivních a rozhněvaných reakcí.*“ „*...nejdůležitější je s obětí a pachatelem jednat empatickým a konstruktivním způsobem a nastolit tak atmosféru, ze které žáci ucítí vůli spolupracovat a řešit vzniklým problém.*“ „*...nejdůležitější je s obětí a pachatelem jednat empatickým a konstruktivním způsobem a nastolit tak atmosféru, ze které žáci ucítí vůli spolupracovat a řešit vzniklým problém.*“ „*Učitel prostě musí přistupovat k žákům empaticky a individuálně.*“ „*...jenomže ona nechce slyšet, že se jít to povedlo, ona chce prostě ten čas věnovat.*“

16.4.2 Podkategorie: Odborná způsobilost

Kromě jistých osobnostních rysů, schopností a dovedností jsou pro řešení šikany zásadní odborné znalosti. Dle nového zákona dnes musí mít všichni učitelé vysokoškolské vzdělání v této oblasti či alespoň učitelské minimum. Tudiž by měli být odborně vybaveni k tomu podobné jevy ve třídě řešit. Učitelé považují znalosti v této oblasti za velmi užitečné, protože jim mnohdy řešení takovýchto situací usnadní. „*Myslím si, že je velmi důležité, aby učitelé byli vzděláváni, jak co nejlépe zvládnout složité situace, protože se stává, že někdy je pro ně snadnější dívat se jinam, protože řešení není snadné. A nikdy tu není jedna správná odpověď. Takže možná mít více znalosti z oblasti pedagogiky by pomohlo, protože víme, že šikana se objevuje a dost a my ji často nevidíme.*“ „*A tam by to mělo být jako první, kdo má být předavatelem, nositelem těch nových myšlenek a nového poznání, samozřejmě ten učitel.*“

Věk jednotlivých respondentek se rapidně liší, ale ani jedna nezmínila, že by se po absolvování vysoké školy cítila odborně připravená a informovaná k řešení šikany. „*Neřekla bych, že v jakémkoli semináři bychom se na to cíleně soustředili, ale myslím si, že bychom proto mohli být lépe připraveni.*“ „*Jestli to ale myslíš tak, že vyjdeš ze školy a jsi připravená na něco takového, tak to bych neřekla, to ale asi víš sama. Úplně přesně si to už nepamatuju,*

ale neměla jsem ten pocit, určitě, a nevím, jestli jsem případně připravená řešit něco hodně velkého i teď s nějakýma zkušenostma.“

Nejinak je tomu i v zahraničních školách, kde je situace pravděpodobně ještě horší. *„Bohužel v tureckých školách jimi učitelé příliš neoplývají a většinou se snaží si pomoci mezi sebou sdílením užitečných zkušeností a tipů.“* *„Nemyslím si, že je na vysoké úrovni, alespoň u nás ve škole, samozřejmě nemůžu mluvit za všechny. Hlavním zdrojem je odborná literatura a různé webové stránky.“*

Spíše záleží na vlastním zájmu a přičinění. Učitelé mají různé možnosti v podobě vzdělávacích kurzů, odborné literatury a webových stránek. *„Ale více méně se musíš postarat sama, takže když máš zájem, tak si najdeš kurz, nebo si něco přečteš, nebo teda někoho vyhledáš.“*

Jedna z dalších možností je sdílení vlastních zkušeností s ostatními pracovníky školy, což může být mnohdy užitečnější než studium odborné literatury. *„Na naší škole třeba poměrně dost funguje sdílení zkušeností, to je určitě dobrý zdroj informací, ředitel ti taky vždycky pomůže.“*

16.5 Role školy

Škola hraje v procesu šikany taktéž důležitou roli, jelikož její vedení by mělo být o výskytu šikany alespoň informováno. A jistým způsobem by se proti tomuto typu nežádoucího chování mělo vymezit. To se ovšem instituce od instituce liší, některé školy mají uvedeny ve školním řádu určité principy týkající se tohoto jevu, jiné školy zase mají vlastní program proti šikanování či spolupracují s nějakou organizací, která se tímto tématem zabývá. *„Školní program proti šikaně je jasným stanoviskem, které informuje žáky o postoji školy vůči projevům šikany a jeho aktérům. Užitečné taktéž je, pokud obsahuje testy zjišťující stav, ve kterém se kolektiv nachází před a po řešení šikany v době, kdy se vyskytly první příznaky.“* *„Tak v poslední škole něco v řádu měli, nebyl tam tedy přímo nějaký plán, ale body, ano. A pak spolupracovali s nějakou organizací.“* *„Tak u nás ve škole program funguje, něco je přímo i ve školním řádu... (...) Vždycky, když něco bylo, tak se volá právě Odyssea, to máme v tom programu.“*

Programy proti šikanování jsou zaváděny i v zahraničí, obě dotazované učitelky uvedly, že jsou v jejich zemi běžné. V Ekvádoru dokonce existuje přímo vyhláška Ministerstva školství. *„Co se týká programu proti šikaně, tak ministerstvo má jistou vyhlášku na tento způsob, která se uplatňuje na všech školách a myslím si, že je poměrně funkční, problém je spíše v lidech, kteří ji uplatňují (školní psycholog).“*

Učitelka B uvedla, že škola má důležitou roli ve vzdělávání učitelů. Vedení školy odpovídá za své pracovníky, tedy z části i za jejich vzdělání. *„Největší roli v tom hraje prostě vedení. Vzdělání je zásadní a ono to taky chodí různě, zřizovatelé tam občas dosazují lidi, co prostě v tomhle oboru moc nevědí a nemají k němu nějak zvlášť blízko. A to pak moc nejde, aby on nějakým způsobem předával dál svoje znalosti. Takže já si myslím, že z velké části závisí na vedení školy, jestli jsou ochotní absolvovat kurzy a vzdělávat se, předávat to učitelům a posílat je. Když tohle nefunguje, tak je to špatně.“*

16.6 Prevence

Význam prevence je poslední z témat, kterému se tato práce věnuje. Její význam je zásadní pro správné fungování třídy, protože díky ní lze zabránit mnoha nežádoucím jevům či je včas ukončit. V dnešní době se prevenci věnuje stále více prostoru ve školách a pomalu se dostává na stejnou úroveň jako osvojování nového učiva. Respondentky uvedly, že budování zdravého klimatu a fungujících vztahů ve třídě je pro ně jedna ze zásadních činností, které se věnují.

Toto téma se dá rozdělit do dvou podkategorií: a to na aktivity, které probíhají na úrovni školy a dále na úrovni třídy.

16.6.1 Podkategorie: Školní úroveň

Závisí na konkrétní škole, jak moc se věnuje prevenci šikany, a co vše je toho součástí. Většina možností byla zmíněna již výše v rámci jiných kategorií, ale pro úplnost jsou vyjmenovány i zde.

a) Školní řád

Mnoho institucí má již ve školním řádu zapuštěny poznámky o šikaně a způsobu, jak by se k sobě žáci měli chovat. *„...něco je přímo i ve školním řádu...“ „Tak v poslední škole něco v řádu měli, nebyl tam tedy přímo nějaký plán, ale body, ano.“*

b) Školní program proti šikaně

Jedná se o rozvinutý program s body, které informují minimálně o způsobu prevence, diagnostiky a intervence. Školy mohou vypracovat svůj vlastní či přijmout některý z volně přístupných, například Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy. *„Školní program proti šikaně je jasným stanoviskem, které informuje žáky o postoji školy vůči projevům šikany a jeho aktérům. Užitečné taktéž je, pokud obsahuje testy zjišťující stav, ve kterém se kolektiv nachází před a po řešení šikany v době, kdy se vyskytly první příznaky.“* „Co se týká programu proti šikaně, tak ministerstvo má jistou vyhlášku na tento způsob, která se uplatňuje na všech školách a myslím si, že je poměrně funkční...“

c) Zvýšený dozor na rizikových místech školy

Jedná se o různá místa, většinou však o školní toalety či hřiště. Školy běžně mají zavedený učitelský dozor na chodbách během přestávek. V Ekvádoru ale mají například i vyčleněnou speciální skupinu dětí, která dohlíží na pořádek během přestávky. *„Během přestávky učitelé monitorují celé prostranství školy, aby případně zabránili konfliktům. V tom jim pomáhá i speciální vyčleněná skupina žáků, která se taktéž pohybuje po škole a má speciální pásku na ruce.“*

d) Specializování školští pracovníci

Na českých školách by měl působit alespoň výchovný poradce, který v případě jakýchkoli problémů je připraven pomoci. Taktéž se na něj mohou obrátit samotní žáci. *„Jako i výchovná poradkyně ti pomůže.“*

Na některých školách je i psycholog, což v českých školách není příliš běžné, naopak v Ekvádoru musí být na každé škole a je zapojen do řešení různých výchovných obtíží. *„Taktéž je ve školách přítomen školní psycholog, který zasahuje v případě různých kázeňských problémů.“*

e) Spolupráce se specializovanými organizacemi

Školy taktéž mohou spolupracovat s různými organizacemi a využívat jejich pomoci. *„My spolupracujeme s Odysseou a není problém se na ně kdykoli obrátit.“*

f) Spolupráce s rodiči

Je prospěšné, když je škola v užším kontaktu s rodiči po celý školní rok, nejen v případě nastalých problémů. „*Aktivní spolupráce a navázání partnerského vztahu s dětmi a rodiči...*“

g) Vzdělávání školských pracovníků

Školy by měly své pracovníky pravidelně posílat na vzdělávací kurzy, protože doba se mění a s ní i metody a nové poznatky, které mohou být zásadní pro prevenci či následné řešení šikany. „*Vzdělání je zásadní... (...) kdo má být předavatelem, nositelem těch nových myšlenek a nového poznání, samozřejmě ten učitel.*“ „*Myslím si, že je velmi důležité, aby učitelé byli vzděláváni, jak co nejlépe zvládnout složité situace...*“

16.6.2 Podkategorie: Třídní úroveň

V tomto oddíle se nacházejí aktivity, které vychází z učitelova popudu, protože právě na něm záleží, co s žáky ve své třídě dělá. Dotazované učitelky uvedly poměrně širokou škálu aktivit, které ve svých třídách praktikují.

a) Budování klimatu třídy

Všechny respondentky uvedly, že zásadní složkou budování třídního klimatu je učitelův přístup a jednání s žáky. Protože učitel prvního stupně je s dětmi prakticky neustále, proto záleží na něm, jestli ve třídě buduje pozitivní atmosféru. „*Pozitivní prostředí ve škole je zásadní, musí se tam cítit v pohodě, protože tam přeci jenom tráví dost času.*“

Toho lze dosáhnout mnoha způsoby. Jedním z nich je způsob, jakým učitel se žáky komunikuje. Všechny respondentky v mnoha kontextech zmínily, že se snaží o otevřenou a férovou komunikaci se svými žáky, otevřeně s nimi probírají problémy všeho druhu. „*Je nutné jim jen projevit vstřícný přístup a pak jde všechno.*“ „*...hlavně otevřená a vstřícná komunikace.*“ „*Já se s dětmi snažím mluvit, vysvětlovat jim věci, oni samozřejmě pochopí všechno a víc, než si myslíme.*“

Dalším krokem je individuální přístup k dětem. „*Nemá cenu někoho tlačit do něčeho, co nemá šanci zvládnout, to je prostě hloupost, když neumí převádět třeba ani základní jednotky, tak ho nepotlačím do krychlových atd. To prostě nemá smysl, a to se u nás*

bohužel děje. Všichni budeme dělat všechno stejně a ve stejnou dobu, a ještě za to budeme stejně hodnoceni. To je naprostý nesmysl. “ „...individuální přístup ke všem žákům a zohledňování jejich odlišností...” “

Na základě individuálního přístupu jsou děti schopné snáze vnímat jinakost, tolerují ji a nestaví se k ní negativním způsobem, protože je pro ně normální. *„Chápou, že každý nezvládne stejné věci, takže to třeba dělá jinak a má toho míň a z mojí zkušenosti to přijímají velmi dobře a berou to tak, že dobře. On to má tak, já to mám jinak a zvládnou třeba něco jiného. Špatně je, když se o těchhle problémech nemluví a oni pak vyplavou na povrch, to si pak děti všímají, že je někdo jinej, divnej a pak tam můžou vznikat nějaké tlaky mezi nimi. Ale to je úplně zbytečný, když se o tom bude úplně normálně otevřeně mluvit, tak se dá všemu předejít. A navíc je to přece normální. “ „Snažím se je naučit přijímat jinakost tolerantním přístupem, to je zásadní, zvláště dneska, kdy se rozjíždí inkluze. Ono teda nesmíš veřejně říkat, kdo má jakou diagnózu, ale když dětem vysvětlíš, že někdo má taková a taková specifika a něco mu dělá velký problém, tak oni to v pohodě přijmou a nepřemýšlí nad tím jako nad něčím špatným nebo divným. “*

Dalším úkolem učitele je budování zdravých vztahů mezi žáky ve třídě. Pro některé děti nemusí být úplně snadné navazovat kontakt a budovat přátelství, proto by mu měl být učitel na pomoc, protože často stačí jen drobná pomoc. A fungující kolektiv dětí pak dokáže vyřešit zádrhly sám o sobě. *„Každý si najde kamaráda a ty je v tom musíš jen podpořit. “ „Důležitý je s nimi v té třídě něco budovat, vytvářet vztahy, aby mezi sebou uměli komunikovat, to je ten hlavní úkol. A přijímaj to, že je někdo jinej, je jedno čím. “ „Ale asi zásadní je, aby ty děti spolu uměly mluvit a k tomu mi třeba hodně pomohlo, že mají o přestávkách u nás ve třídě zakázaný mobily a tráví je spolu a oni to umí. Oni tady tráví přestávky na koberci, hrajou hry, nebo teď se o přestávkách otevírá hřiště, a oni tam jdou, vezmou si svačinu a kecají tam, nebo si zahrajou vybíku, nebo něco a nemají ten mobil. “ „...jak růst společně jako třída, tak aby se všichni znali a cítili se bezpečně...” “*

Se vztahy ve třídě souvisí i důvěra mezi jednotlivými žáky a dále i mezi žáky a učitelem. Důležité je s dětmi navázat blízký vztah a vyjádřit o ně skutečný zájem, dát jim najevo, že na nich záleží. Děti pak cítí k učiteli důvěru a ví, že v případě problému za ním mohou

kdykoli přijít a svěřit se mu. „...když se ten učitel snaží citlivě a empaticky vnímat, co děti potřebují, tak oni to poznají, ten zájem o ně je nesmírně důležitý.“ „Pro mě je taky důležitý ten vztah s učitelem, protože když se bude něco dít, tak za kým ty děti půjdou, ať už ty, co se jim něco děje, nebo ty, co to vidí, takže to je taky důležitý.“ „Já jsem se ve svých třídách vždy snažila o absolutní důvěru, aby děti neměly strach se k čemukoli přiznat, když se něco stane. K tomu teda ale i patří, že potom nedostaly žádný trest, protože kdyby ho dostávaly, tak se nepřiznají, že jo. A oni s tím pak nemají problém se přiznat, ale nemůžeš jim říct, tak tohle špatně, to dělat nesmíš atd., místo toho si vysvětlíme, že takhle to neděláme, a že to můžeme udělat třeba takhle, abychom tím někomu neublížili a příště to tak zkusíme.“

Důvěra mezi žáky se nejsnadněji prohlubuje během různých diskuzí v rámci komunitních kruhů. Ten ovšem musí dodržovat zásadní pravidlo: „Proto je od první třídy vždy vedu k tomu, aby se poslouchali, každý dostane šanci mluvit, ale ostatní ho musí vyslechnout a na tom trvám a budu to.“ Některé třídy mají rozvrh komunitních kruhů, kde sdílejí své zážitky a myšlenky, pevně daný, například každé pondělní ráno, v rámci OSV atd. „A to jsou i takový běžný věci, já nevím jako ranní kruh, to máme každý pondělí, pak ještě v pátek.“

Další využití kruhu důvěry je v případě potřeby, když se něco neobvyklého stane a je dobré to s dětmi nějakým způsobem reflektovat. „Já to s nima takhle mám, že když se něco děje, tak o tom mluvíme.“ „Takže jakmile jsme se dostali do třídy, tak jsme si udělali třídní kruh a diskuzi o tom, v čem se ten chlapec od nás liší a potom v čem je naopak stejný. Jestli má emoce a potřebuje různé věci jako my a tak. Takže snažit se s nimi pracovat a pomoci jim pochopit věci, to zmůže strašně moc.“

Výsledkem budování bezpečného klimatu ve třídě je pak naprostá důvěra mezi žáky i učitelem a děti nemají strach se projevit a sdílet. „...že se ve třídě cítí bezpečně třeba skrze to, že se snažím, aby pochopili, že je naprosto v pořádku odpovědět špatně, je v pořádku se mýlit, protože takhle se učíme. Nemusíme mít vždy pravdu, protože kdybychom měli, tak nemusíme nic zdolávat, žádné výzvy, takže je dobré se někdy mýlit. (...) děláme takové plakáty – vše o mně. Kdy se o sobě dozvídáme spoustu věcí a skrze

to zjišťujeme, co máme společné, což je důležité, že nás všechny něco spojuje, i když jsme jiní. “

b) Pravidla třídy

Dnes je již velmi běžné, že ve třídě fungují různá pravidla, na jejichž vzniku se většinou podílejí sami žáci. „...*takže spoustu věcí tady už bylo nastaveno a určité to jsou nějaký pravidla...*“

c) Kooperativní práce ve skupinách

Kooperativní aktivity podporují budování pozitivního klimatu ve třídě i přátelství mezi žáky zejména, pokud jsou skupinky voleny náhodně. „*Vhodné je zařazovat úkoly pro žáky, které musí řešit jako celek, tedy spadá na ně na všechny.*“ „*Skupinové aktivity, do kterých jsou žáci vybíráni učitelem, ne podle sebe, protože tak dochází k interakci mezi všemi a upevňuje se tak i pouto a vztahy mezi jednotlivými žáky.*“

d) Hodiny osobnostní a sociální výuky

Hodiny OSV na českých školách jsou poměrně novinkou a učitelé v nich mají prostor věnovat se všem výše zmíněným aktivitám. „*Plus teda u nás na škole je ta samostatná hodina OSV, kde máš prostor s nima dělat různé věci, právě na tohle budování vztahů a řešení různých věcí.*“

e) Školní akce a zážitkové výjezdy

Pouze učitelka A zmínila důležitost mimoškolních akcí, a opět ve spojitosti se sdružením Odyssea. Žáci mají možnost se během těchto výjezdů poznat i z jiné stránky. „*Když jsem si tuhle třídu přebírala ve 4. Třídě, tak jsem s nima chtěla jet na Odysseu a teď v 5. jsme tam byli vyloženi na programu, který je i o šikaně, takže oni o tom ví dost a takhle to mezi sebou prostě nechtějí...*“ „*Hodně se tam dělají věci na spolupráci, a to nejsou hry, který bys neznala, takový klasický na dramaťák, kooperativní, hodně dětí dělá nějaký jeden složitější problém a tak. Učí je mezi s sebou mluvit a říct si, co jim vadí. A každá ta třída si tam prožije něco, co potom v nich jsou. Čtou se tam příběhy, který jsou fakt hnusný, a ty děti to pak nechtějí v té třídě takhle mít.*“

17 Shrnutí výsledků

Z rozhovorů vyplynulo, že dotázaní učitelé se poměrně dobře orientují v oblasti šikany, což není překvapením, protože byli do výzkumu vybráni cíleně, na základě jejich zkušeností. Z obsahu rozhovorů vzešlo 6 kategorií a v rámci nich jsou reflektovány veškeré zkušenosti a postupy z praxe učitelů.

První kategorie obsahuje zkušenosti se šikanou, učitelky uvedly definice šikany, které se shodují s těmi v odborné literatuře (Olweus, Martínek). Podle údajů se šikana vyskytuje v hojném množství v Evropě i Latinské Americe, v tomto případě rozdílná kultura nehraje roli. Zajímavým zjištěním v této kategorii bylo, že čeští učitelé uváděli jako častější šikanu fyzickou, naopak zahraniční učitelé fyzickou podobu šikany. Myslím si, že je to dáno rozdílným temperamentem dětí a prostředím, ve kterém se nacházejí. Především v Ekvádoru je výskyt násilí na ulicích poměrně běžný a konflikty se řeší různěji. V České republice se děti s násilím taktéž setkávají poměrně často, ale především v televizi a počítačových hrách, jinak bych řekla, že se klade důraz na to, že násilí je špatné a nic se jím nevyřeší. Navíc ve třídě zde bývá kolem čtyřiceti žáků, někdy i více, je tedy náročné uhlídat veškeré konflikty atd. Příčiny pak z hlediska kulturního srovnání dopadly více méně stejně. Učitelky uvedly, že většinou agresorovi něco schází a tímto chováním si to kompenzuje, často se jedná o snížené sebevědomí či nějaký problém doma. Jednou z dalších příčin může být i pravý opak, a to tedy pocit nadřazenosti vůči ostatním žákům. Zajímavé tvrzení vzešlo od jedné z paní učitelek a to, že příčinou šikany ve třídě může být nadřazené chování učitele, který zneužívá svou moc a žáci toto chování přejímají a následně se dopouští šikany. *„My jsme prostě někdo a ty děti jsou prostě malý, takový ty podřadný, my se k nim chováme nadřazeně, určitě je to tím, prostě jenom prikazujeme, nařizujeme a vždycky vyhrájeme. My máme nad nimi obrovskou moc jako učitelé a oni nemají fakt šanci, je to hrozně nerovný boj. My si je dostaneme, kam chceme to dítě, i to sebelepší můžeme ponížit u tabule při zkoušení, prostě dožadování autority tím nejprimitivnějším způsobem, tou mocí.“* Řekla bych, že tento jev se může často objevovat v ekvádorských školách, kde učitelé vystupují velmi dominantním způsobem, žáky často ponižují a ve třídách se pořádek vymáhá křikem a někteří žáci pak naprosto stejný vzorec uplatňují na svých spolužácích.

V kategorii diagnostiky se stala zásadní otázkou hranice mezi šikanou a pouhým škádlením a učitelky se opět shodovaly s výše citovanou odbornou literaturou. Za základní rozdíl považují to, že je to chování záměrné, které se opakuje, ale zásadním ukazatelem je oběť, které je jistým způsobem ublíženo a nadále se necítí ve třídě dobře. Podle odborné literatury je cílem diagnózy určit stádium šikany a na základě toho zvolit následné vhodné kroky při intervenci, to ovšem nezmínila žádná z dotazovaných a při prvních krocích tomu nepřikládají až takový význam.

Oblast intervence se stala nejobsáhlejším tématem empirické části práce a jednotlivé přístupy se podstatně lišily. To je způsobeno více faktory: konkrétní školou, kde učitelky působí, rozdílným sociálním a kulturním prostředím a osobností učitelů. Každá učitelka má svou představu o intervenci a jak bylo zmíněno, jednotlivé kroky se příliš neliší dle daného stádia šikany, ve kterém se třída nachází. Všechny dotazované české učitelky nejprve začínají rozhovorem s celou třídou, kdy se za pomoci žáků snaží případ objasnit a vysvětlit si, proč je dané chování nepřijatelné. Dále následují rozhovory s obětí a agresorem. Učitelé většinou nemají vyhraněný jasný postup, zda mluví s oběma najednou či odděleně, záleží na dané situaci a citlivosti obou žáků. Jen jedna z učitelek uvedla, že by raději volila rozhovor s oběma najednou za účelem snížení možnosti přibarvovat si události. Mezi odpověďmi se objevila možnost zapojení občanského sdružení Odyseas, jehož posláním je: „...*pomáhat školám při zavádění osobnostní a sociální výchovy do běžné praxe, na základě osobnostní a sociální výchovy realizujeme i programy školské primární prevence rizikového chování. Podporujeme třídní kolektivy v rozvoji sociálních dovedností, podporujeme u žáků a učitelů schopnosti rozpoznávat agresivní jednání, dovednosti spolupráce a schopnosti být konstruktivní. Za tímto účelem realizujeme vzdělávací a preventivní kurzy a programy pro učitele i žáky.*” Situace je poměrně odlišná v ekvádorských školách, kde se s šikanou vypořádává školní psycholog stejně tak, jako s dalšími výchovnými problémy. Učitel zde pouze převezme strategie navržené psychologem, ale do věci příliš nezasahuje a ve třídě vše více méně plyne dál bez dalších změn. Učitelé většinou nemají kapacitu řešit další problémy, z důvodu vysokého počtu žáků a množství učiva, které musí dětem předat, a na které se klade zásadní důraz a většina z nich o to ani nemá příliš zájem.

Z rozhovorů vyplynulo, že všechny dotázané učitelky bez ohledu na zemi původu neoplývají příliš odbornými znalostmi týkajícími se řešením šikany a v doporučovaných přístupech se příliš neorientují. Mají obecný přehled o tom, co šikana je, ale jednotlivé případy řeší intuitivním způsobem a více méně si na vše přichází v průběhu své praxe či ze zkušenosti kolegyně. Ve většině případů tedy záleží hlavně na osobnosti učitele a jeho nastavení k žákům, což není vždy optimální.

Co se týká následků pro zúčastněné, české učitelky se k trestům příliš neuchylují, naopak se snaží situaci řešit domluvou a následnými novými opatřeními, které jsou zavedeny ve třídě a jsou do nich zapojeny všechny děti. V Ekvádoru je situace opět odlišná, pokud se jedná o závažné případy, žáci jsou na čas vyloučeni ze školy, nejčastěji v rozmezí jednoho až dvou týdnů. V případě méně závažných případů se toho příliš neděje. Záleží na spolupráci rodičů, protože když rodiče nespolupracují a vše popírají, škola nemůže udělat prakticky nic, což se také většinou děje. V mnoha případech mají rodiče tendenci vinit všechny okolní děti, učitele či psychologa. Přispívá k tomu i to, že děti prvního stupně mají v podstatě neomezenou moc a moc se jim toho nemůže stát, což ony samozřejmě vnímají. Například nechat dítě opakovat ročník je prakticky nemožné a předchází tomu nepředstavitelná byrokracie, kdy učitel musí dokázat, že dítěti dal nepřeborné množství možností vylepšit si známku, dával mu soukromé hodiny po škole atd. Na první stupni by ještě jeho celkový průměr ze všech předmětů musel být nedostačující. To většinu učitelů odradí a raději nechají dítě projít. Někteří žáci toho tak využívají a nedělají naprosto nic, jsou si vědomi své síly, což u některých vyescaluje v další projevy, například šikanu.

V Kategorii učitele se respondentky shodly na tom, že po ukončení studia na vysoké školy neměly pocit, že by byly nějak zvláště připraveny k tomu se řešením šikany ve své třídě zabývat. A to se jednalo, jak o učitelky, které promovaly před desítkou let i těmi, které jsou v praxi pár let. Z toho tedy vyplývá, že pedagogické fakulty vysokých škol se tímto jevem pravděpodobně příliš nezabývají a nepřipravují učitele prakticky na řešení krizových situací. Dotazované učitelky se shodly na tom, že když má učitel zájem se šikanou blíže zabývat, má možnost navštívit různé vzdělávací semináře a prostudovat si odbornou literaturu, vše však záleží na jeho vlastní motivaci a zájmu.

Na co kladou učitelky velký důraz je prevence, snaží se předcházet případným problémům a ve většině tříd to také funguje. Některé z respondentek mají také podporu v celoškolském programu proti šikanování a spolupráci se sdruženími, která se tímto jevem zabývají a mají k dispozici odborníky. České učitelky využívají celou škálu preventivních metod s ohledem na soudobé trendy ve vzdělávání a vedení třídy. Učitel už není jen nedosažitelná autorita, která přikazuje, ale je partner, který má s žáky úzký vztah, jedná s nimi vlídným a empatickým způsobem, zajímá se o jejich dobré prospívání. Buduje i vztahy mezi žáky a snaží se nastolit bezpečné prostředí ve třídě, kde se žáci cítí pohodlně a vzájemně si důvěřují. K tomu mají prostor například v hodinách osobnostní a sociální výchovy, kde mají žáci šanci se poznat z jiné stránky a sdílet své osobní myšlenky a pocity. Několikrát během rozhovorů zaznělo, že právě to je cílem prvního stupně v dnešní škole, protože *„Každý se naučí písmenka a číst, někdo za měsíc, někdo za půl roku a někdo za rok, to není vůbec důležité. Důležitý je s nimi v té třídě něco budovat, vytvářet vztahy, aby mezi sebou uměli komunikovat, to je ten hlavní úkol. A přijímaj to, že je někdo jinej, je jedno čím.“*

V Ekvádoru je situace opět jiná, na prevenci se tu důraz příliš neklade, stejně tak jako všude jinde ale záleží na konkrétním učiteli. Hlavní příčinou je, že ve třídě je více než 40 dětí a z toho má značná část různé speciální studijní potřeby. Třídy jsou velmi prosté a k vybavení patří jen tabule a místa k sezení. Taktéž tu není žádný prostor pro aktivity mimo lavice a žáci se po třídě pohybují v botách, takže nepřipadá v úvahu, že by si například sedli na podlahu do kruhu. Důraz je kladen na osvojení učiva.

Lepší situace je i v tureckých školách, kde je dle rozhovoru s paní učitelkou více prostoru k budování vztahů ve třídě a poměrně běžné jsou i aktivity ve skupinách.

18 Závěr

Šikana je frekventovaným fenoménem, který se objevuje v lidské společnosti po celém světě, na jehož řešení neexistuje univerzální postup či manuál. Na základní škole je většinou učitel ústřední postavou, která se s tímto jevem musí vypořádat.

V teoretické části jsou popsány základní poznatky o šikaně, které jsou čerpány z velké části ze zahraniční literatury v kombinaci s českými autory. V této části je diskutován pojem jako takový, jednotlivé typy šikany, její příčiny a vývojové fáze. V práci jsou charakterizováni hlavní participant šikany, především tedy agresor a oběť. Největší prostor je ale věnován diagnostice a řešení šikany, kde jsou prezentovány různé metody čerpané především ze zahraniční literatury, které v českých školách nejsou až tak známé. Posledním bodem teoretické práce jsou různé doporučené způsoby prevence.

Cílem výzkumu bylo zmapovat zkušenosti učitelů z rozdílného prostředí s šikanou a shromáždit doporučené způsoby jejího řešení od učitelů, kteří se s ní za dobu svého působení ve školách setkali. Byly stanoveny tři základní výzkumné otázky, které se týkaly volených metod a strategií při řešení šikany, hranice mezi šikanou a šikádlením a prevencí šikany. Odpovědi na tyto otázky jsem se snažila získat prostřednictvím polostrukturovaného rozhovoru. Myslím si, že cíl výzkumu a výzkumné otázky se podařilo uspokojivě naplnit.

Práce se odlišuje tím, že přináší pohled na dva zahraniční přístupy k šikaně, které srovnává i s tím českým. Dle tohoto srovnání z něj přístup českých učitelek vychází jako odbornější a propracovanější, což je dobrou zprávou. Není to tím, že by se zkoumané zahraniční školy šikanou nezabývaly, ale řekla bych, že mají omezenější zdroje a prostředky. Taktéž se potýkají s většími obstrukcemi ze strany rodičů a žáků. Žáci zde mají za podpory rodičů často téměř absolutní moc, a proto je tedy pro učitele velmi náročné nějakým způsobem zakročit.

Za přínos této práce považuji již zmíněný pohled a srovnání zahraničních přístupů s těmi, které lze nalézt na českých školách. Práce taktéž předkládá poměrně širokou škálu způsobů intervence, které se od sebe značně liší. Jejich nepostradatelnou součástí jsou rozhovory s celým kolektivem dětí, obětí a agresorem a v neposlední řadě i s rodiči. Následně záleží na pedagogovi, zda se rozhodne vyhledat další pomoc a spolupráci s jinými odborníky, či řešit

celý případ sám. To vše záleží i na stupni šikany, která se ve třídě odehrává. Ale v dnešní době učitel už nemusí jednat osamoceně, protože má k ruce hned několik možností, které může využít. Jednou z nich jsou školští odborníci jako výchovní poradci a psychologové a dále pak různá občanská sdružení, například sdružení Odyssea.

Dalším velmi rozsáhlým tématem této práce jsou různé způsoby prevence šikany. Z rozhovorů je sestaven poměrně rozsáhlý sborník různých metod, které jsou rozděleny do dvou úrovní, a to na ty, které jsou aplikovatelné pro celou školu a poté na ty uskutečnitelné v jednotlivých třídách. Možností je opět mnoho a záleží jen na konkrétních učitelích, co se rozhodnou ve svých třídách aplikovat a v čem se cítí pohodlně a je vhodné pro daný kolektiv žáků.

Limitem výzkumu může být poměrně nízký počet respondentů, i když se jedná o kvalitativní výzkum. Dalším omezením je, že všichni dotázaní učitelé byli pouze ženy, tudíž chybí mužský pohled na tuto problematiku, který by taktéž mohl přinést zajímavé poznatky a jiný přístup.

Z výzkumu vyplývá, že minimálně oslovené učitelky jsou vůči problému šikany vnímavé a jsou připraveny případné situace uspokojivě řešit. Ve svých třídách se věnují prevenci, díky které se jim daří potenciálním hrozbám zamezit. Žáci by si měli osvojit způsoby chování, které jsou ve společnosti přijatelné a neomezují je samé a ani nikoho jiného. Prevenci, budování bezpečného klimatu a vztahů ve třídě považují učitelé za hlavní úkol prvního stupně základní školy.

19 Seznam použitých informačních zdrojů

Monografie:

BAUMAN, Sheri, Donna CROSS a Jenny L. WALKER, ed. *Principles of cyberbullying research: definitions, measures, and methodology*. New York, NY: Routledge, 2013. Routledge monographs in mental health. ISBN 978-0-415-89749-5.

BENDL, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Vyd. 1. Praha: ISV nakladatelství, 2003. Pedagogika (ISV). ISBN 80-86642-08-9.

COWIE, H., JENNIFER, D. *New Perspectives on Bullying*. Maidenhead: Vyd.1. Open University Press. 2008. ISBN-13: 978-0-33-5222476

ČERNÁ, Alena. *Kyberšikana: průvodce novým fenoménem*. Praha: Grada, 2013. Psyché (Grada). ISBN 978-80-210-6374-7.

ČERNOCH, F. *Šikaně stop!* Vyd.1. Praha: Ministerstvo obrany České republiky-AVIS, 1999. ISBN 80-86049-14-0

DAVIS, Stan. a Julia. DAVIS. *Schools where everyone belongs: practical strategies for reducing bullying*. 2nd ed. Champaign, Ill.: Research Press, c2007. ISBN 9780878225842.

ELLIOTT, M. *Jak ochránit své dítě*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-419-2.

FIELD, Evelyn M. *Jak se bránit šikaně: praktický rádce pro děti, rodiče i učitele*. Vyd. 1. Praha: Ikar, 2009. ISBN 978-80-249-1176-2.

KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-409-5.

KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-014-3.

KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-871-5

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9

MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2310-5.

- MARTÍNEK, Zdeněk. *Agresivita a kriminalita školní mládeže. 2.*, aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Grada, 2015. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-5309-6.
- MATTHEWS, Julie a Andrew MATTHEWS. *Stop šikaně!*. Jihlava: Baroque Partners, 2015. ISBN 978-80-87923-06-1.
- MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.
- OLWEUS, Dan. *Bullying at school: what we know and what we can do*. Cambridge, USA: Blackwell, c1993. Understanding children's worlds. ISBN 0-631-19241-7.
- OLWEUS, D, & Limber, S. *Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program*. American Journal Of Orthopsychiatry, 2010
- ROGERS, Vanessa. *Cyberbullying: activities to help children and teens to stay safe in a texting, twittering, social networking world*. Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 2010. ISBN 978-1-84905-105-7.
- ROGERS, Vanessa. *Kyberšikana: pracovní materiály pro učitele a žáky i studenty*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-984-2
- ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9
- ŘÍČAN, Pavel a Pavlína JANOŠOVÁ. *Jak na šikanu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010, 155 s. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-2991-6.
- SMITH, Peter K. *Understanding school bullying: its nature & prevention strategies*. Los Angeles: SAGE, 2014. ISBN 978-1-84787-905-9.
- SMITH, P. K., del BARRIO, C. and TOKUNAGA, R. (2012) *Definitions of Bullying and Cyberbullying: How Useful Are the Terms?* In S. Bauman, J. Walker and D. Cross (Eds) *Principles of Cyberbullying Research, Definitions, measures and methodology* (26-40). NYork/Londres: Routledge
- ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.
- THOMPSON, F., SMITH, P. K. (2011). *The Use and Effectiveness of Anti-bullying Strategies in Schools*. DFE-RR098. London: DfE

TREMLOW, S. E., Sacco, F. C. *Preventing bullying and school violence*. Vyd.1. Washington, DC: American Psychiatric Pub. 2012. ISBN 978-1-58562-384-6

VÁGNEROVÁ, Kateřina. *Minimalizace šikany: praktické rady pro rodiče*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-912-5.

Periodika

ANDREOU, E. *Bully/victim problems and their association with Machiavellianism and self-efficacy in Greek primary school children*. British Journal of Educational Psychology. 2004, 74: 297-309

BALL, H.A., Arseneault, L., Taylor, A., Maughan, B., Caspi, A. and Moffitt, T.E. *Genetic and environmental influences on victims, bullies and bully-victim in childhood*. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2008, 49: 104-112

BIBOU-NAKOU, I., TSIANTIS, J., ASSIMOPOLOUS, H. and CHATZILAMBOU, P. *Bullying/victimization from a family perspective: a qualitative study of secondary school student's view*. European Journal of Psychology of Education. 2012, 28: 53-71

BRENDGEN, M., Boivin, M., Vitaro F, Girard, A., Dionne, G., Perusse, D. *Gene–environment interaction between peer victimization and child aggression*. Development and Psychopathology. 2008; 20:455–471.

DEL BARRIO, Cristina, Elena MARTÍN, Ignacio MONTERO, Héctor GUTIÉRREZ, Ángela BARRIOS a María José DE DIOS. *Bullying and social exclusion in Spanish secondary schools: National trends from 1999 to 2006*. *International Journal of Clinical and Health Psychology*. 2008, 8(3), 657-677. ISSN 697-2600.

DUE P., HOLSTEIN BE., Lynch J, et al. *Bullying and symptoms among school-aged children: International comparative cross sectional study in 28 countries*. Eur J Public Health. 2005.

FEKKES, M., PIFPERS, F., VERLOOVE-VANHORICK, S. *Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depression in victims*. Pediatrics. 2004; 44 (1):17–22. 9.

KIM, YS., LEVENTHAL, B. *Bullying and suicide*. A review. Int J Adolesc Med Health. 2008

GINI, G., POZZOLI, T. *Association between bullying and psychosomatic problems: A meta-analysis*. Pediatrics. 2009; 123(3):1059–1065.

PRICE, M., DALGLEISH, J. *Cyberbullying: Experiences, impacts and coping strategies as described by Australian young people*. Youth Studies Australia. 2010, 29, 51-59.

TSIANTIS, J. *Daphne program: Needs assessment and awareness raising program for bullying in schools*. Association for the Psychosocial Health of Children & Adolescents (APHCA). 2007, Project no: JLS/DAP/2005-1/040/YG.

TTOFI, MM., Farrington, DP., Losel, F., Loeber, R. *The predictive efficiency of school bullying versus later offending: A systematic/meta-analytic review of longitudinal studies*. Crim Behav Mental Health

WILLIAMS, K., CHAMBERS, M., LOGAN, S., ROBINSON, D. *Association of common health symptoms with bullying in primary school children*. BMJ. Jul 6 1996; 313(7048):17–19.

LIMBER, S. *What works (and doesn't work) in Bullying prevention and intervention*. Stud Assist. 2004:16–19. 7.

LIMBER, S., SNYDER, M. *What works and doesn't work in Bullying prevention and intervention*. The State Education Standard. 2006, July:24–28.

Internetové zdroje:

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení (Č. j. 22294/2013-1). 2013. Dostupné z: www.msmt.cz/file/30376_1_1/>. Vstup 10. 1. 2016.

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže; Čj.: Č. j. 22294/2013-1 14. 2001. Dostupné z: http://www.msmt.cz/_DOMEK/default.asp?ARI=100594&CAI=2944>. Vstup 10. 1. 2016

Pedagogicko psychologická poradna Plzeň - KÁPEZET - KPZ Plzeň | Úvod [online]. Dostupné z: http://www.kapezet.cz/admin/data/articleFiles/33/soubor_9070568.doc

Projekt Odyssea, občanské sdružení-O nás - Odyssea.cz. Osobnostní a Sociální Výchova - Odyssea.cz [online]. Copyright © Projekt Odyssea, z. s. [cit. 20.06.2017]. Dostupné z: <http://www.odyssea.cz/o-nas.php>

20 Seznam příloh:

Příloha č. 1: Struktura rozhovoru

Příloha č. 2: Přepis rozhovorů

Přílohy:

Příloha č. 1: Struktura rozhovoru

Česká verze

1. Jak dlouho už působíte v učitelské praxi
2. Myslíte si, že se šikana na českých školách objevuje často? Čím je to způsobeno?
3. Setkala jste se za svou kariéru s projevy šikany? Jak často a v jaké formě?
4. Jak hodnotíte odbornou připravenost pedagogických pracovníků k řešení této problematiky? Co považujete za nejcennější zdroj informací?
5. Jak se škola, ve které působíte, staví k projevům šikany? Funguje ve vaší škole preventivní program vůči projevům šikany?
6. Co již považujete za šikanu, a co ještě ne? Co Vás vede k zásahu?
7. Jak je podle vás vhodné zareagovat bezprostředně při prvním projevu šikany?
8. Jakým způsobem postupujete od prvních kroků a opatření až po uzavření případu? Jaké metody volíte s ohledem na jednotlivá stadia šikany?
9. Koho je nutné zapojit do řešení šikany, ať už z řad pedagogických pracovníků, či dalších osob?
10. Jaké z Vašich zkušeností mohou nastat komplikace při intervenci? Jakých zásadních chyb je dobré se vyvarovat?
11. Jakým způsobem si myslíte, že je nejvhodnější jednat s: agresorem, obětí, skupinou.
12. Jakým způsobem s rodiči? Co jim případně doporučit?
13. Podařilo se vám všechny případy uspokojivě vyřešit bez následného opakování? Co dělat pro to, aby se vztahy ve třídě následně urovnaly?
14. Co dělat pro to, aby se vztahy ve třídě následně urovnaly?
15. Jaké způsoby prevence ve vaší třídě aplikujete? Co se vám nejvíce osvědčilo?

Anglická verze

1. How long have you been a teacher?
2. Do you think that bullying occurs at Ecuadorians/Turkish schools often? What could be the cause of it?
3. Have you ever come across to a bullying in your practice? How many times and in which form?
4. What do you think about expert knowledge of a pedagogical staff in this area? What is the best source of information in this area?
5. How does the school make a stand against a presence of the bullying? Does a special anti-bullying programme exist in your school?
6. What do you assess as a bullying and what not? What does make you to an intervention?
7. What would you advice as the best first reaction to signs of bullying?
8. What are the best first steps of an intervention from the beginning to the end of the case? Which methods do you prefer in each stage of the bullying?
9. Who do you think is necessary to involve into the intervention from the pedagogical staff?
10. Are there any complications that can happen during the intervention?
11. What is the best way of treating and talking with a bully, a victim and a whole group of children?
12. What is the best way of a treating parents of a bully and a victim? What would you recommend to them?
13. Did you succeed in a solving of a cases without a subsequent repeating?
14. What do you do to recover the relationship in the classroom?
15. Which ways of prevention do you use in your classrooms? Which way is the best for you?

Příloha č. 2: Přepis rozhovorů

Učitelka A

1. Kolem patnácti let.

2. Nevím, jestli bych řekla úplně často, ale vlastně asi i celkem jo. Asi bych řekla, že i víc, než si většina lidí připouští, jako hlavně učitelů. Ale ono se to taky těžko hodnotí, protože každý to vnímá jinak. Ale spíš bych řekla, že často. No, a důvod, ten se taky těžko hledá. Já bych řekla, že na světě jsou různý lidi, a někteří se musí realizovat na úkor ostatních víc a mají třeba i tendenci ubližovat. Je možný, že je to i v lidský povaze, ale těžko říct. Úplně bych nehledala nějakého viníka, prostě se to děje a asi je to celkem přirozený.

3. Nějaké zkušenosti se šikanou mám, myslím si, že v mojí třídě nikdy nebyl nějaký velký rozsáhlý případ, ale různé zkušenosti mám. Asi úplně neumím říct, kolikrát se mi to ve třídě stalo, ale co si pamatuju, tak šlo většinou o verbální šikanu, takové ty pomluvy, nadávky a spolčování se. U jednoho kluka to bylo i fyzické, ale nic brutálního, jen nějaké ty strkance a tak.

4. No, tak to si ani netroufám soudit. Ono se to bude hodně lišit škola od školy. Jestli to ale myslíš tak, že vyjdeš ze školy a jsi připravená na něco takového, tak to bych neřekla, to ale asi víš sama. Úplně přesně si to už nepamatuju, ale neměla jsem ten pocit, určitě, a nevím, jestli jsem případně připravená řešit něco hodně velkého i teď s nějakýma zkušenostma. Na naší škole třeba poměrně dost funguje sdílení zkušeností, to je určitě dobrý zdroj informací, ředitel ti taky vždycky pomůže. Ale více méně se musíš postarat sama, takže když máš zájem, tak si najdeš kurz, nebo si něco přečteš, nebo teda někoho vyhledáš. My spolupracujeme s Odysseou a není problém se na ně kdykoli obrátit. A tam je teda zdroj informací velký.

5. Tak u nás ve škole program funguje, něco je přímo i ve školním řádu, hlavně každá třída má svoje pravidla, co si vytváří na začátku roku. No, a když se to někdy zvrtně, tak se to okamžitě řeší. Vždycky, když něco bylo, tak se volá právě Odyssea, to máme v tom programu. Nejdřív se teda do toho vloží ředitel, když už to učitel nemůže ošéfovat sám, a když už je to pak větší věc, která je tam nějak rozjetá, tak se volá tahle pomoc z venku, aby to dělal někdo, kdo s těma dětma pracuje, takže nějaký odborník. Takže tímhle směrem se

ubírá naše škola, když se tyhle problémy řeší. A pak samozřejmě, když je to i něco většího, tak se samozřejmě volá třeba i policie, ale tak to už jsou extrémy. A právě naposledy se volala Odyssea a oni si vzali zvlášť kluky a zvlášť holky, tam se to s nimi řeší. A nakonec vyplavaly na povrch nějaké hrozně staré křivdy, které si oni udělali asi ve třetí třídě a nesou si s sebou.

6. To je taková tenká hranice. Ta hranice je v momentě, musí to být vidět, kdy se nějaké dítě začne vyčleňovat, chovat se jinak, straní se kolektivu, prostě se chová divně. Nebo i v té třídě. Podle mě to musí být znát, buď na tom konkrétním dítěti, že se mu něco děje, nebo na třídě, že něco tuší a ví. Ale pozná se to podle toho, že to dítě, co se mu něco děje, se změní: chování, fyzicky to asi nebude hned vidět, nemám s tím takovou zkušenost. Ale to chování je prostě hlavní. I třeba se můžou známky zhoršit, nebo třeba nechodí do školy a objevují se takové ty stížnosti jako bolení břicha a tak. Myslím si, že kolikrát si toho ani ten učitel nevšimne. Blbý je to na druhém stupni, tam si děti dost rychle vyčihnout, kdo si toho nevšímá. Tady si myslím, že se to dá ještě dost okoukat, vidíš je pořád. Máš někdy pocit, že mají blbou náladu, tak já se kolikrát zeptám, co se děje, jestli něco doma, nebo tak. Poznáš to, že mají blbou náladu, ale když je má každou hodinu někdo jinej, tak ty lidi to ani nezajímá a já se nedivím, za chvíli přijde jiná třída a oni se musí připravit. Je nezajímá, jestli se někdo mračí, oni to neví, že to může být nějaký problém. A většina těch případů se děje na druhém stupni. Já ty učitele chápu, že si toho nedokážou všimnout, že se něco děje, když se jim tam ty děti neustále střídají a oni je neznají prostě, ten jejich základ. Ale za hranicí to je, až když to dítě nějak vybočuje, že je třeba moc aktivní, nebo že třeba chce být furt s učitelem, odnáší věci, aby nebyl v tom kolektivu.

7. Tak to je hodně těžká rada, co poradit. Já se to s nima snažím okamžitě řešit, mluvit o tom. Jako nijak jim nevyhrožuju nebo tak, spíš to probíráme, proč a tak. Nemám problém všechno zastavit a probrat to. No a pak s nimi mluvím i individuálně, a když je to něco vážného. Já to fakt nemám ráda, když jsou na sebe hnusní, vadí mi to, takže jim na to třeba řeknu svůj pohled a většinou jsou ty třídy nastavený tak, že to tam probíhá automaticky, že si to vysvětlují mezi sebou. O to se i snažím, k tomuhle je vést. Aby měli oni mezi sebou i nějaký systém.

8. No, tak já bych v první řadě, jakmile bych viděla, že se něco děje, tak bych to zastavila, vzala bych je na koberec a řešila to s nima. Já to s nima takhle mám, že když se něco děje, tak o tom mluvíme. Jako nemusí hned jít o šikanu nebo tak, ale prostě si myslím, že je důležité to s nima projít. A pak třeba i něco dál, ale často tohle funguje, oni si to vyříkají. Jako určitě na to nemůžeš spoléhat stoprocentně, ale jako první krok mi to přijde asi nejlepší. Důležitý je říct, něco se stalo a mi se to teď pokusíme vyřešit. No a pak Odyssea, když ten problém je, tak ho umí namodelovat a pracovat s tím, třeba pomocí příběhů, ale když se tam jede teda cíleně na to, tak oni se tě vyptají, co se děje, a jak to chceš nastavit. A jak jsem říkala, vezmou si zvlášť i kluky i holky a celkově s tím kolektivem pracují, oni to fakt umí, a hlavně je důležitý, že to s nima dělá někdo jinej a odborník. Dobrý je, že to můžeš celý jenom pozorovat a oni na toho cizího člověka i úplně jinak reagují, je to úplně jiný než, kdybys to s nima řešila jen ty.

9. To taky záleží na tom případě, někdy si to vyřešíš sama a zarazíš to hned. No ale později musíš zapojit další. U nás ti vždycky pomůže ředitel a my pak teda voláme Odysseu. Jako i výchovná poradkyně ti pomůže. A já se třeba ptám kolegyň, jestli k tomu nemají něco, ale hlavně teda ředitel a pak ta Odyssea.

10. No určitě. Jako nejhorší je, když to dítě odmítá přiznat si chybu a za zády má rodiče a ti si to občas nepřipustí už vůbec. To se můžeš ve škole postavit na hlavu, ale když ono pak přijde domů a tam mu řeknou, že všechno je v pořádku, tak je to pak těžký. To jsem takhle měla několikrát, ani nešlo vůbec o šikanu, ale prostě když rodiče nespolupracují, tak je to těžký. Jako ono těch možností je spousta a nejde jen o toho, co šikanuje, ale i o tu oběť, ta se může naprosto složit a někteří rodiče taky požadují nemyslitelný věci. Taky závisí na počtu dětí, když on má dost nohsledů a nikdo s nima nic nedělá, tak pokračuje dál a zkoušej to, a to je pak pro ostatní těžší jim odolat. Proto my právě spolupracujeme s Odysseou, kde s nima pracuje odborník, to si myslím, že je důležitý. On ví, co a jak, a i pro tu skupinu je důležitý, že je s nima někdo jiný a ty to můžeš jen pozorovat a oni ti taky poradí spoustu věcí, kdy chceš. Ale určitě je důležitý počet dětí, co je do toho zapojených, když v tom jede celá třída, tak se toho moc neudělá.

11. Já se jich snažím ptát, aby mi řekli, i sobě vzájemně, proč se tohle děje, a co s tím teda budeme dělat. Ale ukážu jim, že takhle to dál nejde. Snažím se pracovat s celou tou třídou,

to si myslím, že pro nějaký konečný efekt je zásadní. Hlavně dát najevo tomu dítěti, co se to děje, že se to změní a zapracujeme na tom, ale i třeba, že ono se na tom taky bude muset podílet a možná samo něco změnit, to strašně záleží na tom případě, co se přesně dělo, a proč. No a tomu, co někomu ubližuje taky vyjádřit podporu a nenechat ho v tom, jako neudělat z něj za každou cenu nejhorší dítě na světě, ale taky bych mu to zase nijak strašně neulehčovala, jako taky si z toho musí něco odnést. No a myslím si, že je dobrý, aby celý ten kolektiv věděl, co se děje, a podpořit v nich takovou tu soudružnost a potřebu to řešit a pomáhat si vzájemně. Protože oni mezi sebou právě strašně zmůžou. Když jsem si tuhle třídu přebírala ve 4. Třídě, tak jsem s nima chtěla jet na Odysseu a teď v 5. jsme tam byli vyloženě na programu, který je i o šikaně, takže oni o tom ví dost a takhle to mezi sebou prostě nechtěj, si myslím a v tom kolektivu si umí pomoci, protože spolu umí mluvit.

12. No proberu to nejdřív s těma dětma a řeknu jim, že bych byla ráda, aby to ty rodiče slyšeli a případně jim to řekli sami. No a rodičům to řeknu opatrně, nebo opatrně, chci, aby to to dítě řeklo samo, a když to neřekne samo, tak řeknu, jak tu situaci vidím. Stávají se takovéhle věci atd. jako popis té situace. A pak řešíme, proč to to dítě dělá, aby to ty rodiče řešili, proč to dělá. Ale nejdřív to řeším s tím dítětem, aby vědělo, co se bude dít a ví o tom.

13. To se těžko hodnotí, to nikdy asi nemůžeš úplně jistě vědět. Ale myslím si, že více méně jo, jako že se potom nic hodně velkého nedělo. Ale třeba jak to potom dál probíhalo na druhém stupni, to už fakt nevím. Mně na těch třídách záleží, takže se ptám ředitele, koho dál dostanou, a snažím se, aby měli někoho, kdo s nimi bude dál pracovat, ale na druhém stupni takový prostor není, to už jsem ti říkala předtím. Ale hlavně teda doufám, že si ode mě odnesou nějaký základ a snad je to v pohodě.

14. Po nějakých projevech je víc pozoruju, ale jako pokračuju v tom, co děláme normálně, řekla bych, že během roku toho děláme dost. Ale u nás ve škole, když se něco takovýho děje, tak se vyjíždí s Odysseou ven a tam se právě s tou skupinou pracuje. Oni se ptají na děti, na jejich povahy. Třeba se hledá takový jako kápo třídy. Ono záleží, co jim na začátku řekneš, jak se to nastaví. Hodně se tam dělají věci na spolupráci, a to nejsou hry, který bys neznala, takový klasický na dramaťák, kooperativní, hodně dětí dělá nějaký jeden složitý problém a tak. Učí je mezi sebou mluvit a říct si, co jim vadí. A každá ta třída si tam prožije něco, co

potom v nich jsou. Čtou se tam příběhy, který jsou fakt hnusný, a ty děti to pak nechtěj v tý třídě takhle mít.

15. Hele, to jsi více méně asi viděla, co s nima dělám. Tuhle třídu jsem přebírala, takže spoustu věcí tady už bylo nastaveno a určitě to jsou nějaký pravidla, že ty děti jsou schopný pracovat ve skupinkách a určitě mi v tom pomohly i ty výjezdy s Odysseou. A to jsou i takový běžný věci, já nevím jako ranní kruh, to máme každý pondělí, pak ještě v pátek. Plus teda u nás na škole je ta samostatná hodina OSV, kde máš prostor s nima dělat různý věci, právě na tohle budování vztahů a řešení různých věcí. Ale určitě zapojovat takový kooperativní aktivity během dalších hodin. Dobrý je, když hodně dětí řeší jeden problém a tak. Pro mě je taky důležitý ten vztah s učitelem, protože když se bude něco dít, tak za kým ty děti půjdou, ať už ty, co se jim něco děje, nebo ty, co to vidí, takže to je taky důležitý. Ale asi zásadní je, aby ty děti spolu uměly mluvit a k tomu mi třeba hodně pomohlo, že mají o přestávkách u nás ve třídě zakázaný mobily a tráví je spolu a oni to umí. Oni tady tráví přestávky na koberci, hrajou hry, nebo teď se o přestávkách otevírá hřiště, a oni tam jdou, vezmou si svačinu a kecaj tam, nebo si zahrajou vybiku, nebo něco a nemají ten mobil. Takže mluvit spolu umí.

Učitelka B

1. Přesně 30 let, já jsem nastupovala v roce 86 a končila teď v roce 2016. Nastoupila jsem do školství, dřív to byly pionýrské skupiny, měla jsem střední truhlářskou školu, protože na pedagogickou jsem se nedostala, to bylo dřív takový poměry, to radši nebudeme rozebírat. Takže ta cesta za mým vysněným cílem stát se učitelkou byla hodně taková složitá a klikatá, nicméně jsem hrozně šťastná, že jsem se k tomu dostala, ale bohužel jsem to teď musela opustit, takže to taky bylo těžký opustit něco, co jsem dělala ráda.

2. Tady bychom si asi na začátek měly říct, nějakou definici šikany. Je to něco, co dělá jeden druhému, v momentě, když už mu to není příjemné. Mě to vždycky trošku rozčilí, když se mluví o šikaně mezi žáky, ale já tu šikanu vidím bohužel, asi to musím říct natvrdo, ze strany učitele. Daleko víc než mezi žák – žák a žák – učitel, samozřejmě tam to potom taky je, spoustu případů, ale v první řadě ze strany učitel – žák. Protože tam je opravdu obrovský

prostor pro ty špatnosti, protože děti jsou někdy od rána ponižovaný, zesměšňovaný a učitel se na ně nezasměje a z nich ty děti, co jsou něčím jiný, ty jsou samozřejmě nejvíc terčem, obětí. A když to ten kantor neřeší, tak se to samozřejmě přenáší mezi ty žáky.

Z jakého důvodu to učitelé mohou dělat? Něco si dokázat?

Jo. Já si myslím, že my učitelé jsme bohužel ještě nesestoupili z toho pomyslného piedestalu, když jsme strašně nadřazený a nejsme k tomu dítěti vůbec partneři, to my tady neumíme, zatímco třeba v zahraničí je to daleko jinde. My jsme prostě někdo a ty děti jsou prostě malý, takový ty podřadný, my se k nim chováme nadřazeně, určitě je to tím, prostě jenom přikazujeme, nařizujeme a vždycky vyhrajeme. My máme nad nimi obrovskou moc jako učitelé a oni nemají fakt šanci, je to hrozně nerovný boj. My si je dostaneme, kam chceme to dítě, i to sebelepší můžeme ponížit u tabule při zkoušení, prostě dožadování autority tím nejprimitivnějším způsobem, tou mocí. A to se prostě děje ve škole, učitel má moc a žák je něco podřadného a dělaj to proto, ne že to má smysl, ale proto, že jsem to řekla.

A myslíte si, že to děti od učitelů tedy přejímají, když to u nich vidí?

Ano, přesně tak. A já jako učitel nemůžu ty děti naučit něco, co sama nedělám. Jestli já se takhle chovám, tak to přirozeně přenáším na ně a oni se pak takhle chovají mezi sebou. A pak když je tam nějaký ten nejslabší článek, nejslabší oběť, ať už je to prostě dítě zrzavý, silný, hubený, cizinců nebo něčím jiný, tak se stává obětí a je nešťastný. Samozřejmě nešťastný je i ten agresor, protože já si myslím, že to jsou lidi zakomplexovaný. Kdybychom pracovali někde v jiný sféře než v tom školství, tak tam máme konkurenci, ale tady my ji nepoznáme, my jsme opravdu zvyklí od rána do večera vyhrávat. A to je i vztazích rodinných partnerských, takže je důležitý mít hodně přátel okolo, kteří tě přidrží i trochu při zemi.

3. Určitě jsem se s ní setkala a několikrát, ale prostě pro mě nejzásadnější jsou ty případy ze strany učitele a ty potom v důsledku napáchají mnohem větší škody. Čeho já jsem někdy byla svědkem, to je úplně nemyslitelný, já bych řekla úplný zvrstvá. A co třeba některé učitelky probíraly ve sborovně, to byl prostě hnus. A samozřejmě ve většině případů se automaticky hledá vina v rodině, my nikdy za nic nemůžeme. No a z případů mezi dětmi jsem řešila nějakou fyzickou šikanu, a i nějaké to zesměšňování. Ale jak říkám, ze strany

učitelů jsem byla svědkem mnohem horších věcí, což byl nakonec taky důvod, proč jsem odešla.

4. To je dobrá otázka. Největší roli v tom hraje prostě vedení. Vzdělání je zásadní a ono to taky chodí různě, zřizovatelé tam občas dosazují lidi, co prostě v tomhle oboru moc nevědí a nemají k němu nějak zvlášť blízko. A to pak moc nejde, aby on nějakým způsobem předával dál svoje znalosti. Takže já si myslím, že z velké části závisí na vedení školy, jestli jsou ochotní absolvovat kurzy a vzdělávat se, předávat to učitelům a posílat je. Když tohle nefunguje, tak je to špatně. A učitelé samozřejmě dost často nevědí a dělají chyby, ale nevyřeší to to, že jim řeknou, děláš to blbě, změň to a tím jejich pomoc končí. Je potřeba poskytnout jim pomoc a třeba je i nasměrovat. A různých dokumentů existuje spousta, my to máme teoreticky zpracované dobře. Já jsem tam nenašla žádnou chybu, teoreticky všechno správně, ale problém máme s praxí. Věci, které jsou v RVP a dalších doporučených dokumentech jsou srovnatelné s tím, co je v zahraničí, ale praxe dost pokulhává a na to bychom se měli zaměřit. A to je taky přesně úkol toho vedení, aby si na to dohlédlo a zapracovalo na tom. Ale u nás se to nemění, ty lidi se nehnou. A tam by to mělo být jako první, kdo má být předavatelem, nositelem těch nových myšlenek a nového poznání, samozřejmě ten učitel.

5. Tak v poslední škole něco v řádu měli, nebyl tam tedy přímo nějaký plán, ale body, ano. A pak spolupracovali s nějakou organizací. Ale tak ta byl zásadní problém v učitelském sboru, ta situace tam byla strašná a o spolupráci se nedá ani mluvit. Takže, když probíhá něco jako šikana vůbec v tom kolektivu učitelů, tak to se není úplně příjemné prostředí pro nikoho, tak ale to jsi viděla sama, co se tam dělo, takže obrázek máš.

6. Tak to už jak jsem říkala na začátku je něco, kdy někdo dělá někomu něco nepříjemného, co mu ubližuje, je tam ten úmysl zranit. On ten mezník bude u každého taky dost individuální, závisí na konkrétních dětech, někdo je k různým projevům citlivější než jiný. Strašně určitě i záleží na tom, jestli je učitel vůbec schopen to vnímat, že se něco děje, jestli je dostatečně empatický a všimne si vůbec něčeho. Myslím si, že taky spousta z nás často nic nepozná. Ale já bych řekla, že u dětí na prvním stupni to ještě nebývá tak závažné, to asi až na druhém stupni a já jsem s tím teda nejvíce setkala mezi učiteli, což je asi nejsmutnější, kdy ta krutost občas neznala mezí. Mám pocit, že tuhle potřebu mají často nějak

zamindrákované osoby. U dětí na prvním stupni je to něco jiného, řekla bych, že agresori jsou často ve skutečnosti křehcí a něco řeší, takže většinou oni potřebují pomoci. Nebo se to taky může projevovat takovým tím bolením břicha, kdy to dítě nechce jít do školy, protože se tam prostě necítí dobře. Takže, kdyby přišel rodič do školy, tak to je taky jasný signál, že je něco špatně a musí se to řešit, to se nedá ignorovat.

7. Vůbec mi nevadí se u toho zdržet, zastavit výuku a věnovat tomu čas. Na to se vždycky učitelky vymlouvají, že na nějaké povídání nemají čas, a kdy mají teda učit. Ale já si myslím, že to je na prvním stupni to nejdůležitější, co si odnesou. Každý se naučí písmenka a číst, někdo za měsíc, někdo za půl roku a někdo za rok, to není vůbec důležité. Důležitý je s nimi v té třídě něco budovat, vytvářet vztahy, aby mezi sebou uměli komunikovat, to je ten hlavní úkol. A přijímaj to, že je někdo jinej, je jedno čím. Já se s dětmi snažím mluvit, vysvětlovat jim věci, oni samozřejmě pochopí všechno a víc, než si myslíme. Je nutné jim jen projevít vstřícný přístup a pak jde všechno.

Jako já bych zasáhla okamžitě, když bych něco viděla, dost často to některé děti ani nechápou, že dělají něco špatně a stačí si to jen říct. Já jsem se ve svých třídách vždy snažila o absolutní důvěru, aby děti neměly strach se k čemukoli přiznat, když se něco stane. K tomu teda ale i patří, že potom nedostaly žádný trest, protože kdyby ho dostávaly, tak se nepřiznají, že jo. A oni s tím pak nemají problém se přiznat, ale nemůžeš jim říct, tak tohle špatně, to dělat nesmíš atd., místo toho si vysvětlíme, že takhle to neděláme, a že to můžeme udělat třeba takhle, abychom tím někomu neublížili a příště to tak zkusíme. A na tomhle se podílejí všechny děti, oni si umí mezi sebou vzájemně pomoci, stačí tomu jen věnovat čas.

8. Já bych postupovala, jak jsem říkala. Zásadní je s dětmi mluvit. Myslím si, že většina případů se dá vyřešit ve třídě, když se ten učitel snaží citlivě a empaticky vnímat, co děti potřebují, tak oni to poznají, ten zájem o ně je nesmírně důležitý. Ale určitě ne vždy je to snadné. Pak si myslím, že je dobré si přizvat někoho zvenčí, protože on ty děti uvidí zase jinak a tenhle objektivní pohled je cenný a určitě přispěje k věci.

9. Hodně záleží na tom, ke komu máš důvěru, s kým o tom vůbec chceš mluvit a rozebírat to a nechat si pomoci. Protože, když budeš mít pocit, že tě někdo akorát soudí, tak to asi nemá význam a situaci to moc nepomůže, takže to záleží. Ale je dobrý mluvit o tom s výchovným poradcem a pak třeba i s ředitelem, záleží, co je to za školu a jaký tam jsou lidi.

10. Tak ono nikdy přesně nevíš, co řešíš, takže i když si myslíš, že jsi na konci, tak si třeba řešila jen povrchovou úroveň. Těžko se dá odhadnout, vypátrat, kam až to sahá, jak velký a rozsáhlý ten pavouk je a vůbec se ti nemusí podařit do toho proniknout, i když máš pocit, že už je to za vámi. A když zvolíš ještě prostředky ke kázni, jako jsou tresty, takže nějaké poznámky atd., tak si myslím, že máš šanci ještě nižší, tím se nic nevyřeší, čím víc jich je a nesmyslnějších, tím menší mají smysl. A hlavně děti na to pak už vůbec nereagují a nic si z toho neodnáší. Je to jenom takový krátkodobý efekt, ten moment překvapení, ono to na ně zapůsobí a na chvíli to zabere, ale nic to neřeší.

11. Mluvit s obětí a agresorem dohromady. Myslím si, že je to lepší než zvlášť, kdy je tam ta prodleva mezi rozhovory. A mám pocit, že se to vyřeší snáz, že tam není prostor k tomu, aby si někdo něco přibarvoval a přeháněl a snáz se dojde k tomu, co se stalo, a jak to vyřešit. I když si zase říkám, že já bych jako oběť měla možná taky zábrany se před někým k něčemu svěřit. Je to těžký, asi hodně záleží na dané situaci a dětech, ale jsem spíš proto, aby se to řešilo dohromady, ona celá ta skupina dětí k tomu má, co říct a často se tak může předejít dalším problémům, když jsou u toho všichni. Ale určitě na nikoho nijak netlačit, natož křičet. To už jsem ti říkala, že je třeba vyjádřit podporu všem, nevyčítat a netrestat.

12. Tak je určitě zásadní rodičům říct, co se děje. Ten otevřený vztah s nimi je taky nesmírně důležitý, a když s nimi tak jednáš vždy, tak oni ví, co od tebe čekat, a že neutočíš na ně a nekritizuješ je, jen se ve spolupráci s nimi snažíš situaci řešit ve prospěch dětí a v podstatě všech. A často ti taky poradí různé věci, znají svoje děti z jiného pohledu, takže oni sami můžou přijít s tím, co je ten problém. To je všechno jen o komunikaci, a když chceš něco vyřešit a zlepšit, tak si společnou řeč vždycky najdete, fakt je to jen o tom chtít a nesnažit se problém házet jen na rodinu a hledat ho, kde není. Ale rozhodně to s dětmi musí řešit i rodiče, musí vědět, o co se jedná, mezi školou a rodiči by neměly být žádné velké tajnosti, ale mělo by se vyhnout veškerému obviňování, to nikam nevede.

13. No tak to nevím, chci doufat, že ano a myslím si, že i snad více méně, ano. Ale tak ta skupina dětí se různě proměňuje, děti odchází, přichází, rostou a mění se, takže se mění i ten vývoj vztazích, to samozřejmě neplatí jen pro děti, ale tam jsou ty změny markantnější. Takže, jestli se poté, co jsem je já měla ve třídě, něco stalo, tak mě to moc mrzí, ale doufám,

že si ode mě nesou něco, co je před tím uchrání, nebo zastaví. Asi je to iluze, ale je v tom takhle doufám.

14. To opět zásadně stojí na komunikaci. Pokud to dítě neodejde a zůstane ve třídě, tak o to větší důraz se na ni musí klást. Určitě taky neuškodí zvýšená pozornost učitele, ale hlavně jim musíš ukázat, že jsi tady pro ně a se vším jim pomůžeš a naučíš je, aby si pomáhali i oni mezi sebou. Každý si najde kamaráda a ty je v tom musíš jen podpořit. Proto je od první třídy vždy vedu k tomu, aby se poslouchali, každý dostane šanci mluvit, ale ostatní ho musí vyslechnout a na tom trvám a budu to. Pozitivní prostředí ve škole je zásadní, musí se tam cítit v pohodě, protože tam přeci jenom tráví dost času. A teď si vem, že přijde ráno do školy, tam ho prudí nějaká uča a děti, pak jde do družiny, tam zase vychovatelka, domů přijde v lepším případě ve čtyři a rodiče na něj třeba taky ještě nemají čas, a kde se to dítě teda má cítit dobře. To jsem jednou četla nějaký odborný článek v tom smyslu, že přijde Anička za paní učitelkou a přinese jí ukázat obrázek. A paní učitelka to odbyde s tím, že je to krásný a moc se jí to povedlo, jenomže ona nechce slyšet, že se jí to povedlo, ona chce prostě ten čas věnovat. A Aničko, co je tohle, a proč jsi nakreslila tohle, povídat si o tom obrázku. Ona nepotřebuje slyšet, že je výborná malířka. A to je to, co mi neděláme a rodiče taky jako ne, já nechci házet všechno na školu a rodiče z toho vychází vítězně, to je prostě odraz té doby.

15. Aktivní spolupráce a navázání partnerského vztahu s dětmi a rodiči, příjemná a bezpečná atmosféra pro děti, individuální přístup ke všem žákům a zohledňování jejich odlišností, lidský přístup a zájem, předávání zodpovědnosti dětem, dát jim možnost volby a nenutit do něčeho, co samy nechťejí, a hlavně otevřená a vstřícná komunikace. Snažím se je naučit přijímat jinakost tolerantním přístupem, to je zásadní, zvláště dneska, kdy se rozjíždí inkluze. Ono teda nesmíš veřejně říkat, kdo má jakou diagnózu, ale když dětem vysvětlíš, že někdo má taková a taková specifika a něco mu dělá velký problém, tak oni to v pohodě přijmou a nepřemýšlí nad tím jako nad něčím špatným nebo divným. Chápou, že každý nezvládne stejné věci, takže to třeba dělá jinak a má toho méně a z mojí zkušenosti to přijímají velmi dobře a berou to tak, že dobře on to má tak, já to mám jinak a zvládnu třeba něco jiného. Špatně je, když se o těchhle problémech nemluví a oni pak vyplavou na povrch, to si pak děti všimají, že je někdo jiný, divnej a pak tam můžou vznikat nějaké tlaky mezi nimi. Ale to je úplně zbytečný, když se o tom bude úplně normálně otevřeně mluvit, tak se dá všemu

předejít. A navíc je to přece normální. Nemá cenu někoho tlačit do něčeho, co nemá šanci zvládnout, to je prostě hloupost, když neumí převádět třeba ani základní jednotky, tak ho nepotlačím do krychlových atd. To prostě nemá smysl, a to se u nás bohužel děje. Všichni budeme dělat všechno stejně a ve stejnou dobu a ještě za to budeme stejně hodnoceni. To je naprostý nesmysl. Ale to je to stejné, jak už jsem ti říkala, teoreticky to máme zpracované, ale do praxe to bohužel převést neumíme. To mi teď nedávno vlastně děkovala jedna maminka, že jsem jim i skrze děti pomohla ukázat různé odlišnosti a taky je přijímat a tolerovat a říkala, že neví, jestli by ona na základní škole byla schopná to takhle brát, takže je za to moc vděčná a je úžasný, jak se s tím děti ve škole běžně setkávají a ani na to nijak nereagují, protože je to pro ně normální. Takže tohle je teď budoucí vývoj a učitelé by na to měli reagovat svým přístupem. Učitel prostě musí přistupovat k žákům empaticky a individuálně.

Učitelka C

1. Předtím jsem učila 4 roky v Kanadě a teď jsem dva roky tady. Takže teď je to 6 celých let.
2. Nepůsobím v českých školách tak dlouho, abych to mohla úplně tak zhodnotit, nicméně už jsem toho byla svědkem. Myslím si, že částečně šikanování pochází z nedostatečného sebevědomí, sebejistoty a výskytu problém se sebou samým, že nejsi sám něčeho schopný. Takže například v mojí třídě, když si studenti dělají srandu z ostatních, tak je to obvykle proto, že nejsou zapojení a oni sami mají problém se zachycením a porozuměním kontextu. Stejně je to v páté třídě, tam bych s tím taktéž souhlasila. Studenti, kteří si nejsou jistí odpovědí, jsou obvykle ti první, co se smějí někomu jinému za chybnou odpověď. Takže oni sami chtějí přitáhnout pozornost na někoho jiného než na sebe. Vlastně je složité vystopovat přesně ten spouštěcí mechanismus, takže se to pořád snažím nějak zjistit. A pravděpodobně je to také produkt prostředí, tihle studenti v 5. třídě se znají už delší dobu a přesně už vědí, kdo co ví, a kdo je považovaný za chytrého a tak. Takže si myslím, že je tady toho hodně, co rozklíčovat. Podle mého názoru má každý student talent a jediné, co musíme udělat je, ho najít, aby si mohli vážit sami sebe za něco, v čem jsou opravdu dobří.
3. Musela jsem šikanu řešit několikrát především doma, protože jsem tam učila delší dobu a měla jsme tam malého chlapce, který měl komplikovanější život. Táta nebyl poblíž a jeho

máma se trochu potýkala s rodičovstvím, nebylo to pro ni lehké a on byl svědkem fyzického týrání mezi jeho matkou a jejím přítelem. Takže to s sebou přinesl do třídy, kde se stalo to, že se snažil ochránit holčičku, co měl rád, jen pro upřesnění jim bylo 8 let. Takže ona si hrála s jinou holčičkou a on ji kopnul a srazil k zemi a nechtěl ji nechat se zvednout. Takže jsem o tom s ním mluvila, a i s matkou, už předtím se odehrály jiné incidenty, kdy byl velmi tvrdý a nebyl schopný zvládnout nějakou sociální atmosféru na hřišti. To není jako tady, protože tam je s nimi na hřišti má dozor jiný učitel. Takže já jsem tam nebyla, nicméně tam byly i další třídy a studenti z mojí třídy na to nijak nezareagovali a ani nic nikomu neřekli. Takže jsem se pak bavila se svou třídou, že to přece nejde, aby nic nedělali a jen sledovali, byla to druhá třída, takže jsem to samozřejmě říkala slovy úměrně k jejich věku. Ale snažila jsem se jim vysvětlit, že přece nemůžou jen stát a sledovat to, aniž by něco neudělali, to je svým způsobem spolupodílení se na tom, což situaci vůbec nepomáhá. Existuje jedna kniha od Adama Buntinga, která se jmenuje Say something (Řekni něco) a ta je o tom, že říká, že já jsem viděla nějaké kluky, jak se smějí jinému klukovi na vozíčku, ale já jsem nic neřekla, dělali tohle a tohle, ale já jsem nic neřekla. A pak jednoho dne ona jela autobusem a lidi si dělají ji legraci z ní a ona je překvapená, že se jí nikdo nezastal a nic neřekl. Takže tam se ta perspektiva mění a ukazuje, že když vy jste v té pozici, tak chcete, aby vám někdo pomohl. Tak tohle byla taková jedna věc a pak u nás ve škole byl jeden kluk v šesté třídě a nevím přesně, co měl za nemoc, ale fyzicky vypadal jinak. Jeho obličej byl pokrivený, takže jedno ucho měl výš, oko. Takže nemohl mluvit, jako verbálně. A moji studenti na něj zírali, ne cíleně, že by chtěli být zlí. A protože byli evidentně jiní, tak jsem nechtěla, aby se to případně zvrhlo v něco, co by mohlo být negativní. Takže jakmile jsme se dostali do třídy, tak jsme si udělali třídní kruh a diskuzi o tom, v čem se ten chlapec od nás liší a potom v čem je naopak stejný. Jestli má emoce a potřebuje různé věci jako my a tak. Takže snažit se s nimi pracovat a pomoci jim pochopit věci, to zmůže strašně moc. Tohle jsou asi ty nejzásadnější záležitosti, co se odehrály a svým způsobem jsou i ve mně. Ale ten případ s tím chlapcem byl asi největší. Ale s ním to bylo o tom, že ztrácel kontrolu, protože on nezvládal sociální interakce a nejčastěji na hřišti se spolužáky, a to mu dělalo největší problém.

4. Myslím si, že je velmi důležité, aby učitelé byli vzdělávání, jak co nejlépe zvládnout složité situace, protože se stává, že někdy je pro ně snadnější dívat se jinam, protože řešení není snadné. A nikdy tu není jedna správná odpověď. Takže možná mít více znalosti z oblasti

pedagogiky by pomohlo, protože víme, že šikana se objevuje a dost a my ji často nevidíme. Takže si myslím, že je důležité učit studenty o konceptu. Ted' jsem něco takového dokončila a studenti si ted' myslí, že každý, kdo je na ně zlý je agresor, takže je těžké jim vysvětlit a zprostředkovat ten koncept, že se jedná o úmyslné a opakované chování, a že jeden zlý incident není šikana, samozřejmě taky není v pořádku, ale je to jiné, než když někdo něco dělá opakovaně. Je určitě důležité pro učitele být vzdělaný.

Cítila jste se připravená po tom, co jste vyšla ze školy, že jsem připravená řešit takové situace?

Neřekla bych, že v jakémkoli semináři bychom se cíleně na to cíleně soustředili, ale myslím si, že bychom proto mohli být lépe připraveni. Doma ve škole jsme hodně mluvili o třídním klimatu, jak důležitý je, stejně tak jako budování důvěry. To souvisí s tím, jak se sobě navzájem posmívají, především při špatné odpovědi, to se mi ted' dost stává v 5. třídě, že někdo něco zodpoví špatně a ostatní se začnou smát. A doma se vážně snažíme budovat třídní klima, samozřejmě nemluvím o všech učitelích, ale během studia jsme o tom hodně mluvili a pak později s kolegy, jak růst společně jako třída, tak aby se všichni znali a cítili se bezpečně při odpovídání a vůbec nějakém sdílení a svěřování, prostě se ve třídě cítit jistě bez zažívání pocitu, že se jim někdo bude vysmívat.

5. Abych byla upřímná, tak nic, o čem bych věděla, nebo slyšela. Nikdo nic neříkal, takže bych, že ne.

A jak by se škola zachovala, kdyby se něco stalo?

To nevím, vážně nevím. Nikdo mi nic v tomhle ohledu neříkal, takže bych se případně musela zeptat. Musím toho ted' ve třídě dělat víc jako team building, protože mám pocit, že to potřebujeme, věřit si vzájemně. Oni už jsou spolu ve třídě dost dlouho a já mám často pocit, že jsou na sebe dost zlí, na určité děti. Ale jinak se v celku chovají dobře. Nicméně nemyslím si, že něco máme, kdyby se něco přihodilo, tak nevím přesně, jak bych měla podle školy postupovat.

6. Myslím si, že šikanování je, že někdo opakovaně způsobuje, že se někdo cítí sám se sebou nespokojen a špatně. Takže, jestli je to jen jednorázová událost a někdo řekne něco zlého, tak to není šikana, je to jen zlý incident. Ale když v tom pokračují další dny, týdny, pak je

to šikana. To si někdo něco dokazuje a uspokojuje se tím, že někomu ubližuje a on se cítí špatně. Takže opakované příhody, často ze strany jednoho jedince, ale ne vždy.

7. Je důležité spolupracovat s rodiči, aby si byli vědomi, co se děje a ujistit se, že pracujete jako tým, aby cítili podporu a ne, že jsou na obtíž, či v opozici. Co se týká studentů, tak také bychom neměli chtít, aby se cítili špatně, ale já osobně se snažím jim ukázat jinou perspektivu ne věc a ukázat jim, že oni nejsou tím jediným člověkem, který je zasažen. Takže jim ukázat, co si třeba ani neuvědomují, že dělají, teda myslím si, že o tom ani nemusí vědět. Ale ukázat jim druhý pohled jako, jestli by chtěli, aby se tohle dělo jim, být na druhé straně. Myslím si, že aby tohle fungovalo, tak je třeba, aby studenti chtěli spolupracovat, nicméně si myslím, že to je dobrý první krok, zprostředkovat jim jiný pohled ne věc, z jiného úhlu.

9. Doma bych se zeptala na radu školního tutora, se kterým jsem blíže spolupracovala a mám k němu důvěru. Nicméně, ředitelka by pravděpodobně měla být kontaktována také, pokud se jedná o něco většího. Jinak tady by záviselo na tom, jaká třída to konkrétně je, protože tady funguje bilingvní program, takže bych nejdřív ze všeho mluvila s jejich českým učitelem a společně bychom se to snažili nějak zvládnout a pak by se případně vidělo dál.

10. Ano, nebudou tomu rozumět. Myslím tím jako, že pro děti by mohlo být složité pochopit perspektivu druhé strany, protože dítě typicky myslí na sebe, takže to by mohl být zádrhel. A pokud je nějaká komplikace doma, jako třeba, že dítě je svědkem fyzického týrání nebo psychického, tak to rozhodně není snadné. Psychické týrání je ještě složitější vidět, fyzické je samozřejmě viditelnější, když se děti mlátí a tak, ale když něco říkají, nebo píší vzkazy, nebo facebook, tak to není tak evidentní. Protože tam s nimi ani nejste a nemáte možnost tohle vidět. Každopádně nejtěžší asi je, že nemusí porozumět, co dělají špatně zvláště, když takové věci vidí mimo školu, je těžké se něco odnaučit, když to běžně vidíte po dlouhou dobu, jako naprosto normální.

11. Je důležité, aby oběť věděla, že má jistou moc, že by se neměla cítit špatně. Je důležité, aby agresor pochopil perspektivu oběti. A pro ostatní je důležité, aby pochopili, že nemůžou podpořit špatné chování versus dobré. Agresor přežívá jen, pokud se mu dostane pozornost, kterou chce, ať pozitivní nebo negativní. Ale protože ostatní přihlížející často mají strach z agresora, tak nic nedělají. Například, když jsem byla v páté třídě, tak nikdy nezapomenu na jednu malou holčičku, ležela jsem na zemi a ona mě kopala a nenechala mě se zvednout,

kdybych se pokusila zvednout, tak mě znovu kopne. A moji kamarádi stáli opodál, pozorovali to a nic neudělali, protože si mysleli, že kdyby něco udělali, tak se jim stane to stejné, to je šílené, ale je to pravda. Lidé, když se bojí, tak nic neudělají. Takže také musíme říct přihlížejícím, že jsou součástí toho problém, když nijak nepomáhají. Prostě jen musí něco říct. Takže, oběť musí být silná, agresor pochopen a přihlížející musí v takových případech podpořit oběť a ne agresora. Doma vyloženě říkáme, že se musí učit chování, které je přijatelné, protože není tak samozřejmé, jak si myslíme. Takže třeba, jak se chovat ke kamarádovi, musíme studenty učit, jak se k sobě chovat. Jak jít v řadě, jak si hrát na hřišti, protože když je tohle neučíme, tak dělají to, co si myslí, že je správně, a to je založeno na tom, co vidí v televizi, doma a kdekoli. Takže je musíme učit, jak se chovat, protože jak rostou, tak se s tím nedá nic dělat a v dospělosti už je konec.

12. To je ta nejtěžší část, protože nikdo nechce slyšet, že jeho dítě je součástí šikany. Takže, když bych s nimi mluvila, tak bych nikdy nepoužila slovo šikana, protože si myslím, že tento pojem je dnes vnímán velmi negativně a drsně. Ale je nutné si promluvit o tom, jak se jejich dítě chová v interakci s dalšími studenty. Vlastně teď máme ve třídě jednoho studenta, s jehož rodiči jsme o tom museli mluvit, protože má problém s ostatními vhodně komunikovat. Takže moje kolegyně jim navrhla, jestli nechtějí zajít k psychologovi, aby jim třeba pomohl najít nějakou cestu, jak jí pomoci a vést. Ale ohledně těchto záležitostí je nutné být s rodiči na jedné straně, ve shodě. Myslím si, že je nutné, aby rodiče byli v takových případech důslední, protože je těžké, když se to průběžně mění. Je to stejné jako s učitelstvím, také musíte být důslední v různých věcech.

13. Asi si nemyslím, že jsem byla, vlastně nebyla, protože ten malý chlapec, o kterém jsem mluvila, vážně bojoval s interakcí se spolužáky, moc. A já jsem se snažila ho naučit pár věcí, pro snadnější komunikaci s nimi, snažila se mu v tom pomoci. Takže například během volného času na hřišti zůstával ve třídě, kde s ním mohl být kamarád, zatímco já jsem na ně více méně dohlížela a snažila se mu pomoci v interakci. Neříkám, že vše bylo v pořádku, to ne. Byl v pohodě s tímhle jedním kamarádem, kde za chvíli všechno fungovalo v pořádku, ale jelikož se brzo přestěhoval, tak nevím, jak by to dál probíhalo ve větším kolektivu. Vlastně se ta rodina stěhovala hodně, takže on nikdy neměl stálého učitele, školu, kamarády a spolužáky a celkově tohle prostředí, což určitě nepřispívá k jeho komplikované situaci. On

prostě neměl žádné komunikační a sociální schopnosti a ani s nimi nezačal od počátku. První den přišel pozdě a pak se snažil nevhodně zasahovat do přátelství, která už fungovala pár let a tak. Takže si nemyslím, že jsem byla nějak zvlášť úspěšná a s velkou pravděpodobností se nějaké incidenty opakovaly, ale myslím si, že jsem udělala krok vpřed pomoci mu k získání a ovládnutí nějakých sociálních dovedností, co by pomohly v interakci se spolužáky.

14. Tak opět ukázat různé perspektivy. A hlavně budování komunity, ujistit se, že se ve třídě cítí bezpečně třeba skrze to, že se snažím, aby pochopili, že je naprosto v pořádku odpovědět špatně, je v pořádku se mýlit, protože takhle se učíme. Nemusíme mít vždy pravdu, protože kdybychom měli, tak nemusíme nic zdolávat, žádné výzvy, takže je dobré se někdy mýlit. Dále budovat vztahy ve třídě a přátelství skrze team buildingové aktivity a komunikaci, třeba děláme takové plakáty – vše o mně. Kdy se o sobě dozvídáme spoustu věcí a skrze to zjišťujeme, co máme společné, což je důležité, že nás všechny něco spojuje, i když jsme jiní.

15. Právě budování těch vztahů a snažit se, aby k sobě byli vstřícní, ale ne vlastně to není vůbec snadné. Jako první začínám s, ať už je tu problém nebo cokoli, vnější motivací, takže je nechám něco dělat a odměňuji je za pozitivní chování, především to teda funguje u menších dětí a pak se to doufejme, upevňuje a přechází ve vnitřní motivaci, protože vědí, že takhle je to správně a měli by to tak dělat. Takže, to bych teď měla začít víc dělat v páté třídě a začneme hned v pondělí. Více podporovat pozitivní chování. Pozitivní motivace.

Učitelka D

1. Učím od roku 2005.

2. V tureckých školách jsou případy šikany běžné. Co se nejčastěji děje v mých třídách je fyzická šikana a dále pak ze strany rodiny, která klade na děti nepřiměřený tlak a ty pak mají tendenci selhávat.

3. V průběhu své kariéry jsem se setkala s případy fyzické šikany. Projevovala se: kousáním, strkáním, popichováním, ničením majetku, ale třeba i pliváním.

4. Boj se šikanou je velmi náročný, a proto jsou jakékoli znalosti a zkušenosti v této oblasti výhodou. Bohužel v tureckých školách jimi učitelé příliš neoplývají a většinou se snaží si pomoci mezi sebou sdílením užitečných zkušeností a tipů.

5. Ve školách existují jistá opatření proti šikaně, především je ale důležité být dobrým modelem pro žáky, než jim začnete vyčítat jakékoli jejich nevhodné chování, proto by si škola měla ověřovat své pracovníky. V případě projevů šikany je zapotřebí zvýšit pedagogický dozor, ale ještě před tím je zásadní zjistit četnost a místo opakování nežádoucího chování. Školní program proti šikaně je jasným stanoviskem, které informuje žáky o postoji školy vůči projevům šikany a jeho aktérům. Užitečné taktéž je, pokud obsahuje testy zjišťující stav, ve kterém se kolektiv nachází před a po řešení šikany v době, kdy se vyskytly první příznaky.

6. Šikana jsou záměrné a opakované útoky ve formě fyzické, verbální a emocionální vůči osobám, které jsou na stejné úrovni. Takovým projevům se snažím zabránit ve chvíli, kdy mám pocit, že nějakým způsobem narušují sociální či akademický rozvoj žáků a narušují bezpečné prostředí.

7. V takovém případě bych rozhodně doporučila klidný, empatický a vstřícný přístup, jednání namísto impulsivních a rozhněvaných reakcí.

8. Od začátku až do konce by měl učitel zachovat stejný otevřený, chápavý a ochránářský přístup vůči oběma stranám.

10. Může se stát, že žáci nebudou ochotní čelit následkům svých činů a případným trestům.

11. Jak už jsem zmínila dříve, nejdůležitější je s obětí a pachatelem jednat empatickým a konstruktivním způsobem a nastolit tak atmosféru, ze které žáci ucítí vůli spolupracovat a řešit vzniklým problém. Obviňování a trestání většinou způsobí jen další škody.

12. Rodinám bych doporučila taktéž vysokou míru trpělivosti. Především pokud se jedná o šikanu mezi vrstevníky, protože děti jsou přirozeně energičtější a mezi spolužáky se snadněji dopustí impulsivně agresivního chování. Rodiče by tedy taktéž měli s dětmi mluvit trpělivě bez obviňování a zaměřit se na společné vyřešení problému.

13. Nevím, zda se mi podařilo vyřešit všechny případy šikany, v případě závažnějších případů jsme se snažili o zvýšení pedagogického dozoru.

14. Obecně se snažím o bezpečné a milující klima ve třídě a zdravé vztahy mezi žáky, k tomu je třeba rozumět pojmu šikana, jeho charakteristikám a případnému chování předcházet. K tomu může pomoci i program proti šikaně. Zásadní je především budovat

vztahy ve třídě i nad rámec oficiální agendy. Učitel by měl být pro žáky dobrým modelem a měl by se je vždy snažit vyslyšet a dát jim prostor, zároveň ale dát jasně najevo, co je a není v pořádku.

15. Určitě je potřeba takovéto strategie ve třídě nastavit a je poměrně velké množství, ale v krajní nouzi je důležité neodkladně zasáhnout. Nicméně učitel by měl být žákům dobrým modelem, na tom stojí veškeré další snahy. Vhodné je zařazovat úkoly pro žáky, které musí řešit jako celek, tedy spadá na ně na všechny. Určitě i maličkosti zmůžou hodně, těmi může například být: zdravení žáků každý den, běžné přátelské a vstřícné chování jako je oslovování jménem, i takovéto drobnosti vybudují v žácích pocit silnějšího pouta vůči škole.

Učitelka E

1. 17 let

2. Ano, často. A důvodem je nejčastěji pocit nadřazení vůči ostatním spolužákům.

3. Ano, já osobně jsem se setkala se šikanou verbální a fyzickou. A pak se dále ve škole objevily případy kyber šikany, ale ty já osobně neřešila.

4. Nemyslím si, že je na vysoké úrovni, alespoň u nás ve škole, samozřejmě nemůžu mluvit za všechny. Hlavním zdrojem je odborná literatura a různé webové stránky.

5. Nejdříve se snažíme případ prošetřit, co k němu vede. Přesněji, co vede agresora k šikaně a oběť k tomu být šikanována. Poté kontaktujeme rodiče o celém problému a školní psycholog zorganizuje setkání s rodiči, a to buď ve škole, nebo u nich doma. Co se týká programu proti šikaně, tak ministerstvo má jistou vyhlášku na tento způsob, která se uplatňuje na všech školách a myslím si, že je poměrně funkční, problém je spíše v lidech, kteří ji uplatňují (školní psycholog).

6. Když se postižená osoba začne cítit opravdu špatně a ublíženě, dojde k překročení určité meze. Většinou všechny případy, které jsem zažila vycházely z nějaké legrace, vtipu, který se ale později zvrhl v něco jiného, co dané osobě ubližovalo.

7. Promluvit si s oběma stranami, okamžitě. Zeptat se na to, co se děje, a proč. A pokud je zřejmé, že se pořád mezi nimi něco odehrává, tak jasně stanovit pravidla, aby se zamezilo opakování čehokoli, co se děje.

8. Promluvit si s dětmi. V podstatě většinou agresor ani neví, čeho se na oběti dopouští, neuvědomuje si ten dopad. Já jsem se setkala s tím, že agresorem byl třídní klaun, který potřeboval pozornost a udělal by pro ni v podstatě cokoli, zesměšňoval ostatní slabší žáky, někteří z nich se neuměli bránit, a on si ale vedlejší škody si tolik neuvědomoval. Samozřejmě cítil, že ne úplně vše je třeba v pořádku, ale zároveň opravdu nechápal, co se druhému člověku děje. Zásadní je, promluvit si s dětmi a řešit ten problém hned od začátku a na nic nečekat, protože se to poté může rozrůst do větších rozměrů.

9. Učitelé by měli nejdřív mluvit s rodiči a případně dalšími učiteli a poté se školním psychologem, který v podstatě celý případ převezme poté, co ho o něm učitel informuje. A ten dále komunikuje s rodiči, inspektorem a zavádí nová opatření, pravidla, která jsou následně uplatněna ve třídě. Pokud se jedná o závažné případy, žáci jsou ze školy na nějaký čas vyloučeni. V případě lehčích případů se jedná většinou o domluvu a následnou spolupráci s rodiči.

10. Co se může stát je, že rodiče nechtějí přijmout, že jejich děti něco udělaly a horlivě to popírají, protože jejich děti by se ničeho takového nedopustily. Minimum rodičů je schopno akceptovat, že jejich děti jsou nevychované. Všechny ostatní strany (učitelé, psycholog) se snaží spolupracovat. Taktéž se může stát, že děti nechtějí přijmout nová pravidla, jak ze strany učitelů, tak rodičů, a poté se musí do řešení zapojit školní psycholog.

11. Jakmile si učitel uvědomí vzniklý problém ve třídě, měl by se žáky o něm mluvit, jen obecně, bez jakéhokoli ukazování prstem na někoho. Pokud to nepomáhá, tak by si měl promluvit se zapojenými stranami odděleně od zbytku třídy.

12. Nejúčinnější je s rodiči mluvit na základě nějakého důkazu, který můžete předložit, jinak mají tendenci vám nevěřit a případ popřít.

13. Troufám si říct, že všechny případy se podařilo vyřešit bez následného opakování.

14. Aplikujeme metodu znovuoobnovení prostoru. Mluvíme se studenty a rodiči, a to jak učitel, tak psycholog a inspektor, předáváme veškeré informace, aby byly všechny strany informovány o daném problému a předešli jsme tak případným následným problémům a minimalizovali následky již vzniklých událostí.

15. Skupinové aktivity, do kterých jsou žáci vybíráni učitelem, ne podle sebe, protože tak dochází k interakci mezi všemi a upevňuje se tak i pouto a vztahy mezi jednotlivými žáky. Během přestávky učitelé monitorují celé prostranství školy, aby případně zabránili konfliktům. V tom jim pomáhá i speciální vyčleněná skupina žáků, která se taktéž pohybuje po škole a speciální pásku na ruce. Taktéž je ve školách přítomen školní psycholog, který zasahuje v případě různých kázeňských problémů.

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta

M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Evidenční list žadatelů o nahlédnutí do listinné podoby práce

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Poř. č.	Datum	Jméno a příjmení	Adresa trvalého bydliště	Podpis
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				

**Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta
M. Rettigové 4, 116 39 Praha 1**

Prohlášení žadatele o nahlédnutí do listinné podoby práce před její obhajobou

Závěrečná práce:

Druh závěrečné práce: Diplomová práce

Název závěrečné práce: Šikana na prvním stupni základní školy

Autor práce: Lucie Švecová

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

Jsem si vědom/a, že pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny dané práce lze pouze na své náklady.

V Praze dne .....

Jméno a příjmení žadatele	
Adresa trvalého bydliště	

.....

podpis